

ISSN 2956-0780

SPORT, MEDIJI I BIZNIS

naučni časopis

godina VIII (2022), broj 8

SPORT, MEDIJI I BIZNIS, naučni časopis iz oblasti sporta, medija i biznisa
SPORT, MEDIA AND BUSINESS, Scientific Journal in the Field of Sport, Media and Business
ISSN 2956-0780

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavač/Published by

Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Beograd
Faculty of Sport, University „ Union – Nikola Tesla”, Belgrade

Glavni i odgovorni urednik/Editor-in-Chief

Prof. dr Nebojša Čokorilo, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Beograd

Zamenici glavnog i odgovornog urednika/ Associate Editors

Doc. dr Ivana Parčina, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Beograd

Predrag Bajić, MA, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Beograd

Članovi uređivačkog odbora/Members of the Editorial Board

Prof. dr Dimitar Mihailov, Nacionalna sportska akademija „Vasil Levski”, Sofija, Bugarska; doc. dr Artem Saveljev, Fakultet fizičke kulture i sporta, Tambovski državni univerzitet „G. R. Deržavin”, Tambov, Rusija; prof. dr Mirosljub Blagojević, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd; prof. dr Dragoslav Jakonić, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad; prof. dr Dejan Madić, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad; prof. dr Mira Milić, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad; prof. dr Milan Nešić, Fakultet za sport i turizam, Univerzitet „Edukons”, Sremska Kamenica; doc. dr Marjan Marinković, Vojna akademija, Univerzitet odbrane, Beograd / Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Beograd; prof. dr Vladimir Koprivica, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Beograd; doc. dr Velibor Srdić, Fakultet sportskih nauka, Univerzitet „Apeiron”, Banja Luka, Bosna i Hercegovina; doc. dr Sanja Krsmanović Veličković, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Beograd; doc. dr Slobodan Penezić, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Beograd; Uroš Selenić, MA, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Beograd.

Izdavački savet/Advisory Board

Prof. dr Tatjana Jančeva, Nacionalna sportska akademija „Vasil Levski”, Sofija, Bugarska; prof. dr Perparim Ferunaj, Fakultet fizičke aktivnosti i rekreacije, Univerzitet sporta u Tirani, Tirana, Albanija; prof. dr Žan Firica, Fakultet fizičkog obrazovanja i sporta, Univerzitet u Krajovi, Krajova, Rumunija; prof. dr Sašo Popovski, Makedonski olimpijski komitet, Skoplje, Makedonija; prof. Kyle Pierce, PhD, College of Business, Education and Human Development, Louisiana State University Shreveport, Shreveport, Louisiana, USA; Ass. prof. Patraporn Silitertpisan, PhD, Faculty of Associated Medical Sciences, University Chiang Mai, Thailand; Ass. prof. Hasan Akkus, PhD, Faculty of Sport Sciences, University of Selcuk, Konya, Turkey; prof. dr Milan Mihajlović, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Beograd; doc. dr Milan Radaković, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Beograd; prof. dr Milivoje Radović, Ekonomski fakultet, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, Crna Gora; prof. dr Izet Rađo, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

Recenzenti/Reviewers

Prof. dr Danijela Daševa, Nacionalna sportska akademija „Vasil Levski“, Sofija, Bugarska; prof. dr Galina Domušieva – Rogleva, Nacionalna sportska akademija „Vasil Levski“, Sofija, Bugarska; prof. dr Evtim Lefterov, Nacionalna sportska akademija „Vasil Levski“, Sofija, Bugarska; prof. dr Sirilak Tahtman, PhD, Faculty of Allied Health Sciences, Tahmmasart University, Thailand; prof. dr Ivanka Toševa, Nacionalna sportska akademija „Vasil Levski“, Sofija, Bugarska; prof. dr Ina Vladova, Nacionalna sportska akademija „Vasil Levski“, Sofija, Bugarska; prof. dr Mehmed Avdagić, Internacionalni univerzitet u Goraždu, Goražde, Bosna i Hercegovina; prof. dr Damir Ahmić, Edukacijski fakultet, Travnik, Bosna i Hercegovina; prof. dr Zoran Jevtović, Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu, Niš; prof. dr Radivoje Petrović, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd; prof. dr Vladimir Stojanović, Fakultet za poslovne studije, Univerzitet „Apeiron“, Banja Luka, Bosna i Hercegovina; doc. dr Lela Marić, Vojna akademija, Univerzitet odbrane, Beograd; doc. dr Dejan Milenković, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd; doc. dr Bela Muhi, Fakultet poslovne ekonomije, Univerzitet „Edukons“, Sremska Kamenica; prof. dr Vesna Milenković, Fakultet za sport, Univerzitet „Union - Nikola Tesla“, Beograd; prof. dr Aleksandar Pavlović, Fakultet za sport, Univerzitet „Union - Nikola Tesla“, Beograd / Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd; prof. dr Ana Gavrilović, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd; prof. dr Nemanja Čopić, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd; doc. dr Nikola Čikiriz, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd / Vojnomedicinska akademija, Beograd; dr Aco Gajević, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd; doc. dr Svetlana Petronijević, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd; prof. dr Višeslav Kršmanović, Evropski institut sporta, Beograd; doc. dr Adam Petrović, Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd.

Tehnički direktor/Technical Director

Bojan Sekulić

Dizajn i tehnička podrška/Design and Technical Support

Andrea Bratić

Redakcija/Editorial Staff

Fakultet za sport, Narodnih heroja 30/I,

11070 Novi Beograd, Republika Srbija

PIB: 107803145, **MB:** 17841904

Telefon: +381 11 4044050

E-adresa: smb@fzs.edu.rs

Sajt: www.smb.edu.rs

Štampa/Printed by

Grafičko-medijska škola, Beograd

Tiraž/Circulation

50

Godina VIII, broj 8, Beograd 2022.

SADRŽAJ

Bojana Milićević Marinković i Nino Manojlović INKLUZIJA I SPORT	7
Krešimir Lacković i Tea Gašparić ULOGA I POLOŽAJ ŽENA U SPORTSKOM NOVINARSTVU	15
Sanja Domazet SPORT U ŽIVOTU I UMETNOSTI KNJIŽEVNIKA.....	35
Miloš Čolić, Ana Gavrilović i Uroš Selenić SPORTSKI TURIZAM NACIONALNOG PARKA TARA	45
Željko Turčinović, Milan Radaković, Nevena Naumčev i Miao Wu PRIMENA SIX SIGMA I PARETO DIJAGRAMA U KOŠARCI	67
Đorđe Redža SPECIFIČNOSTI POVREDA U STRELIČARSTVU.....	85
Zaga Vučković METAPHORICAL LANGUAGE IN SPECIALIZED AND POPULAR SCIENTIFIC TEXTS	97
Predrag Bajić FENOMEN ČETVRTOG MESTA U SPORTU KROZ DRUŠTVENU I MEDIJSKU PRIZMU: OLIMPIJSKE I PARAOLIMPIJSKE IGRE	115
Neven Obradović ISTRAŽIVANJA HERTE HERCOG – PRETEČA TEORIJE KORISTI I ZADOVOLJSTVA.....	131
Uroš Selenić FOTOGRAFIJA I KLIKBEJT NASLOVI: SREDSTVA ONLAJN MEDIJA U PROCESU MANIPULACIJE ČITALACA	145
Tamara Tasić i Aleksandar Đokić EKSTERNA KOMUNIKACIJA FK „RADNIČKI” NIŠ NA DRUŠTVENOJ MREŽI „INSTAGRAM”	157
Nataša Raketić TRANSFORMACIJA TELEVIZIJE I NOVINARSTVA U MEDIJSKOJ INDUSTRIJI DIGITALNOG DOBA	171
Ivana Parčina VODIČ ZA PREŽIVLJAVANJE U SVETU BIZNISA	175

BOJANA MILIĆEVIĆ MARINKOVIĆ

Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Fakultet za sport, Beograd*

NINO MANOJLOVIĆ

Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Fakultet za sport, Beograd

INKLUZIJA I SPORT

Sažetak: *Inkluzija i sport su dva posebna fenomena čiji spoj čini da se i putem institucija kao što su sportske organizacije omogući učešće u sportskim aktivnostima svim osobama sa invaliditetom, bez obzira na funkcionalnosti. U ovom radu primenjena je teorijska analiza primene inkluzije u sportu, a podaci su dobijeni iz dosadašnjih istraživanja objavljenih u naučnim časopisima iz oblasti društvenih i sportskih nauka, zbornika radova međunarodnih naučnih skupova, referentne literature, kao i iz ličnog iskustva autora ovog rada. Primena osnovnih principa obrazovne i socijalne inkluzije u sportu stvara pozitivno okruženje za napredovanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, kao i pozitivan odnos društvene zajednice prema ovoj populaciji.*

Ključne reči: *inkluzija, sport, deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.*

1. Uvod

Sport predstavlja poseban fenomen koji daje prostor, šansu i mogućnost svakoj osobi, bez obzira na psihofizičke sposobnosti, da učestvuje i bude integralni deo društva. Kao takav, doprinosi uključivanju u sportske programe osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, kao i njihovih porodica, osnažuje ih i čini da se poboljša njihov položaj u društvenoj zajednici. Sport može biti idealno sredstvo i metod za ostvarivanje principa inkluzije u njenom punom značenju i smislu i zato se sve više koristi bez obzira na vrstu razvojne smetnje i stepen invaliditeta, naročito kod dece. Primena inkluzivnih principa u sportu omogućava deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom da pokažu svoje jake strane i kapacitete i budu uključena u društvo bez obzira na individualne razlike.

Sušтина uključivanja i bavljenja fizičkom aktivnošću osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom ogleda se u činjenici da sportska aktivnost pozitivno utiče na samopouzdanje, samopoštovanje, socijalizaciju, prihvatanje okoline i pomaže ostvarenje društvene jednakosti.

U radu je korišćena metoda opservacije i deskriptivna metoda na osnovu višegodišnjeg iskustva i rada autora ovog rada sa decom sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

* mbojana482@yahoo.com

2. Pojam inkluzije

Reč inkluzija (lat. *inclusio*) latinskog je porekla i znači uključanje, uključivanje, obuhvatanje, sadržavanje u sebi, uračunavanje i podrazumevanje (Vujaklija, 1980). Ako se šire posmatra pojam inkluzije, može da se definiše kao „pravo učešća svih osoba, pa i osoba sa smetnjama u razvoju, u društvenom životu, bez obzira na pol, na njihove fizičke i mentalne sposobnosti, nacionalno i versko poreklo, kao i na socijalni i ekonomski status, uz poštovanje njihovih potreba i mogućnosti” (Milićević Marinković, 2021). Kada se govori o inkluziji i njenoj primeni u bilo kom segmentu društvenog života, pa i u sportu, mora se uvažiti činjenica da ona treba da se odnosi na sve grupe koje su u većem riziku da budu diskriminisane, a ne samo na osobe sa smetnjama u razvoju. Iz tog ugla gledano, inkluzija se odnosi na prevazilaženje „politike isključivanja”, a podrazumeva kontinuirano pronalaženje načina za povećanje učešća svih osoba u društvenom životu (Đević, 2015).

Društvo i okruženje „inkluzivno su obrazovani i osvešćeni” ukoliko svaka osoba sa smetnjom u razvoju i invaliditetom, bez obzira na različitost, ravnopravno i pod jednakim uslovima ima mogućnost da uživa sva ljudska prava. To se odnosi na društvo u celini, ne samo na pojedince, na primenu svih zakonodavnih propisa, obezbeđene tehničke i arhitektonske uslove, potkrepljene domaćim i međunarodnim dokumentima koji garantuju jednaka prava u društvu svakom pojedincu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

Inkluzija u sportu je institucionalizovano uključivanje sportista sa invaliditetom u sistem sportskih priprema i takmičenja, a u skladu sa paradigmom socijalne inkluzije. Socijalna inkluzija predstavlja proces kojim se svim članovima jedne društvene zajednice, posebno onima koji su prepoznati kao osetljive ili ranjive grupe, treba osigurati da participiraju u životu zajednice, uživajući u odgovarajućem životnom standardu i drugim dobrima vezanim za ekonomski, socijalni i kulturni život, primereno optimalnim mogućnostima društva čiji su članovi. Ovo se posebno odnosi na tzv. vulnerabilne društvene grupe, u koje spadaju i osobe sa invaliditetom (Gadžo-Šašić, 2018).

Naša zemlja je ratifikovala tri međunarodna dokumenta koja se konkretno tiču sporta i socijalne inkluzije, a to su: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1948. godine, Konvencija o pravima deteta Ujedinjenih nacija iz 1989. godine i Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom iz 2006. godine. Od domaćih zakonskih dokumenata oslanja se na Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom iz 2006. godine i Zakon o sportu iz 2016. godine.

Dakle, kada se govori o inkluziji i njenoj primeni u bilo kom segmentu društvenog života, pa i u sportu, smatra se da ona treba da se odnosi na sve osetljive društvene grupe i na sve pojedince koji su u riziku od diskriminacije, ne samo na osobe sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Sport treba i mora da bude prostor za poštovanje ljudskih prava, fer-pleja, dostupnosti, razbijanja predrasuda, razvoja tolerancije i

humanosti, a sve u smeru postizanja najvažnijeg cilja: stvaranja jednakih šansi i „ostvarivanja prava na jednakost”.

3. Dete sa smetnjama u razvoju i invaliditetom

Dete sa smetnjama u razvoju je pre svega dete. „Svako dete, bilo ono sa smetnjom u razvoju ili ne, ima iste osnovne potrebe – da bude voljeno, prihvaćeno i sigurno” (Došen i Gačić-Bradić, 2005).

Dete sa smetnjama u razvoju je dete koje „ima teškoće u razvoju i nije u mogućnosti da postigne ili održi zadovoljavajući nivo zdravlja i razvoja, ili čije zdravlje i razvoj mogu znatno da se pogoršaju bez dodatne podrške ili posebnih usluga u oblasti zdravstvene zaštite, rehabilitacije, obrazovanja, socijalne zaštite ili drugih oblika podrške” (WHO, 1997). Još uvek su prisutne nesuglasice oko adekvatne terminologije koja bi mogla da se koristi, a da ne bude uvredljiva i diskriminišuća. Za razliku od ranije, kada je korišćena terminologija za koju se smatra da je bila previše gruba i da je previše etiketirala i naglašavala problem koji opisuje osobu sa invaliditetom, danas se najviše u literaturi koriste termini *osobe sa invaliditetom* i *osobe sa smetnjama u razvoju*.

Jezik je veoma moćan i izbor termina koji se koriste može biti od posebnog značaja. Shodno tome, koristi se izraz *dete sa smetnjama u razvoju* radije nego *ometeno dete* i na taj način u prvi plan se stavlja njegovo biće, a ne stanje (UNICEF, 2007).

Ipak, ne sme se izgubiti iz vida da *dete sa smetnjama u razvoju* nije zbog toga manje dete, već dete koje se drugačije razvija, dete koje je osobeno jedinstveno, a koje ima bazične potrebe kao i svako drugo dete. Na primer, dete sa smetnjama vida ili sluha može da postigne isto što i dete tipičnog razvoja, ali sve to postiže uz dodatnu podršku i uz primenu sredstava asistivne tehnologije. Za vaspitača ili nastavnika veoma je važno da zna osobenost puta kojim je potrebno povesti dete u vaspitno-obrazovnom radu (Vigotski, 1996), odnosno da zna da kreira okruženje za učenje i pruži obrazovnu podršku detetu u vaspitno-obrazovnom radu.

Prema Salapuri (2018), Svetska zdravstvena organizacija (WHO, 2001), u pristupu definisanju pojma smetnji u razvoju deteta, polazi od stava da je smetnja u razvoju konstrukt proizvoda složene interakcije između stanja zdravlja osobe i kontekstualnih činilaca (sredinskih i ličnih). U tom smislu definisani su sledeći osnovni pojmovi koji su u vezi sa opštim kontekstom smetnji u razvoju:

- Oštećenje (*Impairment*) – gubitak ili abnormalnost (prisustvo patološke strukture koja može, ali ne mora, da ometa funkcije);
- Ometenost (*Disability*) – ograničenje ili odsustvo sposobnosti za obavljanje aktivnosti na način i u obimu koji se smatra normalnim za ljudsko biće (podrazumeva ometanje funkcija);

- Hendikep (*Handicap*) – smetnja proizašla iz oštećenja ili ometenosti koja ograničava i sprečava osobu u ispunjenju osnovnih životnih uloga.

4. Primena inkluzije u sportu

Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije (WHO), deset procenata ukupnog broja stanovnika čine osobe sa nekim oblikom smetnji u razvoju ili invaliditetom. U cilju pomoći porodicama dece sa smetnjama u razvoju, dostupnosti socijalno-zdravstvenih usluga države, poboljšani su pravni okviri, ali je i dalje evidentno siromaštvo tih porodica jer nemaju dovoljnu finansijsku podršku (Jovanović, 2018).

Uključivanjem dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u zajedničke aktivnosti, naročito u sportske aktivnosti, stvara se obostrana dobrobit koja ide ka cilju razvoja i ostvarenja svih vrednosti sporta, pre svega fer-pleja i ravnopravnosti. Deca iz tipične populacije razvijaju empatiju, solidarnost, socijalne veštine, dok deca sa smetnjama u razvoju bude svoje skrivene potencijale i sposobnosti i imaju osećaj prihvaćenosti, što je od nemerljivog značaja za njihovo psihičko napredovanje. Sport je važan faktor za podsticanje emocionalne adaptacije koja je u direktnoj vezi sa socijalnom adaptacijom. Bolji i kvalitetniji socijalni odnosi, bolja prihvaćenost od strane vršnjaka, uzročno-posledično su povezani, jer se ostvaruju bolji obrazovni rezultati kada je reč o osobama sa smetnjama u razvoju, što pokazuju mnoge istraživačke studije (Green et al., 1980; Austin & Draper, 1984; Spasenović, 2008).

Kljajić i saradnici (2013) navode da je potreba za fizičkom aktivnošću kroz sport od velikog značaja u rehabilitaciji, jer pomaže ponovnom formiranju celokupne ličnosti čiji integritet može biti narušen, kroz readaptaciju i resocijalizaciju. Pored potvrđivanja sopstvenih kapaciteta, angažovanjem „jakih strana“, sport doprinosi poboljšanju i uspostavljanju kvalitetnijih međuljudskih odnosa i boljem prilagođavanju socijalne sredine na potrebe osoba sa invaliditetom. Sport se primenjuje u rehabilitaciji osoba sa invaliditetom i nakon toga, kroz rekreaciju i vrhunski sport. U tom smislu, socijalna inkluzija kao savremeni fenomen je način i sredstvo za razvoj socijalnih veština i socijalne uključenosti osoba sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u život zajednice.

Bolji i kvalitetniji socijalni odnosi i bolja prihvaćenost od strane vršnjaka uzročno-posledično su povezani i vode ka ostvarivanju boljih obrazovnih postignuća dece sa smetnjama u razvoju, što dokazuju mnoge istraživačke studije (Green et al., 1980; Spasenović, 2008). Zbog toga sportske aktivnosti predstavljaju važan segment za sprovođenje i razvoj obrazovne i socijalne inkluzije.

Dosadašnja iskustva autora ovog rada govore da je većina dece koja su direktno zavisna od svojih roditelja i njihove podrške (tj. socijalno uključena u velikoj meri), saglasnosti da ih dovode i motivišu da učestvuju ili se uključe u određenu sportsku aktivnost, manje socijalno adaptibilna i teže se prilagođavaju novom okruženju. Ovi razlozi smanjuju njihovo angažovanje u sportskim aktivnostima mnogo više nego sama

razvojna smetnja. Zato je veoma važno razvijati socijalne veštine, kako deteta sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, tako i roditelja, tj. primarne porodice. Jedno od Istraživanja (Zhalilov, Evseev, Evseeva & Makhov, 2020), o socijalnoj podršci potpuno slepih fudbalera vezanih za njihove obrazovne i slobodne aktivnosti, ukazuje da je od nemerljivog značaja uloga socijalnog radnika, odnosno osobe koja pruža neposrednu podršku (kod nas su to lični pratilac deteta i personalni asistent za odrasle) i njihova podrška.

U praksi postoji puno primera gde je inkluzivni sport dao pozitivne rezultate u psihološkom i motoričkom napredovanju dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Eksperimentalna studija primene adaptiranog programa malog fudbala kod osoba sa Daunovim sindromom (Milićević Marinković, 2021), primena adaptiranog karate programa u tretmanu osoba sa smetnjama u razvoju (Salapura, 2018), program terapije igrom za povećanje fleksibilnosti kod dece sa cerebralnom paralizom (Armstrong & Yaggie, 2001) i primena programa plivanja i vežbanja u vodi kod dece sa cerebralnom paralizom (Jorgić, 2014) nalaze se među primerima pozitivnog uticaja adaptiranih sportskih programa na fizički i psihosocijalni status dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Takođe, u literaturi postoji niz studija koje su se bavile vezom između kognitivnih i motoričkih funkcija kada je sportski program dobro osmišljen i na stručan način primenjen kod ove populacije (Japundža-Milosavljević, Đurić-Zdravković i Gagić, 2016; Chen, Tseng, Hu & Cermak, 2009; Fratrić, Rakočević, Vukajlović i Goranović, 2013; Johnson, 2009). Takođe, u našoj zemlji postoje sportske organizacije (klubovi) koji su primeri dobrog, stručnog rada i entuzijazma u radu sa decom sa smetnjama u razvoju. Među njima su i sledeći: Džudo klub Sensei iz Sombora, u plivanju Sportska akademija Svimbo, Beogradsko udruženje Snaga pokreta u primeni elementarnih igara u radu sa decom smetnjama u razvoju dece školskog i predškolskog uzrasta, Košarkaški klub Singidunum iz Beograda, Savez za rekreativni sport osoba sa invaliditetom iz Beograda i mnogi drugi.

Socijalna i obrazovna inkluzija dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom veoma je kompleksan i dugotrajan proces, koji podrazumeva postojanje odgovarajućih uslova u kojima se nesmetano odvija vaspitanje i sportsko obrazovanje ove populacije. Takođe, ovaj proces mora da sprovodi dobar tim koji je u saradnji sa roditeljima ili starateljima dece sa smetnjama u razvoju, koji poznaje njihove specifične sposobnosti i kapacitet, koji je spreman da prilagođava okruženje i primenjuje različite strategije podrške deci kako bi savladali nove veštine. Čitav proces treba da bude realizovan na osnovu dobro osmišljenog plana kako bi se deca sa smetnjama u razvoju uključila u zajedničke sportske aktivnosti i život sa decom tipične populacije.

5. Zaključak

Usaglašavanje zakonodavnih, teorijsko-praktičnih i tradicionalnih koncepata vaspitanja i obrazovanja dece sa smetnjama u razvoju je osetljiv proces i zahteva strpljenje i

vreme. Pored toga, reforma u oblasti obrazovanja dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom uvek zahteva raspravu širokog kruga kompetentnih institucija, vladinih i nevladinih organizacija, ali isto tako i pojedinaca (Radovanović, 2008), što je veoma slično i u primeni inkluzije u sportu i sportskim organizacijama, ali i na časovima fizičkog vaspitanja u obrazovnom procesu.

Primena principa obrazovne i socijalne inkluzije u sportu zahteva stvaranje otvorenog i fleksibilnog sistema čiji je cilj da dete sa smetnjama u razvoju i invaliditetom napreduje u skladu sa svojim mogućnostima, ali u okruženju i uslovima koji su prilagođeni tako da omogućavaju veću pravednost i pružaju veće šanse, jednake deci iz tipične populacije. Svakodnevna interakcija dece iz tipične populacije i dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom utiče na obostranu bolju socijalizaciju, prihvatanje različitosti, stvaranje pozitivnih iskustava, razvoj poštovanja, prijateljstva i razumevanja, što sve zajedno čini jedan dobar inkluzivni pristup i rad, a dugoročno ima pozitivan uticaj na razvoj inkluzivnog društva.

Literatura

- Došen, Lj., i Gačić-Bradić, D. (2005). *Vrtić po meri deteta – priručnik za primenu inkluzivnog modela rada u predškolskim ustanovama*. Beograd: Save the children UK.
- Gadžo-Šašić, S. (2018). Problemi socijalne inkluzije osoba sa invaliditetom. *DHS – Društvene i humanističke studije*, godina III, broj 1(4), 87–108.
- Green, K. D., Forehand, R., Beck, S. J., & Vosk, B. (1980). An assessment of the relationship among measures of children's social competence and children's academic achievement. *Child Development*, 51(4), 1149–1156.
- Chen, Y., Tseng, M., Hu, F., & Cermak, S. A. (2009). Psychosocial adjustment and attention in children with developmental coordination disorder using different motor tests. *Research in Developmental Disabilities*, 30(6), 1367–1377.
- Fratrić, F., Rakočević, R., Vukajlović, D., i Goranović, K. (2013). Komparativna analiza motoričkih funkcija zdravih i učenika sa intelektualnim smetnjama. U: M. Jovanović i Đ. Nićin (ur.), *III Međunarodna konferencija Sportske nauke i zdravlje, zbornik radova*. Banja Luka: Univerzitet Aperiion, 342–351.
- Japundža-Milisavljević, M., Đurić-Zdravković, A., i Gagić, S. (2016). Faktori uspešne koordinacije pokreta kod učenika s lakom intelektualnom ometenošću. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 15(3), 329–344.
- Jovanović, I. (2018). *Situaciona analiza: Položaj dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u Republici Srbiji*. Beograd: Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom Srbije.
- Johnson, C. C. (2009). The Benefits of Physical Activity for Youth With Developmental Disabilities: A Systematic Review. *American Journal of Health Promotion*, 23(3), 157–167.

- Jorgić, B. (2014). *Efekti primene programa plivanja i vežbanja u vodi kod dece sa cerebralnom paralizom, doktorska disertacija*. Niš: Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja, Univerzitet u Nišu.
- Kljajić, D., Dopsaj, M., Eminović, F., i Kasum, G. (2013). Sport u rehabilitaciji osoba sa invaliditetom, *Zdravstvena zaštita*, 42(3), 58–66.
- Lazor, M., Marković, S., i Nikolić, S. (2008). *Priručnik za rad sa decom sa smetnjama u razvoju*. Novi Sad: Novosadski humanitarni centar.
- Milićević Marinković, B. (2021). *Uticaj adaptiranog programa malog fudbala na sposobnost motornog učenja i psihosocijalni status osoba sa Daunovim sindromom, doktorska disertacija*. Novi Sad: Fakultet za sport i psihologiju, Univerzitet Edukons.
- Salapura, S. (2018). *Efekti adaptiranog karate programa u tretmanu osoba sa smetnjama u razvoju, doktorska disertacija*. Novi Sad: Fakultet za sport i psihologiju, Univerzitet Edukons.
- Spasenović, V. (2008). *Vršnjački odnosi i školski uspeh*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Radovanović, D. (2008). *U susret inkluziji – dileme u teoriji i praksi*. Edicija: radovi i monografije. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu.
- WHO (1997). *The International Classification of Impairments, Activities and Participation (ICIDH 2)*. Geneva: World Health Organization.
- WHO (2001). *International classification of functioning, disability and health*. Geneva: ICF.
- Vigotski, L. S. (1996). *Osnovi defektologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vujaklija, M. (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
- UNICEF (2007). *Promoting the rights of children with disabilities*. Innocenti research Centre.
- Đević, R. (2015). *Socijalna interakcija učenika sa smetnjama u razvoju u osnovnoj školi, doktorska disertacija*. Beograd: Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Zhalilov, A., Evseev, S., Evseeva, O., & Makhov, A. (2020). Social support of athletes in the sport of the blind (on the example of mini-football 5x5 B1). *BIO Web of Conferences*, Volume 26. DOI: 10.1051/bioconf/20202600068.

BOJANA MILIĆEVIĆ MARINKOVIĆ

University “Union – Nikola Tesla”, Faculty of Sport, Belgrade

NINO MANOJLOVIĆ

University “Union – Nikola Tesla”, Faculty of Sport, Belgrade

INCLUSION AND SPORT

Summary: *Inclusion and sport are two separate phenomena whose fusion through institutions such as sports organizations enables all disabled people to participate in sports activities, regardless of the degree of disability. This study is based on a theoretical analysis of the application of inclusion in sport. All the data were collected from the previous studies published in journals of sport and social sciences, books of proceedings of international scientific meetings, and also the personal experience of the author of this paper. The application of the basic principles of educational and social inclusion in sport creates a positive environment for the progress of disabled children and children with developmental disabilities, and it fosters a positive social attitude towards these individuals.*

Keywords: *inclusion, sport, disabled children and children with developmental disabilities.*

Datum prijema rada: 03.11.2022.

Rad prihvaćen za objavljivanje: 21.11.2022.

KREŠIMIR LACKOVIĆ

Sveučilište Sjever, Odjel Komunikologija, mediji i novinarstvo, Koprivnica, Hrvatska*

TEA GAŠPARIĆ

Sveučilište Sjever, Odjel Komunikologija, mediji i novinarstvo, Koprivnica, Hrvatska**

ULOGA I POLOŽAJ ŽENA U SPORTSKOM NOVINARSTVU

Sažetak: *Sportsko novinarstvo poseban je oblik novinarstva koji prenosi informacije o sportskim temama i događajima. Česti su stereotipi kako muškarci mogu kvalitetnije izveštavati o sportskim događajima nego žene. Stoga je cilj ovog rada saznati i prikazati kakav je položaj i uloga žena u sportskom novinarstvu bio nekada, a kakav je danas, odnosno otkriti susreću li se sportske novinarke s diskriminacijom, šta javnost misli o ženama u sportskom novinarstvu i kakvu budućnost imaju žene u toj delatnosti. U tom smislu postavljene su hipoteze: ženama je teže uspeti u sportskom novinarstvu, kako se sportske novinarke susreću s raznim oblicima diskriminacije i kako je uopšte manji interes žena za sportsko novinarstvo. U istraživanju je korišćena opšta i posebna metodologija, ali i istorijski metod, pomoću kojeg je otkrivena istorijska uloga žena u novinarstvu uopšte, kao i u sportskom novinarstvu. Sadržajno su prvo obrađene posebne karakteristike sportskog novinarstva i sportskih novinara, a zatim je obavljeno istraživanje. Korišćena je recentna literatura i sprovedene su ankete s raznim ciljanim grupama. Rezultati istraživanja su utvrdili opravdanost ciljeva o položaju žena u sportskom novinarstvu, a time i potvrdili postavljene hipoteze. Na temelju prikupljenih podataka napravljena je analiza rezultata pa su nakon rasprave doneseni zaključci. Nastavak istraživanja ove teme treba usmeriti na sofisticiranije metode, te na obrazovni proces kako bi žene bile više i kvalitetnije zastupljene u sportskom novinarstvu.*

Ključne reči: *mediji, sportsko novinarstvo, sportske novinarke, diskriminacija.*

1. Uvod

Novinarstvo je profesija koja se razvijala u skladu s razvojem društva. Kao i u drugim društvenim, a posebno u privrednim aktivnostima, vodeću ulogu imali su muškarci. U radu se obrađuju položaj, uloga, ali i problemi zbog čega žene manje sudeluju u novinarskoj društvenoj delatnosti, što se vidi iz podataka da se, na primer, muškarci kao voditelji pojavljuju u 60 odsto analiziranih informativnih emisija. Žene su izrazito

* klackovic@unin.hr

** tegasparic@unin.hr

podzastupljene kao nosioci sadržaja vesti – u toj ulozi se pojavljuju u tek 8,3% slučajeva, a muškarci u četiri puta više – 33,4%. Izjave muškaraca triput su češće u dnevnicima, dok ženskih glasova uopšte nema u 40% priloga koje potpisuju novinarke, te u više od polovine priloga koje potpisuju muškarci (Car i dr., 2017).

Posebna pažnja se posvećuje sportskom novinarstvu kao vrlo važnom delu novinarstva bez kojeg je nezamisliv bilo koji medij kako na lokalnom, tako i na nacionalnom, regionalnom, pa i na globalnom nivou. „Sportsko novinarstvo je posebna vrsta novinarstva koja sportske događaje i s njima povezane teme najavljuje, izravno prenosi, komentariše i analizira nakon što završe, a neizravni deo tog procesa su sportski događaji i njihovi učesnici, predmet informacije, mediji i sportski novinari te recipijenti” (Vasilj, 2014: 23). Osim toga, pažnja je i na sportskim novinarima kao osobama koje vole sport i prate razne sportove kako bi što kvalitetnije informisali javnost o sportu, sportistima, sportskim klubovima i organizacijama i sportskim događajima.

Posebna pažnja u članku je usmerena na položaj i ulogu žena u sportskom novinarstvu. Naime, žene su se kroz celu istoriju borile za ravnopravnost s muškarcima, a tako je bilo i sa ženama u sportskom novinarstvu, koje su prolazile period od uopšte ulaska u taj svet do nerazumevanja, obezvređivanja od strane kolega i javnosti do pojave raznih stereotipa. Mnoge sportske novinarke su nailazile na razne neugodnosti tokom obavljanja svog posla. Neke su bili fizički napadnute, druge su bile seksualno zlostavljane ili uznemiravane ili su bile predmet zlobnih komentara. Bilo je stavova da su žene zamena za popunjavanje, ali ne i glavne od ponedeljka do petka (Swanson, 2009). U praksi su sportske novinarke nailazile na znatne prepreke s kojima su se suočavale ako su želele uspeti kao novinarke. Naročito su bile uskraćene u obrazovanju, edukaciji i napredovanju. Međutim, ipak je bilo nekoliko odlučnih, pionirki koje su pronašle put u redakcije uz žestok otpor većinom muške radne snage (Franks, 2013: 1).

Sportske novinarke i danas se nalaze u neugodnim situacijama. Susreću se s raznim problemima i oblicima diskriminacije. Bez obzira što danas više nije neobično videti ženu u sportskom novinarstvu, one su i dalje znatno manje zastupljene u praćenju sporta, mada se taj broj povećava. Ishodište ovog rada je istraživanje uloge i položaja žena u sportskom novinarstvu. U tom smislu je postavljena hipoteza kako su žene suočene s više otežavajućih okolnosti i diskriminacija, što utiče na manje sudelovanje žena u sportskom novinarstvu. Zato je sprovedena višeslojna anketa na području Republike Hrvatske i susednih zemalja kako bi se utvrdile činjenice koje dokazuju hipotezu. Cilj ovog rada je saznati kakav je položaj i uloga žena u sportskom novinarstvu danas, otkriti susreću li se sportske novinarke s diskriminacijom, šta javnost misli o ženama u sportskom novinarstvu, te kakvu budućnost imaju žene u toj delatnosti. Za pronalaženje odgovora na ta pitanja korišćene su opšta i posebna metodologija, proučavane su opšte spoznaje i zakonitosti, ali su autori dolazili i do vlastitih spoznaja. Osim empirijske metode i postavljenog teorijskog okvira, za koji je

služila recentna literatura i već objavljeni naučni radovi iz područja novinarstva, u istraživanju su sprovedene i ankete koje su bile s raznim ciljanim grupama. U prvoj anketi sudelovale su same sportske novinarkе iz zemalja nastalih na području bivše Jugoslavije. U drugoj je sudelovala sportska javnost uopšteno, a u trećoj je anketa poslata studentkinjama novinarstva. Takođe, korišćen je i istorijski metod, pomoću kojeg su otkriveni stepeni i faze razvoja ženskog novinarstva, odnosno položaj žena u sportskom novinarstvu, te upoređeno stanje kroz istoriju i današnje stanje, a kako bi bili dobijeni i odgovori o mogućoj budućoj ulozi i položaju žena u sportskom novinarstvu. Sadržajno su najpre obrađene posebne karakteristike sportskog novinarstva i sportskih novinara, a onda je izvršeno istraživanje putem odgovarajućih anketa. Na temelju prikupljenih podataka napravljena je analiza, te su u raspravi doneseni zaključci prema ciljevima istraživanja i postavljene hipoteze.

2. Sportsko novinarstvo

Prvo periodično sportsko izdanje u Hrvatskoj izašlo je 15. januara 1878. godine. U pitanju je bio časopis „Sokol”, koji je izlazio polumesečno pod uredničkom palicom Andrije Hajdinjaka i Franje Hochmana, svega godinu dana. Zatim je počeo izlaziti „Sport Dalmatino”, 24. aprila 1890. godine u Splitu. To je prvo sportsko izdanje koje je imalo sadržajne i grafičke osobine, te je izlazilo dva puta mesečno, a prodavalo se putem preplate. „Hrvatski športski list” je prvo nezavisno novinarsko izdanje, koje se počelo proizvoditi 1908. godine. Mario Reiger Vinodolski bio je urednik novina i smatra se jednim od prvih sportskih novinara (Acta Diurna, 2020). Istorijski dan bio je 15. maj 1956. godine, kada je televizijska slika iz Beča preko Graca i Slovenije stigla u Zagreb. Nakon toga, sedmog septembra 1957. godine, dogodio se prvi TV prenos uživo, a pratio je gala otvaranje Zagrebačkog velesajma. U maju iste godine je došlo do prvog sportskog prenosa, a radilo se o fudbalskoj utakmici između Jugoslavije i Italije, koja se igrala na stadionu u Maksimiru. Jugoslavija je slavila 6:1, a utakmicu je komentarisao Mladen Delić (Leksikon Hrvatske radiotelevizije, 2020).

Razvoj Interneta kao nosioca informisanja i komunikacije je započeo kada je razvijen umreženi hipertekstualni sistem za potrebe CERN-a pod nazivom *World Wide Web* (skraćeno WWW), koji je uključivao HTML jezik i HTTP protokol, pa je nakon instaliranja na kompjuter nastao prvi Veb server (CERN, 2020). Razvojem Interneta je i počelo onlajn novinarstvo, čije pozitivne strane su sledeće: brzo objavljivanje informacija, izveštavanje uživo, objava slika, audio i video zapisa, ekonomičnost i slično, a sve to odgovara i sportskom novinarstvu. Druga strana je ona negativna, koja zahteva pažnju posetilaca, poput nepouzdanih izvora, površnosti i nelektorisanog sadržaja.

„Sport se na internetskim portalima izborio za sam vrh zanimanja posetitelja, bilo da je reč o specijalnim sportskim portalima ili portalima koji imaju samo svoje sportske stranice. Otišlo se toliko daleko da postoje posebni portali za određene sportove, čak i

discipline ili sportske klubove, pritom izuzimajući službene mrežne stranice klubova i saveza koje su u službi odnosa s javnošću.” (Vasilj, 2014: 199)

Sport je u svim zemljama bivše Jugoslavije vrlo popularan. Konkretno u Hrvatskoj najbolji primer je Svetsko fudbalsko prvenstvo u Rusiji 2018. kada je hrvatska fudbalska reprezentacija osvojila drugo mesto. „Prema podacima *Google Trends*¹ za juli 2018, pojmovi 'Hrvatska – zemlja na Balkanu' i 'Hrvatska' nalaze se među pet pojmova koji su zabeležili najveći rast broja pretraga na *Google-u*” (Čizmić, 2018). Budući da u svim zemljama bivše Jugoslavije postoji široka publika koja prati sport, glavni zadatak sportskih novinara iz najpoznatijih medija je da izveštavaju o najvažnijim sportskim događajima u zemlji, Evropi i svetu. U svim državama, osim javnog servisa, postoje i televizije s nacionalnom koncesijom, koje prenose sportske događaje, kao i specijalizovani sportski kanali s komercijalnom orijentacijom. Iako mu već decenijama predviđaju kraj, radio još uvek opravdava poverenje svojih slušalaca, a u tome zasluge ima i sportski sadržaj. Vikend je na radiju rezervisan za sportske emisije, a na javnim radijskim servisima uobičajeni su prenosi domaćih fudbalskih prvenstvenih utakmica.

Što se tiče štampe, sportskom novinaru ne nudi se mogućnost dvosmerne komunikacije i treba znati kako uspostaviti interakciju s čitaocima. Ipak, sport je zahvalan za praćenje u štampi, pa mu urednici posvećuju znatnu pažnju. Svi dnevno-politički listovi, gotovo bez izuzetka, imaju sportske stranice. „Stranice sportske rubrike u dnevnoj štampi sve su brojnije i kvalitetnije” (Vasilj, 2014: 48). Sportski novinar u specijalizovanim sportskim dnevnim novinama svojim čitaocima je dužan omogućiti kvalitetan sadržaj, te zanimljive i tačne informacije. Rezultati sportista na velikim takmičenjima, kao što su Olimpijske igre, svetska i evropska prvenstva, nacionalne lige u popularnim sportovima, glavne su teme koje najčešće budu i na naslovnoj stranici novina i portala ili u prvim radijskim i televizijskim vestima. U specijalizovanim novinama posvećuje se veća pažnja sportovima koji nisu zastupljeni u ostalim medijima i amaterskom sportu.

Prema Maloviću (2005: 306), osnovna obeležja sportskog novinarstva su:

- izveštavanje o sportskim takmičenjima, uključujući najave događaja;
- izveštavanje s takmičenja, komentari i odjeci nakon njih;
- izrada profila: priča i portreta sportista;
- predstavljanje novih igrača, trenera, novih sportova, analiza sezone i slično.

Sportske novinare prati glas da je njihova grana novinarstva među jednostavnijima, trivijalnijima, što u praksi nije baš tako. Ljudi misle kako sportski novinari samo odlaze na sportske događaje i gledaju utakmice, posle čega napišu izveštaj ili nekoliko rečenica izjava i za to dobiju platu. Sportski novinar često živi život sporta i sportista koje prati, odlazi na treninge, posećuje takmičenja i stalno je u direktnoj vezi sa sportistima, trenerima i sportskim radnicima. (Bubalo, 2020)

¹ Stranica koja analizira popularnost upita za pretraživanje na *Google* pretraživačima.

3. Žene u novinarstvu – istorijski pregled

U 21. veku u našem društvu je još uvek nekima teško shvatiti kako žena teži obrazovanju i profesionalnoj karijeri, a ne samo porodici i majčinstvu. Žene su u novinarstvu kroz istoriju morale proći trnovit put, a posebno je zanimljiva njihova pojava i uloga u sportskom novinarstvu. U cilju obrazloženja prethodne tvrdnje, u nastavku će biti navedeni neki karakteristični primeri sudelovanja žena u novinarstvu u ranijim i aktuelnom razdoblju. U mnogim zemljama većina istaknutih novinara i urednika su muškarci. Iako je došlo do znatnih promena i prilika za žene koje rade u medijima u poslednjih nekoliko decenija, one su i dalje primetno u manjini u vrhunskim novinarskim ulogama, uprkos tome što, poslednjih godina, čine većinu studenata novinarstva i na srodnim fakultetima. Posebno treba upozoriti na seksizam i muški egoizam ali i na opasnosti s kojima se suočavaju žene kada u inostranstvu kao dopisnici izveštavaju iz ratnih zona.

U početku je postojao mali broj novinarki poput *Nellie Bly* iz SAD-a ili *Frances Power Cobbe* ili *Alice Meynell* koje su pisale u engleskoj štampi na prelazu u 20. vek (Franks, 2013: 1). Zanimljiva je uloga i *Katharine Graham*, koja je počela raditi kao novinarka kada je njen otac kupio „*The Washington Post*” 1933. godine u stečajnom postupku. „*Katharine Graham* preuzela je vođstvo '*Washington Posta*' 1969, te je nosila titulu predsednice odnosno izvršnog direktora '*Washington Post*' kompanije” (Felsenthal, 2011: 227).

Jedna od pionirki među ženama u sportskom novinarstvu bila je *Mary Ellen Garber*. U svet novinarstva ušla je za vreme Drugog svetskog rata, kada je potražnja za ovim poslom bila velika zato što su mnogi muškarci, pa tako i sportski novinari, u to vreme završavali na ratištima (Garber, 2008). Dugo godina sportskim novinarkama nije bio dopušten ulazak u svlačionicu. Naime, u američkim profesionalnim ligama običaj je uzimanje izjava nakon utakmice u svlačionicama timova. Sportskim novinarkama to nije bilo dopušteno, a za to pravo koje su imale njihove kolege su se same izborile. Stoga, treba spomenuti *Michaele Kemmelberg*, koja je u mušku svlačionicu ušla 1949. godine, zatim *Lesley Visser*, *Christine Brennan*, *Claire Smit*, koja je prva Afroamerikanka koja je pisala za „*New York Times*” i *Robin Herman* koja je prva žena u NHL svlačionici. Nadalje, *Jane Gross* je prva žena u NBA svlačionici.

Od poznatih novinarki iz 20. veka pažnju zasluđuje i Italijanka *Oriana Fallaci*, iz časopisa „*L'Europeo*” iz Milana, koja je izveštavala sa mnogih svetskih ratišta, ali i sa sportskih takmičenja. Na primer, tokom demonstracija u vreme Olimpijskih igara u Meksiku nju je teško ranila vojska, 2. septembra 1968. godine. Njeno svedočenje je pomoglo u opovrgavanju navoda meksičke vlade, koja je tvrdila da se masakr nije dogodio (Hooper, 2006).

U današnje vreme, društvene mreže svakako utiču i na veću popularnost sportskih novinarki. Tako je jedna od najpopularnijih Italijanka *Diletta Leotta*. Sportska

prezenterka ranije na „Sky sport”-u, danas radi na striming servisu (*streaming service*) „DAZN”, specijalizovala se za praćenje italijanske fudbalske Serije A i Serije B. Ona je na društvenoj mreži „Instagram” u 2020. godini imala čak 6,8 miliona pratilaca (Diletta Leotta, 2020).

Kada se govori o istoriji novinarstva na ovim prostorima, svakako period početaka žena u tom poslu obeležila je Marija Jurić Zagorka, koja je od 1895. do 1910. godine bila zaposlena u redakciji novina „Obzor”, u kojima napreduje od anonimne reporterke do političke novinarke koja izveštava o najvažnijim političkim događajima u regiji (Središnji državni portal, 2020).

Kada je reč o hrvatskim sportskim novinarkama, kao i o sportskim novinarkama uopšte u bivšoj Jugoslaviji i zemljama kasnije nastalim na ovim prostorima, svakako je prvo ime Milka Babović, koja je do danas ostala najcenjenija žena u novinarstvu uopšte. Nekad odlična atletičarka, višestruka prvakinja i rekorderka Jugoslavije, dvostruka studentska prvakinja, triput proglašena najboljom hrvatskom sportistkinjom u anketi „Sportskih novosti”, bila je prva sportska reporterka na području bivše Jugoslavije. Sportskim novinarstvom bavila se od 1949. godine, a od 1957. na Televiziji Zagreb (danas Hrvatskoj televiziji). Zbog posebnog načina komentaranja postala je zaštitni znak prenosa umetničkog klizanja, a dobitnica je niza nagrada iz područja novinarstva i sporta (Leksikon Hrvatske radiotelevizije, 2020). Preminula je 26. decembra 2020. godine u 93. godini života. Bila je zaražena koronavirusom.

4. Istraživanje uloge i statusa žene u sportskom novinarstvu

Pomoću tri odvojene ankete i njihovom analizom pokušava se saznati o ulozi i statusu žena u sportskom novinarstvu – kako same sportske novinarke doživljavaju svoj status i ulogu tokom obavljanja svog posla, kako ih doživljava javnost, kao i moguće smernice i promene koje bi mogle u ovoj delatnosti nastati u budućnosti. Treba naglasiti da je sprovedeno jedinstveno istraživanje o statusu i ulozi sportskih novinarki. Anketu su ispunjavale sportske novinarke iz Hrvatske i susednih zemalja, što je prvo takvo ispitivanje koje je obavljeno među sportskim novinarkama na području zemalja bivše Jugoslavije (Hrvatska, Srbija, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija).

4.1. Sportske novinarke na području zemalja bivše Jugoslavije

Već samom analizom delovanja svih sportskih medija vidljivo je kako je sve više i sportskih novinarki. Na području nekih zemalja broj im se stalno povećava, najčešće i zbog povećanog broja žena na fakultetima novinarstva ili srodnim fakultetima. U svim državama nastalih na području bivše Jugoslavije deluju cehovske organizacije sportskih novinara, negde kao samostalno telo, negde kao ogranak krovne, državnog udruženja novinara, a sve su i članice AIPS-a (*Association Internationale de la Presse Sportive*), krovnog međunarodnog udruženja sportskih novinara (www.aipsmedia.com).

Hrvatski zbor sportskih novinara osnovan je i pre priznavanja samostalnosti Hrvatske od strane međunarodne zajednice. Naime, 5. septembra 1991. godine osnovano je Hrvatsko društvo sportskih novinara, koje je 26. novembra 1994. godine na Saboru u Rovinju promenilo ime u Hrvatski zbor sportskih novinara, a takav naziv udruženje hrvatskih sportskih novinara nosi i danas (HZSN, 2020). Prema dobijenim podacima, Hrvatski zbor sportskih novinara ukupno broji 182 člana, među kojima je 14 žena. Članstvo u HZSN-u, jednako kao i u AIPS-u i u drugim novinarskim organizacijama, nije obavezno, te svake dve godine dolazi do ponovnog brojanja članova. S druge strane, o približno realnijem broju sportskih novinarki u redakcijama u Hrvatskoj poslužiće i popis novinara i novinarki koji su sudelovali u izboru najboljih sportista, sportistkinja i sportskih kolektiva Hrvatske za 2019. godinu koju tradicionalno organizuju „Sportske novosti”, jedine dnevne sportske novine u Hrvatskoj. Naime, za sportistu, sportistkinju, tim i ekipu godine u Hrvatskoj glasalo je tada 290 novinara iz 55 redakcija, od kojih je 27 novinarki. Naravno, broj sportskih novinarki u Hrvatskoj je još veći, jer nisu sve redakcije sudelovale u ovom izboru (Sportske novosti, 2019).

U Bosni i Hercegovini, zbog specifičnog državnog ustrojstva nakon Dejtonskog sporazuma, gde je država podeljena na dva entiteta – Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku, deluje Asocijacija sportskih novinara Federacije Bosne i Hercegovine, ali u sklopu Društva BiH novinara. Premda je postojala inicijativa za formiranje krovne organizacije sportskih novinara na nivou cele Bosne i Hercegovine, to se nije dogodilo. Asocijaciji sportskih novinara Federacije Bosne i Hercegovine mogu pristupiti sportski novinari iz oba entiteta. Prema podacima dobijenim iz ASNFBiH, danas u Federaciji Bosne i Hercegovine deluje 15 profesionalnih sportskih novinarki, a tu je još određeni broj žena koje se bave sportskim novinarstvom, ali u honorarnom statusu ili za svoje medije rade na ugovor o delu (Asocijacija sportskih novinara Federacije Bosne i Hercegovine, 2020).

Udruženje sportskih novinara Srbije takođe je prošlo različite faze u zavisnosti od promena državnog uređenja. Tako je nakon raspada Jugoslavije, 24. juna 1992. godine, održana Skupština sportskih novinara SR Jugoslavije, kome je prethodilo formiranje Udruženja sportskih novinara u Srbiji i Crnoj Gori, tadašnjim preostalim članicama Savezne Republike Jugoslavije. Tako je 20. juna 1992. godine održana Skupština Udruženja sportskih novinara Srbije, a nakon osamostaljenja Crne Gore, 2007. godine prihvaćen je zahtev Udruženja sportskih novinara Srbije o zadržavanju mesta u Međunarodnoj asocijaciji sportskih novinara (AIPS). Članstvo u USNS nije obavezno, a obnavlja se svake druge godine. Iz tog razloga neobaveznog članstva nije bilo moguće lako utvrditi tačan broj sportskih novinarki Udruženja sportskih novinara Srbije. Iz Udruženja je dobijen podatak da je, od 220 sportskih novinara koji imaju pres kartu USNS-a, samo 14 žena u 2020. godini imalo taj status. Međutim, kratkom anketom među svim najeminentnijim redakcijama u Republici Srbiji utvrđeno je kako u 21 redakciji profesionalno deluju 43 sportske novinarke. Iz USNS procenjuju kako je 80-ak

novinarki koje se u Srbiji bave sportskim novinarstvom, bez obzira da li se radi o profesionalnom ili honorarnom statusu (USNS, 2020).

Tokom leta 1992. godine u Sloveniji je osnovano Društvo športnih novinarjev Slovenije (DŠNS). Prema podacima dobijenim iz DŠNS, trenutno je, od 173 aktivna člana i 30 penzionera, 25 novinarki i 10 fotoreporterke, koje takođe, prema statutu DŠNS, imaju pravo na članstvo u toj organizaciji (DŠNS, 2020).

Udruženje sportskih novinara Crne Gore navodi kako je ono osnovano još 1962. godine, premda je Crna Gora samostalna država od 3. juna 2006. godine. Nakon toga Udruženje sportskih novinara Crne Gore počinje da deluje samostalno, a kasnije su primljeni i u članstvo AIPS-a (USNCG, 2020). Prema dobijenim podacima iz USNCG, danas su samo tri sportske novinarki stalne članice Udruženja. Naime, članstvo u udruženju ne samo da je neobavezno nego se ni ne plaća članarina.

Sekcija sportskih novinara Makedonije (SSNM) sastavni je deo Udruženja novinara Makedonije (UNM). Od stotinjak sportskih novinara koji redovno plaćaju članarinu, samo je sedam žena. Od toga, tri su televizijske sportske novinarki, tri rade na portalima, a jedna u novinama. Sve su stare između 35 i 50 godina i s više od 15 godina rada u sportskom novinarstvu. Premda je broj sportskih novinarki u Makedoniji znatno veći, mlade sportske novinarki, pa i novinarki uopšteno, ne ulaze u udruženja sportskih novinara, niti u Sekciju sportskih novinara Makedonije. Iz SSNM navode kao probleme male plate i činjenicu kako različiti mediji koriste sve više tzv. opšte novinare, koji nisu specijalizovani ili su u redakciji zaduženi za praćenje društvenih mreža i ostalih medija (tzv. *copy-paste* novinarstvo), pa onda na osnovu različitih objava kreiraju medijski sadržaj (Sekcija sportskih novinara Makedonije, 2020).

TABELA 1: Članstvo sportskih novinarki u nacionalnim udruženjima sportskih novinara

Država	Broj članica u udruženjima sportskih novinara
Hrvatska	14
BiH	15
Slovenija	25+10
Srbija	14
Crna Gora	3
Makedonija	7

Izvor: Udruženja sportskih novinara Hrvatske, BiH, Slovenije, Srbije, Crne Gore i Makedonije²

² U Društvu sportskih novinara Slovenije (DŠNS) pravo na članstvo osim sportskih novinarki imaju i fotoreporterke.

4.2. Anketa o ženama u sportskom novinarstvu

Područje koje se istražuje su različiti oblici diskriminacije sportskih novinarki. Ispituje se da li je ženama teže uspeti u sportskom novinarstvu i da li je razlog manjeg broja žena u sportskom novinarstvu njihova nezainteresovanost. Istraživanjem putem ankete obuhvaćene su tri ciljane grupe. Prvi deo je vezan za ispitivanje žena koje rade u sportskom novinarstvu i obuhvatilo je položaj, ulogu i pitanja predrasuda i(li) diskriminacije s kojima se susreću. Drugi deo se odnosi na ispitivanje i percepciju javnosti o ženama kao sportskim novinarkama. Treći deo se odnosi na anketu koja je obavljena sa studentkinjama novinarstva.

Anketiranjem sportskih novinarki na području svih zemalja bivše Jugoslavije dobijen je veliki broj odgovora i reprezentativan uzorak. Na taj način, želja autora ovog rada je da prikažu i širu sliku o ženama u sportskom novinarstvu. Cilj ankete je saznati kakvo je stanje i položaj žena u sportskom novinarstvu, a posebno vezano za predrasude o sportskim novinarkama i jesu li se na svom poslu suočile s nekom vrstom diskriminacije. Anketa je poslata na adrese sportskih novinarki ili onih koje su radile u sportskom novinarstvu i isključivo s iskustvom sportskih novinarki su mogle ispuniti anketu u istom razdoblju.

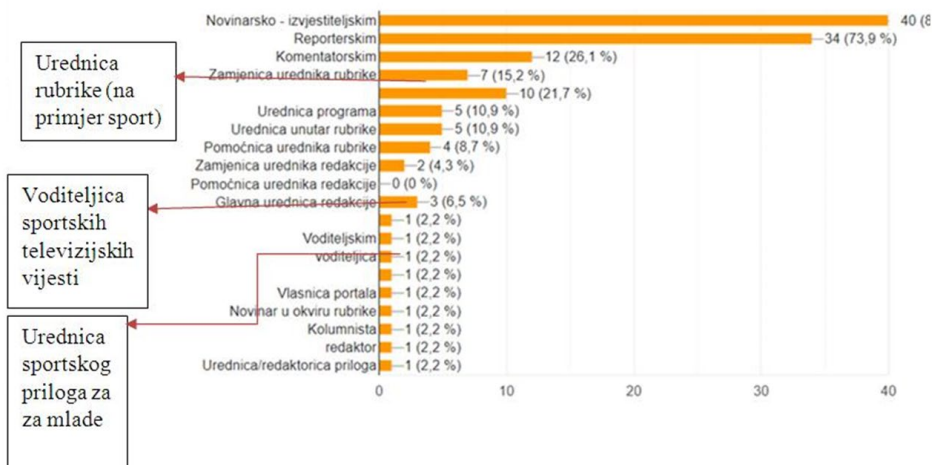
Anketa povezana s ovom tematikom je obavljena kroz deset pitanja koja su u nastavku prikazana i analizirana. Treba naglasiti kako se radi o jedinstvenom i verovatno prvom istraživanju u kojem su ispitanice isključivo bile sportske novinarkе. Anketu su ispunjavale sportske novinarkе iz Hrvatske, Slovenije, Srbije, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Crne Gore kako bi se dobio što veći uzorak ispitanica, te da se prikaže šira slika o ženama u sportskom novinarstvu. Cilj ankete je bio saznati kakvo je stanje i položaj žena u sportskom novinarstvu, jesu li se susrele s predrasudama u svom poslu zato što su žene i jesu li se na svom poslu suočile s nekom vrstom diskriminacije. Anketa je bila javnog tipa, a poslata je na adrese sportskih novinarki ili onih koje su dugo godina radile u sportskom novinarstvu. Anketa se mogla ispuniti od 21. maja do 4. juna 2020. godine, kada je zaključena, te je zabeleženo sudelovanje 51 anketirane sportske novinarkе, a prihvaćeni su odgovori 46 anketiranih³.

Većina ispitanih sportskih novinarki, prema Grafiku 1, na pitanje o mestima na kojima su radile ili rade u sportskom novinarstvu, odgovorila je da je to na novinarsko-reporterskim, čak 87% (40 žena). Zatim, da je radila ili radi na reporterskim je odgovorilo njih 34, što je 73,9%, a 26,1% (12 žena) na komentatorskim. Na poziciji urednica rubrike bilo je 21,7% sportskih novinarki, dok ih je 15,2% odgovorilo da su bile ili su na poziciji zamenice urednika rubrike. Urednica programa je 10,9% ispitanica (pet žena), kao i urednica unutar rubrike. Pomoćnica urednika rubrike ima 8,7%, glavnih urednica redakcije 6,5%, a 4,3% zamenica urednika redakcije. Ostali odgovori nose po 2,2%, što znači da je po jedna žena odgovorila da je radila na poslovima pomoćnice

³ Odgovori pet anketiranih učesnica nisu prihvaćeni zbog sumnji u iskrenost odgovora.

glavnog urednika, voditeljice, vlasnice portala, novinara u okviru neke druge rubrike, kolumniste, redaktora, urednice/redaktorice priloga.

GRAFIK 1: Na kojim ste sve poslovima radili ili radite u sportskom novinarstvu?

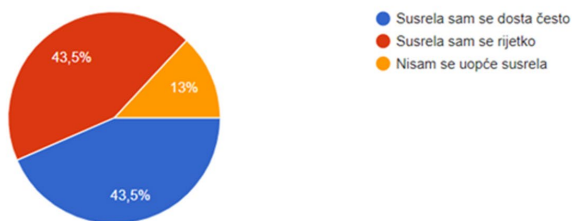

Izvor: lična arhiva autora

GRAFIK 2: Susretanje žena s predrasudama u sportskom novinarstvu

Jeste li se susreli s predrasudama u sportskom novinarstvu zato što ste žena?

46 odgovora

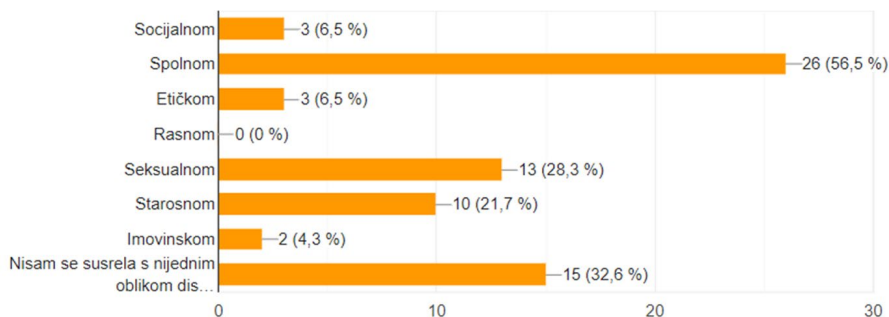
Izvor: lična arhiva autora

Budući da rad istražuje predrasude i diskriminaciju žena u sportskom novinarstvu, bilo je potrebno saznati kakva je situacija danas. Prema Grafiku 2, na pitanje o tome da li su se susrele s predrasudama u sportskom novinarstvu zato što su žene, 43,5% ispitanica (20 žena) odgovorilo je da se susrelo dosta često. U istom postotku nalazi se odgovor da su se susrele retko. Manji postotak ispitanica nije se uopšte susreo s predrasudama, njih 13%.

GRAFIK 3: Susret s nekom vrstom diskriminacije na poslu

Jeste li se na svom poslu suočili s nekom vrstom diskriminacije?

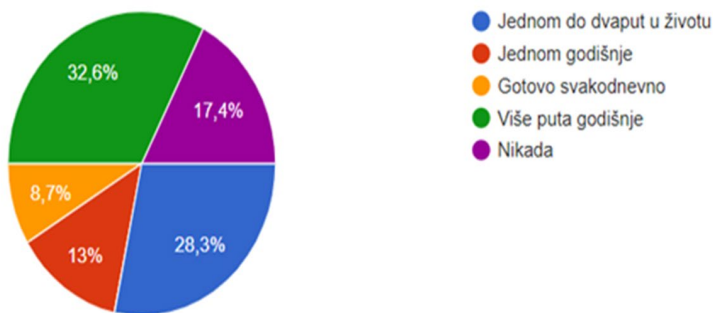
46 odgovora

Izvor: lična arhiva autora

Na pitanje o tome da li su se na svom poslu suočile s nekom vrstom diskriminacije, 55,5% žena (26) odgovorilo je da se susrelo sa polnom, dok je 32,6% (15 žena) odgovorilo da se nisu susrele s bilo kakvim oblikom diskriminacije. Grafik 3 pokazuje da se sa seksualnom diskriminacijom susrelo 28,3% ispitanica, a 21,7% (13 žena) susrelo se sa starosnom diskriminacijom. S etičkom se susrelo 6,5% (tri žene), a dve žene susrele su se s imovinskom diskriminacijom, što je 4,3%. S rasnom diskriminacijom nije se susrela nijedna žena.

GRAFIK 4: Koliko često ste se susreli s diskriminacijom zato što ste žena?

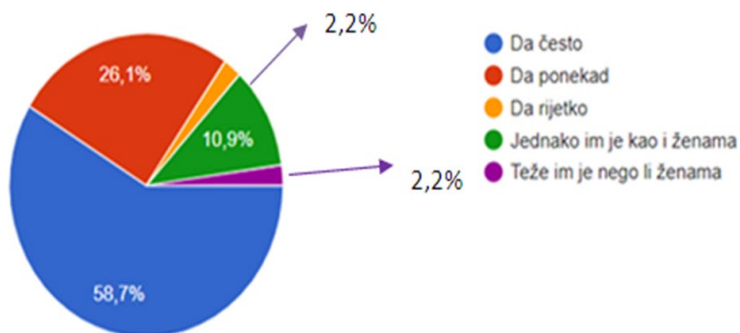

Izvor: lična arhiva autora

Pitanje o kojem se govori u Grafiku 4 nadovezuje se na prethodno, u kojem se saznalo s kojom vrstom diskriminacije su se susrele sportske novinarki. U ovom pitanju želelo se saznati koliko često su se susrele s diskriminacijom samo zato što su žene. Njih 32,6%

(15 žena) odgovorilo je kako se s diskriminacijom susrelo više puta godišnje, dok ih se jednom do dva puta godišnje sa istim problemom susrelo 28,3%. S druge strane, postoji 17,4% sportskih novinarki koje se nikada nisu susrele s diskriminacijom, dok je šest žena (13%) odgovorilo da se susrelo jednom godišnje, a 8,7% (četiri žene) da se susreće svakodnevno.

GRAFIK 5: Mislite li kako je muškarcima lakše uspjeti u sportskom novinarstvu?

Izvor: lična arhiva autora

Prema Grafiku 5, većina ispitanih sportskih novinarki na pitanje o tome da li smatraju da je muškarcima lakše uspjeti u sportskom novinarstvu dala je potvrdni odgovor. Odgovor da je tako često dalo je 27 žena, što je 58,7%, a da je tako ponekad odgovorilo je 13 žena, što je 26,1%. S druge strane, 10,9% ispitanica odgovorilo je kako im je jednako kao i ženama. Na posljednjem mestu nalaze se odgovori koji ističu da je to retko i da je muškarcima teže nego ženama, što je izdvojila po jedna žena (po 2,2%).

GRAFIK 6: Da li je ženama u sportskom novinarstvu lakše ili teže da napreduju od njihovih kolega muškaraca?

Izvor: lična arhiva autora

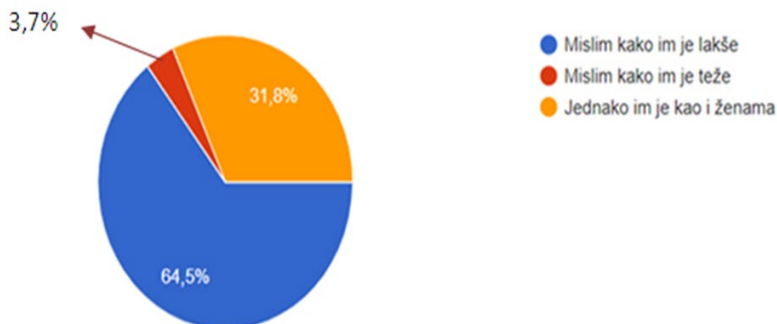
Grafik 6 pokazuje jedan važan problem žena uopšte, a to je napredovanje u poslu. Na pitanje o tome da li je ženama u sportskom novinarstvu lakše ili teže da napreduju u odnosu na njihove kolege muškarce 71,7% ispitanica (33 žene) odgovorilo je da je teže, a 10 sportskih novinarki, što je 21,7%, odgovorilo je da im je jednako omogućeno napredovanje. Nadalje, 6,5% (tri žene) smatra da je lakše napredovati.

4.3. Anketa percepcije javnosti o ženama u sportskom novinarstvu

Cilj anketnog istraživanja je uz pomoć upitnika prikupiti određene informacije za područje koje se istražuje. Konkretnije, htelo se pokazati kakva je percepcija javnosti prema sportskim novinarkama i koliko su vidljive i prepoznatljive. Postavljeno je šest pitanja, pri čemu su četiri pitanja izbor jednog od ponuđenih odgovora ili nekoliko njih, dok su dva pitanja slobodnog odgovora, a to su ujedno i neobavezna pitanja.

GRAFIK 7: Mislite li kako je muškarcima lakše uspeti u sportskom novinarstvu nego ženama?

107 odgovora

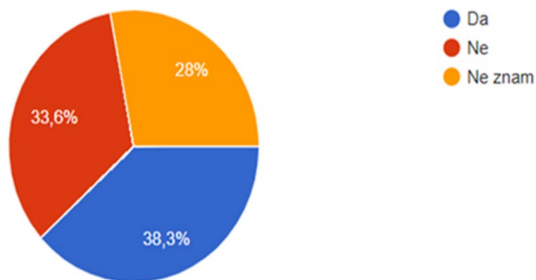
Izvor: lična arhiva autora

S obzirom na to da su tema ovog rada žene u sportskom novinarstvu, jedan od ciljeva rada je ispitati ljude o tome šta oni misle o tezi da je muškarcima lakše uspeti u sportskom novinarstvu nego ženama. Prema Grafiku 7, čak 64,5% ispitanih smatra kako je muškarcima lakše, a 31,8% misli kako im je jednako kao i ženama. Samo 3,7% ispitanika misli da je muškarcima teže uspeti u sportskom novinarstvu.

Na pitanje u Grafiku 8, o tome da li smatraju kako postoje sportovi i sportski događaji s kojih žene mogu kvalitetnije izveštavati od svojih kolega muškaraca, njih 38,3% odgovorilo je da postoje, dok ih je 33,6% odgovorilo da ne postoje, a 25% da ne zna.

GRAFIK 8: *Smatrate li kako postoje sportovi i sportski događaji s kojih žene mogu kvalitetnije izveštavati od njihovih kolega muškaraca?*

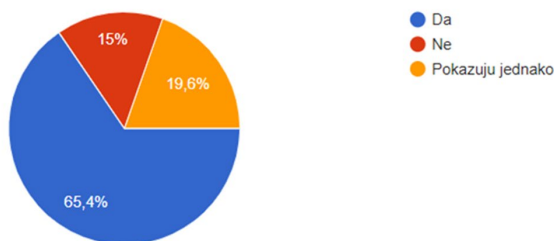
107 odgovora

Izvor: lična arhiva autora

GRAFIK 9: *Smatrate li kako žene pokazuju manji interes za sport od muškaraca?*

107 odgovora

Izvor: lična arhiva autora

Na Grafiku 9, na pitanje da li smatraju kako žene pokazuju manji interes za sport od muškaraca, potvrdni odgovor je dalo 70 osoba, što čini 65,4%. Sledi 15% ispitanika koji to ne smatraju, a 19,6% ispitanika odgovorilo je kako smatra da pokazuju jednaki interes.

4.4. Anketa namenjena studentkinjama novinarstva

Ovom kratkom anketom, koja se sastoji od tri pitanja, želelo se saznati kakva je budućnost ženskog sportskog novinarstva u Hrvatskoj. Anketa je poslata studentkinjama koje studiraju novinarstvo pomoću grupa na društvenoj mreži „Fejsbuk“ (Facebook). Postavljena su dva pitanja na koja su studentkinje odgovarale tako što su odabrale ono što je istinito za njih.

GRAFIK 10: *Da li je sportsko novinarstvo razlog Vašeg upisivanja na fakultet novinarstva?*

112 odgovora

Izvor: lična arhiva autora

Prema Grafiku 10, na pitanje o tome da li je sportsko novinarstvo razlog njihovog upisivanja na fakultet, 58 ispitanica odgovorilo je da nije, odnosno da se nikada nisu videle u sportskom novinarstvu, što je 51,8%. Sa druge strane, da je sportsko novinarstvo bio jedan od razloga odgovorilo je 32,1% (36 anketiranih studentkinja), dok je 16,1% (18 anketiranih) odgovorilo kako je to bio isključivi razlog upisivanja fakulteta novinarstva.

GRAFIK 11: *Možete li se u budućnosti zamisliti kao sportska novinarka?*

112 odgovora

Izvor: lična arhiva autora

Prema Grafiku 11, na pitanje mogu li se zamisliti u sportskom novinarstvu, većina ispitanih studentkinja odgovorila je da mogu, ali da sportsko novinarstvo nije njihov prvi izbor, njih 45,5% (51 studentkinja). S druge strane, da im je to prvi izbor i želja odgovorilo je 20,5% (23), dok je trećina odgovorila da se ne može zamisliti u tom poslu.

5. Rasprava

Cilj ovoga rada je bio saznati kakva je uloga i položaj žena u sportskom novinarstvu. Hipoteze su proverene sa tri ankete, na tri različita uzorka. Postoje brojni poslovi gde su žene diskriminirane. Jedan od tih poslova, što je pokazala prva anketa, jeste i sportsko novinarstvo, u kojem su se žene susrele s raznim problemima, nepoverenjem u stručnost, te različitim vrstama diskriminacije. Osim diskriminacijom, sportske novinarke susreću se i s predrasudama, koja predstavlja unapred doneseno mišljenje ili sud o nekome, te iz nje proizilaze razni oblici nepravednog i diskriminirajućeg ponašanja prema nekoj osobi. Čak 43,5% ispitanih sportskih novinarki susrelo se dosta često s predrasudama, što im je sigurno otežalo napredak u karijeri. Kako su predrasude negativni stavovi o osobama, u ovom slučaju sportskim novinarkama, one su morale svojim radom, trudom i upornošću razbiti predrasude okoline kako bi mogle napredovati u karijeri. Kako bi uzorak bio veći, ispitanice u prvoj anketi bile su sportske novinarke iz Hrvatske i ostalih zemalja nastalih na području bivše Jugoslavije, koje su potvrdile da su se susrele s različitim oblicima diskriminacije.

Prva hipoteza, da je ženama teže uspeti u sportskom novinarstvu nego njihovim kolegama muškarcima, potvrđena je jer čak 58,7% ispitanih sportskih novinarki smatra kako je muškarcima lakše uspeti nego ženama, a to smatraju i pratioci sportskih zbivanja. Druga hipoteza, da su žene u sportskom novinarstvu suočene su s različitim oblicima diskriminacije, takođe je potvrđena jer se 56,5% ispitanica susrelo sa polnom diskriminacijom, a 32,6% žena s diskriminacijom se susreće više puta godišnje. Hipoteza da je manji interes žena za sportsko novinarstvo pokazala se tačnom jer 65,4% ispitanih različitih starosnih grupa smatra kako žene pokazuju manji interes za sport od muškaraca. Uz to 51,8 odsto ispitanih studentkinja novinarstva i srodnih fakulteta nikada se nisu zamišljale u sportskom novinarstvu, a njih gotovo 34 odsto ni danas se ne vidi u sportskom novinarstvu.

Osim navedenog istraživanja, postoje podaci da i u drugim vrstama novinarstva žene imaju određene probleme kada je reč o zastupljenosti. Naime, prema istraživanju uloge i položaja žena i analizi 3.148 vesti iz 180 središnjih informativnih emisija tri televizije s nacionalnom frekvencijom u Hrvatskoj u razdoblju od 2009. do 2013. godine, pokazano je kako žene autorski potpisuju značajno više (42,6%) vesti od muškaraca (23,9%). Bez obzira na to, muškarci su se kao voditelji informativnih emisija u analiziranom razdoblju pojavljivali u 60 odsto slučajeva. Dakle, dok žene više rade iza kamere, muškarci se češće pojavljuju ispred kamere. Muškarci kao autori vesti (novinari) izrazito biraju muškarce kao izvore informacija, a samo u 2,5% vesti kao izvor biraju žene (Car i dr., 2017).

U sklopu rasprave o sprovedenim istraživanjima o ulozi i statusu žena kao sportskih novinarki postoje već sprovedena istraživanja u ranijim razdobljima i u drugim zemljama. Novinari su već početkom sedamdesetih godina prošlog veka utvrdili da je samo oko 25 žena bilo zaposleno u sportskom novinarstvu u SAD-u (Creedon, 1994). Uz

to, sprovedeno je demografsko istraživanje koje govori o tome da su američki sportski novinari zaposleni u novinama i popularnim internetskim stranicama bili muškarci – i to čak njih 94 odsto, sportskih urednika je bilo 90 odsto, pomoćnika urednika 89 odsto, novinara 90 odsto, a kolumnista i grafičkih urednika 84 odsto (Lapchick, Moss II, Russell & Scarce, 2011). U promatranom razdoblju žene čine samo 7–10 odsto od ukupnog broja američkih televizijskih sportskih novinara (Etling, Young, Faux & Mitchell, 2011). Štaviše, mnoge žene na televiziji u sportskom novinarstvu su, čini se, angažovane kao sporedni reporteri, uglavnom zbog njihovog seksepila (Davis & Krawczyk, 2010).

Studije u brojnim zemljama (npr, Australija, Kanada, Velika Britanija, Novi Zeland, Španija, Holandija) dosledno pokazuju da su muškarci autori većine sportskih sadržaja bez obzira na vrstu medija (Biscomp & Griggs, 2012). Prema drugom istraživanju iz tog vremena, u državi Izrael od svih sportskih članaka 89 odsto su autori muškarci, a žene samo 11 odsto (Bernstein, 2002). Navedeni podaci samo potvrđuju dokaze postavljenih hipoteza. Ovome se može dodati istraživanje iz kojeg proizilazi da je sve više žena u uredničkim poslovima, pa to može biti podsticaj kako bi žene u sportskom novinarstvu bile više zastupljene u novinarskoj operativi (Tamir et al., 2017). Takođe, jedno istraživanje pokazalo je kako će više žena biti u sportskom novinarstvu ako se žene za to opredeljuju već u ranom dobu, te nastave edukaciju i specijalizaciju (Galily, 2014).

U budućnosti se, ipak, prema istraživanju u ovom radu sprovedenom kroz anketu među studentkinjama novinarstva, a na temelju dobijenih rezultata, može očekivati porast broja žena u sportskom novinarstvu, s obzirom na povećani interes kod žena za novinarstvo uopšte i veći broj žena na studijama novinarstva od muškaraca. Novi mediji sportskim novinarkama daju više mogućnosti da se bave ovim oblikom novinarstva. Neke od njih pokrenule su vlastite medije i sada rade ono što vole i kreiraju vlastiti sadržaj. Možda u budućnosti neće postojati veća zainteresovanost žena za sportsko novinarstvo, ali ovaj rad pokazuje da se može očekivati veći broj žena u sportskom novinarstvu, kao i to da sportsko novinarstvo nije isključivo rezervisano za muškarce, već za sve one koji vole sport i koji su željni učiti, istraživati i dati sve od sebe da steknu kompetencije, znanja i veštine sportskih novinara. Sama javnost već sada je upoznata s radom žena u sportskom novinarstvu. Spremna je na nova lica i na promene u smislu komentarisanja i izveštavanja sa sportskih događaja, a sigurno žene u sportskom novinarstvu mogu doprineti željenim promenama.

6. Zaključak

Iz prethodnog sadržaja, posebno iz rasprave, može se zaključiti da su cilj i zadaci ovoga rada ispunjeni. Analizirani su osnovni podaci u vezi sudelovanja žena u novinarstvu tokom istorije. Posebno je obrađeno sportsko novinarstvo i novinari s osvrtom na sudelovanje žena, kako u svetskom, tako i u hrvatskom sportskom novinarstvu. Postavljena hipoteza u sva tri oblika je istražena i dokazana sa sledećim podacima. Čak 58,7 odsto ispitanica smatra da je muškarcima lakše uspeti u novinarstvu nego

ženama. Od svih ispitanih novinarki 56,5 odsto njih smatra da su doživele neki oblik polne diskriminacije. Posebno je važno napomenuti da 65,4 odsto žena pokazuje manji interes za novinarstvo zbog navedenih razloga. Osim toga, istraživanja iz sveta takođe potvrđuju da su žene slabije zastupljene u sportskom novinarstvu. Bez obzira na to, postoje relevantni stavovi da žene trebaju već u ranijem dobu da pokažu zanimanje za sportsko novinarstvo i sport uopšte, a onda u skladu s ličnim interesom da rade na vlastitom obrazovanju i usavršavanju, kroz edukaciju i specijalizaciju, te naravno i praksu, bez koje je nemoguće graditi novinarsku karijeru.

7. Ograničenja i nastavak u istraživanju

Ovaj istraživački rad je imao za cilj istražiti ulogu i položaj žena u sportskom novinarstvu na području regije, odnosno zemalja nastalih na području bivše Jugoslavije. Istraživanje je obavljeno empirijskom metodom na terenu koristeći dostupne informacije i uz pomoć ankete. U tom pogledu nije dosad bilo relevantnih podataka koji se mogu naći na platformama i drugim internetskim izvorima. Buduća istraživanja bi trebala obuhvatiti sofisticiranije metode s posebnim naglaskom na obrazovni proces žena u cilju bavljenja sportskim novinarstvom. Uz to, nastavak istraživanja treba usmeriti na utvrđivanje optimističkih razloga kako bi žene bile više uključene u sportsko novinarstvo, posebno u uredničke i voditeljske uloge.

Literatura

- Acta Diurna. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/Acta>. Posećeno: 04.06.2020.
- Bernstein, A. (2002). Is it time for a victory lap? Changes in the media coverage of women in sport. *International Review for the Sociology of Sport*, 37(3/4), 415–428.
- Biscomp, K., & Griggs, G. (2012). 'A splendid effort!' Print media reporting of England's women's performance in the 2009 Cricket World Cup. *International Review for the Sociology of Sport*, 48(1), 99–111.
- Bubalo, S. (2015). Novinarstvo – muški sport kojim se bave žene. URL: www.womeninadria.com/novinarstvo. Posećeno: 15.06.2020.
- Car, V., Leaković, K., Stević, A., i Stipović, J. (2017). Žene i muškarci u televizijskim vijestima: glasovi nejednake vrijednosti. *Medijska istraživanja: znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije*, 23(1), 73–100. DOI: 10.22572/mi.23.1.4.
- CERN. A short history of the Web. URL: <https://home.cern/science/computing/birth-web/short-history-web>. Posećeno: 28.09.2020.
- Creedon, P. J. /Ed./ (1994). *Women, media and sport: Challenging gender values*. Thousand Oaks; London; New Delhi: SAGE Publications.

- Čizmić, M. (01.08.2018). Hrvatska je u srpnju bila hit na Googleu. *Zimo*. URL: <https://zimo.dnevnik.hr/clanak/hrvatska-je-u-srpnju-bila-hit-na-googleu---525704.html>. Posećeno: 15.12.2020.
- Davis, D. C., & Krawczyk, J. (2010). Female sportscaster credibility. *Journal of Sports Media*, 5(2), 1–34.
- Diletta Leotta. URL: <https://www.instagram.com/dilettaleotta>. Posećeno: 02.12.2020.
- DŠNS – Društvo športnih novinarjev Slovenije. URL: <https://www.dsns.si>. Posećeno: 20.11.2020.
- Etling, L. W., Young, R. W., Faux, W. V., & Mitchell, J. C. (2011). Just like one of the guys? Perceptions of male and female sportscaster's voices. *Journal of Sports Media*, 6(2), 1–21.
- Felsenthal, C. (2011). *Power, Privilege and the Post: The Katharine Graham Story*. New York: Seven Stories Press.
- Franks, S. (2013). *Women and journalism*. London; New York: I. B. Tauris.
- Galily, Y., Kaufman, H., & Tamir, I. (2015). She got game?! Women, sport and society from an Israeli perspective. *Israel Affairs*, 21(4), 559–584.
- Garber, M. – Biography. *National Sports Media Association*. URL: <https://nationalsportsmedia.org/awards/hall-of-fame/2008-mary-garber>. Posećeno: 20.11.2020.
- Hooper, J. (15.09.2006). Controversial Italian Journalist Dies. *The Guardian*. Posećeno: 15.10.2020.
- HZSN – Hrvatski zbor sportskih novinara. URL: <https://www.hzs.hr/hr/onama/povijest-hzs-a>. Posećeno: 25.11.2020.
- Lapchick, R., Moss II, A., Russell, C., & Searce, R. (2011). *The 2010–11 Associated Press Sports Editors Racial and Gender Report Card*. URL: https://www.tidesport.org/_files/ugd/7d86e5_f307eb7b4dd745bd8d53607df305ab39.pdf.
- Leksikon Hrvatske radiotelevizije. URL: <https://obljetnica.hrt.hr/leksikon>. Posećeno: 04.06.2020.
- Malović, S. (2005). *Osnove novinarstva*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Sportske novosti (30.12.2019) – štampano izdanje.
- Swanson, S. E. (2009). *Women in sports journalism, Master theses*. URL: https://scholarworks.sjsu.edu/etd_theses/3986. DOI: 10.31979/etd.tps9-gtwq.
- Tamir, I., Yarchi, M., & Galily, Y. (2017). Women, Sport and the Media: Key elements at play in the shaping of the practice of women in sport journalism. *Communications*, 43(1). DOI: 10.1515/commun-2017-0039.
- USNCG – Udruženje sportskih novinara Crne Gore. URL: <https://usncg.me>. Posećeno: 20.11.2020.
- USNS – Udruženje sportskih novinara Srbije. URL: <https://www.usns.rs>. Posećeno: 20.11.2020.
- Vasilj, M. (2014). *Sportsko novinarstvo*. Zagreb/Sarajevo/Mostar: Synopsis.

KREŠIMIR LACKOVIĆ

Department of Communication science, media and journalism, University North,
University center Koprivnica, Croatia

TEA GAŠPARIĆ

Department of Communication science, media and journalism, University North,
University center Koprivnica, Croatia

THE ROLE AND POSITION OF WOMEN IN SPORTS JOURNALISM

Summary: *Sports journalism is a special type of journalism that transmits information on sports topics and events. The stereotype that men can report on sports better than women is often encountered. Therefore, the aim of this paper is to discover what used to be the position and role of women in sports journalism and what it is today, to discover whether sports journalists face discrimination, what the public thinks of women in sports journalism and what future women have in this field. In this regard, the hypotheses have been set in according to which it is harder for women to succeed in sports journalism, further how female sports journalists encounter various forms of discrimination which results in less interest from women in sports journalism in general. In the research, we used general and special methodology, but also the historical method, with which we discovered the historical role of women in journalism in general and in sports journalism. The content first covered the special features of sports journalism and sports journalists, and then a research was conducted. Recent literature was used and surveys were conducted with different target groups. The results of the research determined the justification of the goals and the position of women in sports journalism and thus confirmed the set hypotheses. Based on the collected data, an analysis of the results was made, and further to the discussion, the conclusions were reached in respect of the justification of the goals and evidence of the set hypotheses. Continuation of research on this topic should focus on more sophisticated methods and the educational process in order to better represent the women in sports journalism.*

Keywords: *media, sport journalism, women sports journalists, discrimination.*

Datum prijema rada: 27.08.2022.

Rad prihvaćen za objavljivanje: 26.10.2022.

SANJA DOMAZET

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd*

SPORT U ŽIVOTU I UMETNOSTI KNJIŽEVNIKA

Sažetak: *Ideja povezanosti sporta i književnosti se ponekad ne čini intuitivnom. Ipak, s obzirom da možemo reći da je uloga književnosti da realnosti kojoj svedoči daje neki drugi smisao i ulogu iscrtavajući tako društvene okolnosti i odnose, sport predstavlja jednu od tema kojom su se mnogi književnici bavili. Osim uloge sporta u književnosti, koju ovaj rad preispituje, takođe se bavi i povezanošću samog književnika sa sportom kao takvim, posebno kroz život i delo Miloša Crnjanskog. Iako se najčešće književnici zamišljaju kao usamljeni utopisti koje ne ometaju toliko svakodnevne životne aktivnosti, kroz rad ćemo imati prilike da saznamo upravo suprotno, pogotovo kada pogledamo sam lik i delo Miloša Crnjanskog koji je jedan od osnivača sportskog lista „Sportista“. Kroz sport je Miloš Crnjanski pokazao svoj izrazito avanturistički život, ali i svoj patriotizam. Pored njegove književne i sportske uloga u jugoslovenskom društvu ostaće neizbrisiva. Kroz ovaj rad pokušaćemo da pokažemo vezu između sporta i književnosti i preispitivati ulogu jednog pisca i njegove životne okolnosti i kako su one povezane sa ovim bitnim delom naših svakodневних života.*

Ključne reči: *književnost, sport, fizička aktivnost, utopija, Crnjanski.*

Umetnost kao tvorevina ljudske kreativnosti, nadahnuća, maštovitosti i individualnosti prožeta je svim životnim, društvenim i socijalnim sferama. Svedoci smo da književnost možda najbolje može oslikati klasne, ekonomske, političke i životne okolnosti pojedinca i čitavog društva. Čitajući različita književna dela, kroz piščeve opise, sebi otvaramo mogućnost da jasno osetimo, spoznamo i razumemo osećanja i ponašanja njihovih likova. Dubljim sagledavanjem ovih štiva, doći ćemo do zaključka da ona sa sobom donose dojam i objašnjenje o gotovo svim životnim aspektima, počevši od mentalnog ili bilo kog nivoa zdravlja pojedinca ili društva preko kulture, jezika, nasleđa, tradicije, pa i sporta.

Na manifestnom nivou može se doći u zabludu o gotovo nemogućoj povezanosti sporta i umetnosti. Međutim, sport i fizička aktivnost su gotovo oduvek bile teme koje su prožimale književna dela. Književnost, možda jedna od retkih grana umetnosti, uspela je da prepozna sposobnost sporta i sportskih aktivnosti i njihov potencijal u transformaciji pojedinca, grupa i društava. Kroz sport pisci sebi daju zadatak da istražuju najkompleksnije delove života poput klasa, nacionalnosti ili roda. Sport

* sanja.domazet@fpn.bg.ac.rs

omogućava da književnost obradi teme poput prijateljstva, timskog duha, individualnosti, pobeđe i poraza, njihovih psiholoških posledica. Teme ponosa i nade su, posmatrane kroz prizmu sporta, možda najbolji primer povezanosti ove dve delatnosti.

Opisivanje različitih odnosa, pojava ili događaja povezivanjem sporta i umetnosti nije jedina tačka spoticanja ovih aktivnosti. Ukoliko se osvrnemo na ideal „savršenog tela” koji se danas promovise i postavlja kao standard globalnom društvu, ukoliko se osvrnemo na broj ljudi koji, vođeni tim idealom, provode sve više vremena žudeći da ga dostignu, otvaramo pitanje potrage za savršenstvom koja je svojstvena ljudskom društvu skoro pa oduvek. Žeđ za savršenim telom, društvom, životom, društvenim uređenjem, u sprezi sa nemogućnošću njegovog dostizanja, vodi u dublje beznađe, nezadovoljstvo i traganje za nečim što je gotovo pa nemoguće ostvariti ili u najboljem slučaju održati. Vodi u utopiju. Dodatno, današnji tempo življenja i izazovi koji se stavljaju pred čovečanstvo nameću potrebu za sportom, ne u smislu samog održavanja fizičke kondicije, već i kao neosporivim činiocem fizičkog, mentalnog i emocionalnog zdravlja. Dakle, danas, mada rekli bismo da je tako oduvek, samo smo sada u mogućnosti da to jasno vidimo, sport i fizička aktivnost bivaju značajan faktor za ljudski rast, razvoj i opstanak. Umetnost i sport danas su zajedno podjednako važni za progres čovečanstva.

Miloš Crnjanski, opčinjen sportom, njegovim značajem i lepotom, nije usamljen u svojoj ideji o sportu kao životnom i umetničkom prioritetu. Mnogi velikani književnosti su u svojim delima posvećivali pažnju fizičkoj aktivnosti i kroz nju težili da opišu društvena stanja i odnose. Uzimajući za primer fizičko stanje pojedinca ili društva, različiti autori su oslikavali duh vremena i način života njihovih junaka. Već u delu Semjuela Batlera „Erivon” (eng. *Erewhon* kao anagram od *Nowhere* – nigde) imamo naizgled utopijsko društvo koje je u stvarnosti daleko od toga. Fizička malaksalost i bolest se smatraju teškim prekršajima i zločinima, a pravi zločinci se tretiraju kao bolesnici (Vištica, 2014).

Oldos Haksli (*Aldous Huxley*) je možda najčuveniji po svom delu „Vrli novi svet”. Delo je napisano 1931. godine, ali je i danas aktuelno i na pomalo sarkastičan način pokazuje odnos ljudi prema fizičkom izgledu i telesnom zdravlju. Haksli je kreirao svet u kome nema rađanja, u kome bebe nastaju u epruvetama, ne postoji klasična porodica, a čitav svet je uređen po principu pokretne trake. Društvo je kastinski uređeno i postoji pet kasti: Alfe, Bete, Game, Delte i Ipsiloni. Najviša kasta – Alfe, fizički i mentalno je superiorna, dok su sve druge kaste slabije. Fizički izgled i inteligencija se određuju hemijskim tretiranjem materijala u epruvetama. Za građenje ovakvog, na kastama zasnovanog društva, fizički izgled je jedan o ključnih elemenata. Alfe (uglavnom muškarci) nisu samo naočiti i fizički jaki, već su zbog svog fizičkog i mentalnog sklopa i rođene vođe.

Hakslijevo naizgled idealno društvo, Svetska država, nastalo je kao gađenje na promiskuitetnu kulturu mladih Amerikanaca, kao i na otpor prema rastućem konzumerizmu. Stoga se građani Hakslijevog sveta stalno upuštaju u kratke veze, „svako pripada svakome“, fizička privlačnost je veoma važna, a žene su veoma pokretljive i, samim tim, veoma atraktivne. Hakslijevi junaci se užasavaju svakog oblika propadanja tela. Starost ne postoji, već samo, prema društvenim standardima, lepi i privlačni ljudi koji umiru u šezdesetoj godini, proživевši svoj životni vek zdravi i fizički spremni. Kao danas u posetu zoološkom vrtu, vrli građani vlog sveta odlaze u posetu tzv. Rezervatu u kome žive Indijanci. Oni još uvek žive primitivnim životom, stvaraju i rađaju decu, stare i menjaju se. Njihova izborana lica, omlitavele ruke i ispali zubi su ostvarenje najgore noćne more za stanovnike Svetske države. Sve osim idealnog i zdravog tela je neprihvatljivo. Odličan primer je lik Bernarda koji pripada kasti Alfa, ali je niži od ostalih muškaraca i stoga ima kompleks niže vrednosti, a i donekle je izopšten jer svi ostali zaziru od njega. Svetska država je jedna velika pokretna traka i društvo je tipično konzumersko društvo. Ovde bavljenje sportom dobija svojevrstu klasnu notu, jer se sportom bave samo više kaste/klase. (Huxley, 2009) Dakle, kao što možemo videti, autor povezuje sport sa klasnim uređenjem, ali i potrošačkim društvom.

„Naime, u ovom svetu ljudi (tj. više klase) se podstiču na bavljenje sportom, ali i na konstantnu kupovinu. Igre su komplikovane i oprema je teška za upotrebu, ali je oprema u isto vreme i veoma lošeg kvaliteta te se kvari i lomi. Ljudi nanovo kupuju opremu, nanovo idu u prirodu i bave se sportom i tako u krug. Kao velika pokretna traka. Uz sve to, i danas je mračna strana sporta doping i korišćenje nedozvoljenih supstanci, a Hakslijevi junaci se konstantno dopinguju. Oni koriste somu (idealna droga bez neželjenih dejstava) uz pomoć koje podižu raspoloženje i beže od stvarnosti.“ (Vištica, 2014: 330)

Neizostavno delo o korišćenju sporta za opis društvenog stanja i okolnosti jeste i delo Džordža Orvela (*George Orwell*) „1984“. Pisac kroz ovo delo posebno ističe značaj timske duha, okruženje u kome su životni uslovi na vrlo niskom nivou (stanovi su stari i oronuli, nedostatak hrane i drugo), podstiče timski rad i zajedničke aktivnosti radi opstanka. Vladari u Orvelovom romanu ističu značaj sportskih aktivnosti i to time što su svi građani dužni da upražnjavaju jutarnju fiskulturu, dok ih Veliki brat posmatra, pa tako nijedan od građana ne može izbegnuti vežbanje. Orvel na maestralan način koristi metaforu „u zdravom telu zdrav duh“. Gradeći svoje delo, autor nam demonstrira da je fizička vežba način da se održi zdravo telo, a fizička kazna je način da se oblikuje duh u skladu sa represivnim društvom (Orwell, 2016).

U svim gore navedenim primerima, sport i fizička aktivnost služe autorima da opišu društveni sistem, vrednosti i principe kojima se kolektiv vodi. Sportske aktivnosti se koriste kako bismo dobili dojam o klasnom sistemu i odnosima između antagonističkih društvenih grupa: vladari – podanici, bogati – siromašni, zatim o relaciji između poželjnih i nepoželjnih društvenih činoca i ponašanja. Koristeći ideal „savršenog tela i izgleda“, autori u prvi plan ističu sve mane i površnosti jednog društva.

Pored same fizičke kulture, sportski događaji i aktivnosti bili su inspiratori različitih dela. Prvenstveno se ovde moramo osvrnuti na takozvanu aferu „Blek soks” (*Black Sox*), koja je obeležila Svetsku seriju 1919. godine. U pitanju je skandal sa nameštanjem utakmica u Mejdžer ligi, gde su članovi Čikago Vajt soksa optuženi da su zbog novčanih satisfakcija, koje su bile potkrepljene od strane kockarskog sindikata, svesno izgubili (Nathan, 2010). Frensis Skot Ficdžerald (*Francis Scott Fitzgerald*) upravo ovaj događaj koristi kao osnovu za građanje svog čuvenog dela „Veliki Getsbi” (*The Great Gatsby*). Autor koristi ovaj incident za opisivanje ošteg stanja američkog društva dvadesetih godina prošlog veka, stavljajući akcenat na korupciju i kriminal koji su široko rasprostranjene pojave i prete da ozbiljno ugroze moral i vrednosti čitave populacije. Lako je povezati zašto je Ficdžerald odlučio da Getsbi bude umešan u krijumčarenje alkohola i krađu obveznica (period prohibicije prodaje alkohola u Americi), u tom periodu najozlogašenije talase kriminala. Međutim, on je istovremeno umešan i u „Blek soks” aferu.

Ficdžerald nikada nije skrivao svoju strast prema sportu, prvenstveno fudbalu, ali je, kao student istorije, prepoznao značaj bejzbola, za koji je malverzacija vezana, za Ameriku. Kako on primećuje, bejzbol je tokom progresivne ere postao više od igre, postao je simbol američke društvene strukture. Njegov timski duh demonstrirao je demokratiju na delu: obožavatelji bejzbola su se nalazili među svim slojevima društva, služio je da poduči američkim vrednostima talase migranata. Na kraju, bejzbol je bio godišnji ritual koji je ujedinjavao timove iz svih gradova (Boyer, 1989), a Serija 1919 je bila najznačajniji sportski događaj u posleratnoj Americi. Ukoliko uzmemo u obzir koliko je bejzbol uticao na oblikovanje i prenošenje kulturnih obrazaca, nimalo ne čudi zašto je sportsko spekulanstvo bio jedan od osnovnih stubova na kojima je Ficdžerald izgradio glavni lik svog romana. Pored Getsbija, u romanu se opisuju još dva lika. Džordan Bejker je profesionalni golfer, za koga se, takođe, sumnja da je varao, dok Tom Bjukenen živi u okruženju gde „ljudi zajedno igraju golf i bogati su” (Scott Fitzgerald, 2011).

Kao što možemo primetiti, Ficdžerald koristi jedan od najznačajnijih kompromitujućih sportskih događaja kako bi dočarao nemoral koji je zavladao društvom. Sa jedne strane, prema njegovim rečima, bejzbol je sportski, ali pre svega kulturni događaj, koji ujedinjuje i prenosi duh zajedništva na čitavo društvo, podučava poželjnom stilu života. Sa druge strane, on otkriva mračne strane pojedinaca, koji svojim protivzakonitim aktivnostima ne ugrožavaju samo sport, već šire neprihvatljive oblike ponašanja i promovišu vrednosti poput pohlepe, gramzivosti i ruše stvarne društvene vrednosti.

Ernst Hemigvej (*Ernest Hemingway*), jedan od strasnih ljubitelja sporta, tokom svoje bogate karijere posvetio je mnogo vremena sportu. Izučavao je različite kulturološke pristupe sportu i njegov značaj za društvo. Hemingvej je metaforom sporta pokušao da objasni različite moralne dileme i unutrašnje čovekove borbe. Upornost, borbeni duh i istrajnost, aduti koji su sastavni deo bavljenja sportom, motivi su koji su stalnoprožimajući u njegovim delima. U Hemingvejevoj prozi istaknuta je sva surovost

sporta i rata, motivi koje je autor često dovodio u vezu i poredio ih. Kako Vladislava Gordić Petković navodi:

„Hemingvej je svojom predstavom surovosti u ratu i sportu do same krajnosti iskazao svu brutalnost bitisanja, kako svakodnevnog, tako i metafizičkog. Opstanak u sportu i ratu predstavlja zaoštren vid sazrevanja, prihvatanja životnih neminovnosti i osvedočenja o interakciji prirodnih i društvenih zakona, matrice čijim se prihvatanjem postaje formirana i odgovorna ličnost.” (Gordić Petković, 2018)

Dakle, Hemingvej je u umetničkom radu, povezujući ove dve teme, govorio o tome koliko je sport značajan za oblikovanje ličnosti. Period u kome autor stvara (prva polovina dvadesetog veka) jeste ciklus napredovanja i potpune transformacije profesionalnog sporta. Zbog toga, nije čudno što on upravo mogućnost postizanja uspeha vidi isključivo mukotrpnim radom, trudom i borbom, uprkos svim predviđenim i nepredviđenim preprekama. Pored toga, sport, obojen sve većom surovošću i konkurentnošću, omogućava čoveku da dosegne željeni nivo samosvesti i samodiscipline.

Profesionalizam u sportu je za Hemingveja veoma sporna vrednost, čak i ako uzmemo u obzir profesionalizam koji u sportskom diskursu ima isključivo pozitivnu konotaciju. Pisac je svoje likove u romanu „Starac i more” upravo preko profesionalizma iskazivao kao fikciju masovnog tržišta koje je zavlдалo sportskim novinarstvom tokom ranog dvadesetog veka (Morris, Bauer, 2019). Poređenje sporta sa ratom na prvi pogled deluje nespojivo i neuporedivo, ali autor koristi ovu komparaciju kako bi iskazao surovost i sve lične žrtve koje sport sa sobom nosi. Hemingvejevo jedinstvo rata, sporta i nasilja pokazuje da je vrlo oprezno i sa dubokim uvažavanjem kulturnih nijansi koristio sport da opiše različite delove sveta.

Hemingvej je u svojoj prozi mnogo pažnje posvetio i borbi sa bikovima, prvenstveno u delu „Sunce se ponovo rađa”. Autor ovde govori o opsesnutosti smrću koja vlada u ovim arenama. Sport je ovde u funkciji osvešćivanja potisnutih traumatičnih sećanja iz piščevog života. Pozorišna tragedija borbe bikova, kako sam autor naziva ovaj sport, pruža mirnodopski analog užasima i lekcijama iz ratovanja. Međutim, realno postojanje arene u kojima se odvijaju ove manifestacije doveli su Hemingveja u situaciju da svoje mentalne kapacitete usmeri ka prihvatanju egzistencijalne realnosti, užasi koje je proživio postoje i u drugim egzistencijalnim oblicima, kao što su upravo borbe bikova (Morris & Bauer, 2019).

Dakle, osvrćući se na rad Ernesta Hemingveja ne možemo zanemariti njegovu ljubav prema sportu, ali i njegov genijalni kulturološki pogled na sport. Kao što možemo videti, za Hemingveja sport u sebi ima mnogo dublji potencijal, koji može pomoći ljudima da uvide različite slike iz svakodnevnog života i da eventualno prihvate postojanje neminovnih nepravdnosti i nepravilnosti koje realnost sa sobom može doneti.

Pored održavanja fizičke kondicije, značaj sporta naširoko prožima sve društvene sfere. Kao što možemo videti, mnogi svetski književnici su kroz metaforu sporta opisivali najrazličitije društvene fenomene i pojave.

„Lako je shvatiti zašto je sport slavljen, promovisan i cenjen. Smatralo se da on uči naciju kako da 'igra igru', da poštuje pravila i da gubi sa stilom. Sport je usadio novoodređene pojmove 'fer-pleja' i patriotizma. Stvorio je zdravo telo koje prati (ili zapravo stvara) zdrav duh. Može se koristiti kao oblik društvene kontrole; uči nas timskom radu i, moguće, junaštvu. U svojoj nameri da ujedinjuje ljude, da ih tera da napreduju kroz svoju takmičarsku notu, da spaja nespojivo, sport teži idealu tj. izvesnoj utopiji.” (Bale, 2007: 2)

Sport, kao što su mnogi komentatori isticali, služi našem društvu da kroz metafore održava naše vrednosti, pruža nam heroje i negativce, održava profil našeg industrijalizovanog društva. U proteklim godinama posvećeno je dosta pažnje sportu, posebno u društvenim naukama.

Miloš Crnjanski je u prvi plan stalno isticao svoju ljubav prema sportu, prvenstveno fudbalu. Crnjanski je svoje sportsko iskustvo često stavljao u prvi plan, a bogato iskustvo sticao je dugi niz godina. Bio je registrovan kao fudbaler, a tokom života se bavio još biciklizmom, boksom, veslanjem, gimnastikom, jedrenjem, lovom, mačevanjem, planinarenjem, plivanjem, tenisom... O Milošu Crnjanskom i njegovoj strasti prema fudbalu svedočili su svi njegovi savremenici. Prvotimac sportskog kluba „Banat”, Bogoljub Bata Stojković, o velikom piscu rekao je: „Ispočetka nije briljirao, ali vremenom je znao da bude i jedan od najboljih na utakmici. Oduševljavalo ga je igranje fudbala. Bio je brz, srčan, ali i prgav, pa i svađalica pri svakoj, pa i najmanjoj nepravdi u igri.” (Mustedanagić, 2017: 74)

Svoju strast prema sportu Crnjanski je neretko koristio kao inspiraciju za svoj umetnički rad. Svoj nesalomiv i poletan sportski duh, svoju želju za sportom, Crnjanski je prenosio u svoja dela, nekada kroz različite metafore, ali često i kroz jasne slike proživljenog na sportskim događajima. Ukoliko se osvrnemo na njegov esej „Nadzemaljska lepota Srbije”, videćemo da Crnjanski nikada u sportu nije video samo puku potrebu za adrenalinom i dokazivanjem, uvek je tragao za nekim dubljim i značajnijim aspektima svake aktivnosti. U ovom eseju, Crnjanski u ulozi avijatičara dočarava svu lepotu letenja, svoju impresiju avionima, pejzaža koji se neiscrpno pojavljuju pred njegovim očima, ali i kroz metaforu aviona objašnjava i suprotnosti između otvorenosti, kako ljudske tako i prostorne, i zatvorenosti. Avioni donose jednu novu stranu aspekta distorzije dihotomije unutrašnje – spoljašnje. U izraženom kontrastu u odnosu na voz, Crnjanski u slučaju aviona ne doživljava osećaj kamernosti ili zatvorenog prostora. Čovek dok leti potpuno je izložen nebu, gotovo da sam leti u otvorenom prostoru. Tokom boravka u avionu, esejista toliko intenzivno doživljava spoljašnjost da nikakva fizička granica ne uspeva da se zadrži između nje i putnika. Ta intezivirano doživljena spoljašnjost beskonačnog široko otvorenog prostora doprinosi doživljaju zidova kao

tankih i propusnih, briše njihovu moć da dele i razdvajaju različite prostore i ljude. Metal i staklo kokpita postaju providni do nepostojanja. Svoju impresiju letenjem i avionima Crnjanski je jednom prilikom opisao na sledeće načine: „Dah mi je zastajao u tom ogromnom talasanju polja, drveća, zemlje. Sve nam je jurilo užasnom brzinom u susret, ali nečujno i meko”; „Avion, to je jedna fotelja od aluminijuma, mirna i divna nad zemljom, iz koje se gleda na nebesa.” (Pisarev, 2018)

Koliko je Miloš Crnjanski voleo i živeo sport pokazuje i njegova stalna okrenutost ka istom tokom čitavog života. Svoj sportski mentalitet otkriva u najranijim godinama života, u Temišvaru, gde živi pored veslačkog kluba i prvi put se susreće sa veslanjem. Već u srednjoj školi počinje da se interesuje i da trenira mačevanje istovremeno sa fudbalom (Mustedanagić, 2017). Neosporan sportski duh i borbenost, koje je kroz sport stekao, pomogle su mu da pronađe unutrašnju snagu i da nastavi borbu za život i u periodu egzila, tokom kojeg je veoma patio za domovinom.

Svestranost, kreativnost i autentičnost Miloša Crnjanskog ostavila je značajan trag na jugoslovensku književnost. Međutim, Crnjanskom se nikako ne može osporiti doprinos koji je dao jugoslovenskom sportu svoga vremena. Neospornu ljubav prema sportu pretočio je u svoje delovanje i pružio podršku različitim inicijativama koje su se zasnivale na sportskom duhu, idealima i slavljenju asova svoga doba. U grupi intelektualaca-sportista, koji su osnovali nedeljnik „Sportista” 1924. godine, bio je jedini književnik. Sa floretom u ruci, govorio je njegov učitelj mačevanja, imao je „brzinu ludaka”, dok je Milorad Gaković Siki pričao da je u svojoj školi boksa mnogo očekivao od Koče Popovića, ali „najtalentovaniji, za boksera, borca i takmičara, ipak je bio Miloš Crnjanski”. Pisac je o boksu govorio: „Bokseri život nije lak. Svaki bokser, u stvari, rob je kapitaliste koji ga secaju, iskorišćavaju, pa i udarci mu ostavljaju traga. Ali kad on nokautira protivnika, kada ona masa zaurla, od zadovoljstva, od divljenja, onda se on oseća da je neko i nešto... Uživanje je jedno pesnicom udariti, to je jedno od najvećih muških uživanja...” (Stanišić, 1995) Zanimljivo je da na sličnu rečenicu nailazimo u „Seobama”, kada major Božić kaže Pavlu Isakoviću da je „čvrsta šaka jedina radost u životu.” (Crnjanski, 1977)

Dalje, Crnjanski spominje golf u „Romanu o Londonu”: „A Rjepnin se bio rešio da se obuče, kao da su mu svi preci, na Siči, igrali golf... Rjepnin je bio odeven kao da je tek stigao sa nekog igrališta golfa.” (Crnjanski, 1972) Jedan putopis Crnjanski posvećuje ribolovu, na koji je išao na Islandu, Jitlandu, Italiji, Engleskoj, Jadranu: „Čekrci škripe, dižemo sidro... Vetar još nije bio legao, a huka motora nosila nas je sve dalje u plavetnilo mora, stena, ostrva i oblaka. Na krmi se lagano okreće točak... Početak je lova vrlo lep. Dva broda kao da igraju, drže se parno i izvode krugove, dok polako dreše i počinju spuštati mrežu, iza svojih krma...” (Crnjanski 1977) Takođe, pisao je o zimskom sportu u listu „Vreme”, tom prilikom objavio je razgovor sa tadašnjom prvakinom države u skijanju, Jelkom Šulgaj.

Crnjanski je, kako je sam govorio, „odrastao u fudbalu”, uvek se rado sećao svojih saigrača i utakmica protiv Hajduka u Splitu. Posle svoje fudbalske karijere, nastavio je da sa velikom strašću prati jugoslovenski fudbal i za tadašnje igrače je govorio: „Oni su neosporni majstori, lepše poteze nisam video ni pri velikim utakmicama u inostranstvu.” Nakon povratka u Jugoslaviju, postaje navijač Crvene zvezde. Prema rečima književnika Milosava Mirkovića, u igri Crvene zvezde Crnjanski je video nešto više od fudbala i svoje navijanje je opisivao na sledeći način: „To nije navijačko opredeljenje u pukom smislu, već osećanje jedne visoke kulture sporta koju je Zvezda na najbolji način demonstrirala.” (Moja Crvena Zvezda, 2012)

Nezaobilazno je ovom prilikom, na kraju, pozvati se na reči velikog Ive Andrića:

„U srpskoj književnosti dvadesetog veka, Miloš Crnjanski je jedan od onih stvaralaca koji se kao pesnik, pripovedač, romansijer, esejista, publicista i sportista najautentičnije javljao, najduže čitao i u svom stvaranju dostizao raznorodne vrednosti i rezultate. Od novinara čije se društveno-političko opredeljenje u jednom trenutku otvoreno suprostavilo slobodi i progresu, on se vremenom uzdigao u pesnika i romansijera najvišeg reda i time obeležio ne samo zanimljiv životni put, već i jedan prekretnički period naše novije književne istorije.” (Mustedanagić, 2017: 124)

Literatura

- Bale, J. (2007). *Anti-sport sentiments in literature: batting for the opposition*. London: Routledge.
- Boyer, A. (1989). The Great Gatsby, the Black Sox, High Finance, and American Law. *Michigan Law Review*, 88, 328–342.
- Crnjanski M. (1963). *Seobe 2*. Beograd; Novi Sad; Zagreb; Sarajevo: Prosveta; Matica Srpska; Mladost; Svjetlost.
- Crnjanski M. (1966). *Putopisi*. Beograd; Novi Sad; Zagreb; Sarajevo: Prosveta; Matica Srpska; Mladost; Svjetlost.
- Crnjanski M. (1966). *Roman o Londonu*. Beograd, Novi Sad, Zagreb, Sarajevo: Prosveta; Matica Srpska; Mladost; Svjetlost.
- Gordić Petković, V. (2018). Starac i more kao parabola o borbi. *Lamed – list za radoznale*, 12, 1–3.
- Huxley, O. (2009). *Vrli novi svet*. Beograd: Libreto.
- Moja Crvena zvezda (11.03.2012). Miloš Crnjanski – jedan od nas!. URL: <http://www.mojacrvenazvezda.net/25975/2012/03/11/milos-crnjanski-jedan-od-nas>.
- Morris, T., & Bauer, T. (2019). Hemingway and sport: games, fights, and races. *Sport in History*, 39, 251–253.
- Mustedanagić, L. (2017). *Miloš Crnjanski*. Novi Sad: „Studio Bečkerek” i Muzej Vojvodine.

- Nathan, D. A. (2010). *Saying it's so: A cultural history of the Black Sox scandal*. Champaign: University of Illinois Press.
- Orwell, G. (2016). *1984*. Beograd: Kontrast.
- Pisarev, N. (2018). *Poetika kamernih prostora u prozi Miloša Crnjanskog, doktorska disertacija*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.
- Scott Fitzgerald, F. (2011). *Veliki Getsbi*. Beograd: Laguna.
- Stanišić. B. (1995). *Miloš Crnjanski, fudbaler i sportista*. Beograd: Prosveta.
- Vištica, K. Ž. (2014). Sport i književnost – u potrazi za utopijom. U: D. Životić, V. Šiljak, i dr. (ur.), *Zbornik radova sa X međunarodne konferencije „Izazovi savremenog menadžmenta u sportu”*, 328–331. Beograd: Alfa univerzitet – Fakultet za menadžment u sportu.

SANJA DOMAZET

University of Belgrade, Faculty of Political Sciences, Belgrade

SPORT IN THE LIFE AND ART OF NOVELISTS

Summary: *The idea of a connection between sports and literature sometimes does not seem intuitive. However, considering that it is said that literature gives another meaning to the reality, thus depicting social circumstances, sport is one of the topics that many novelists have dealt with. Apart from the role of sport in literature, this paper also examines the connection between the novelist and sport as such, especially through the life and works of Miloš Crnjanski. Although novelists are usually perceived as lonely utopians who rarely engage in everyday social activities, this paper's findings show the opposite especially through the analysis of the persona and works of Miloš Crnjanski, who was one of the founders of a sports magazine "Sportista". Through sports, Miloš Crnjanski displayed his extremely adventurous life, but also his patriotism. Besides his rich legacy in literature, his role in sports in the Yugoslav society remains indelible. Therefore, this paper aims at showing the connection between sports and literature by examining one novelist's life circumstances.*

Keywords: *literature, sport, physical activity, utopia, Crnjanski.*

Datum prijema rada: 12.07.2022.

Rad prihvaćen za objavljivanje: 21.11.2022.

MILOŠ ČOLIĆ

Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Fakultet za sport, Beograd

ANA GAVRILOVIĆ

Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Fakultet za sport, Beograd*

UROŠ SELENIĆ

Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Fakultet za sport, Beograd

SPORTSKI TURIZAM NACIONALNOG PARKA TARA

Sažetak: Nacionalni parkovi zauzimaju posebno mesto u prirodi svake zemlje u svetu, pa je tako i u Srbiji u kojoj su, pored svega ostalog, najpoznatija turistička odredišta. Nacionalni park Tara je jedan od retkih planinskih centara u Srbiji, sa dugom tradicijom stacionarnog i izletničkog turizma. Sport i rekreacija su prisutni, kao dopunski programski sadržaji, kao sportska takmičenja, manifestacije ili izletničke aktivnosti manjih grupa i pojedinaca. U ovom radu težište je stavljeno na kvalitetniji opis prirodnih karakteristika i antropogenih vrednosti, detaljan prikaz strukture i trenutnog stanja turističke i sportske infrastrukture, izvore ljudskih resursa i postojeću ponudu sportsko-rekreativnih sadržaja i manifestacija na zaštićenom području. Zaključak je da su sport i rekreacija u Nacionalnom parku Tara veoma prisutni, ali se ne može konstatovati da su zastupljeni na nivou sportsko-rekreativnog turizma. Za viši nivo je neophodna i adekvatna naučna studija, koju bi sledila sistematična praktična primena. Takođe, ovaj rad se može shvatiti i kao inicijalni poziv upućen naučnicima i naučnim institucijama iz oblasti sporta i rekreacije da sportsko-rekreativnom turizmu na Tari, kao posebnom obliku turizma, posvete više pažnje.

Ključne reči: sportski turizam, sportsko-rekreativni turizam, Nacionalni park Tara, izletnički turizam.

1. Uvod

Turizam je složena društveno-ekonomska pojava, koja bitno utiče na privredni i društveni razvoj svake zemlje, odnosno lokalne zajednice. Savremene tendencije pokazuju da veliki turistički centri postaju centri aktivnog učešća gostiju u ponuđenim sportskim aktivnostima. Sportski i rekreativni sadržaji tako presudno utiču u izboru turističke destinacije, odnosno odgovarajuće turističke ponude. U današnjim društvenim, ekonomskim i socijalnim prilikama teži se ka efikasnom, sadržajnom,

* ana.gavrilovic@fzs.edu.rs

korisnom i zanimljivom odmoru, sa ciljem revitalizacije psiho-fizičkih sposobnosti.

Između zdravog načina života i rekreacije, u najširem smislu tog pojma, postoji visok stepen komplementarnosti, a istovremeno se sportsko-rekreativni turizam uvažava kao važan činilac preventivne medicine. Priroda, sport i rekreacija uvek su aktuelna potreba urbanih ljudi, pri čemu se posebno ceni boravak u zaštićenim prirodnim područjima. Nacionalni parkovi su na toj lestvici veoma visoko pozicionirani.

Veza između sporta i turizma postoji od samih početaka njihovog razvoja. Koren njihove međusobne povezanosti je u samoj prirodi čoveka – u iskonskoj potrebi ljudi za igrom, kretanjem, promenom i rasonodom. To motiviše ljude da putuju i usmerava ih da se bave sportom, uglavnom sa ciljem da se ublaže negativne posledice svakodnevnog rada i savremenog načina života.

Nacionalni parkovi zauzimaju posebno mesto u prirodi svake zemlje u svetu, pa je tako i u Srbiji u kojoj su, pored svega ostalog, najpoznatija turistička odredišta. Ipak, u praksi ima primera da se strani turisti u njima odgovornije ponašaju i da ih više cene od domaćih gostiju i lokalnog stanovništva. Aktuelne prilike u uslovima pandemije kao da su prinudile ljude koji žive u Srbiji da se okrenu ka sebi, što je bilo neophodno odavno učiniti. Kada se Srbija dovoljno upozna, verovatno će se sa više poštovanja posmatrati sve ono sa čime raspolaze i što bi mogla da ponudi.

U Srbiji je proglašeno pet nacionalnih parkova, među kojima je i Nacionalni park Tara, kao izuzetno atraktivno područje sa veoma vrednim prirodnim nasleđem i značajnom kulturno-istorijskom baštinom. Javno preduzeće „Nacionalni park Tara” je 2021. obeležilo 40 godina od proglašenja istoimenog nacionalnog parka. Četiri decenije su dovoljno dug period za multidisciplinarne analize, koje bi trebalo da rezultiraju nizom naučnih zaključaka, odnosno odgovora na brojna pitanja koja su se otvorila u proteklom periodu.

Nacionalni park Tara je proglašen 13. jula 1981. godine. U međuvremenu je ovo zaštićeno područje postalo afirmisana turistička destinacija sa prepoznatljivom turističkom fizionomijom. U Opštini Bajina Bašta turizam je veoma bitna delatnost, a u Nacionalnom parku Tara, koji joj teritorijalno pripada, koncentrisano je više od 80 posto njenih ukupnih turističkih potencijala. Ipak, u naučnoj literaturi o najznačajnijim vrednostima na ovom zaštićenom području skoro da nema naslova koji su isključivo okrenuti ka turizmu i savremenim turističkim tendencijama (Gavrilović, 2020: 144).

Planina Tara je destinacija koja nudi aktivan odmor, rekreaciju, zdravstveni, sportski turizam, kao i one oblike turizma koji su vezani za prirodu. Izdvojeno je pet razvojnih turističkih zona, a to su: Predov krst, Perućac, Kaluđerske bare, Bajina Bašta i Mitrovac. Najpoznatiji sportsko-turistički centar su Kaluđerske bare, gde se nalaze hoteli „Javor” i „Beli Bor”. Ovakavi smeštajni kapaciteti poseduju, između ostalog, bazene, saunu, sportsku salu, travnate fudbalske terene, teniske terene. Zato je ovo mesto primamljivo za pripremu sportista i postaje još jedan pokazatelj razvitka sportskog turizma na Tari.

Sport i rekreacija u Nacionalnom parku Tara, kao poseban i izuzetno popularan vid turizma, nisu bili predmet preciznih naučnih istraživanja. Na ovu temu postoji tek nekoliko radova, a objavljeni su kao separati u zbornicima ili poglavlja u disertacijama opšteturističkog karaktera. Sa aspekta učešća u ukupnom turističkom prometu, koji se ostvaruje u opštini Bajina Bašta, sportsko-rekreativni turizam to nesumnjivo zaslužuje.

U ovom radu težište je stavljeno na što kvalitetniji opis prirodnih karakteristika i antropogenih vrednosti, na detaljan prikaz strukture i trenutnog stanja turističke i sportske infrastrukture, na izvore ljudskih resursa i postojeću ponudu sportsko-rekreativnih sadržaja i manifestacija na zaštićenom području. Ovaj rad, uz sve drugo što se od njega prevashodno očekuje, može se shvatiti i kao inicijalni poziv upućen naučnicima i naučnim institucijama iz oblasti sporta i rekreacije, da sportsko-rekreativnom turizmu na Tari, kao posebnom obliku turizma, posvete više pažnje.

Predmet rada

Predmet ovog rada je analiza faktora razvoja sadašnjeg stanja i ocena mogućnosti optimalnog razvoja turizma na planini Tari. Kriterijumi turističke valorizacije zaštićenog područja obuhvataju sve elemente koji čine osnovu njihove turističke prezentacije (Mirković, 2005: 8): turističko-geografski položaj; ekološke vrednosti; turističke vrednosti ambijenta u kome se objekti nalaze; turistička atraktivnost i prepoznatljivost; izgrađenost i opremljenost prostora; uklopljenost u turističko bogatstvo i procena turističke vrednosti komplementarnog značaja u okolini; organizacija turizma i ljudski resursi; turistički marketing i propaganda.

Planirana turistička valorizacija nije cilj sam po sebi, već će biti usmerena ka njenoj praktičnoj primeni, ujedno jednoj od njenih najvažnijih funkcija.

Hipoteza

Nacionalni park Tara je jedan od retkih planinskih centara u Srbiji sa dugom tradicijom stacionarnog i izletničkog turizma. Sport i rekreacija su prisutni kao dopunski programski sadržaji, kao sportska takmičenja, manifestacije ili izletničke aktivnosti manjih grupa i pojedinaca. Nacionalni park Tara bi se turističkom valorizacijom sporta i rekreacije do nivoa sportskog turizma svrstao u vodeće srpske sportsko-turističke destinacije.

Očekivani efekti: vansezonski turistički karakter Nacionalnog parka Tara; veći turistički promet i prihodi od turizma; sportski turizam postaje glavni motiv pri izboru destinacije.

Cilj rada

Osnovni ciljevi ovog rada su: akcentiranje negativnih oblika sporta i rekreacije u Nacionalnom parku Tara; detaljan prikaz prirodnih i antropogenih vrednosti u Nacionalnom parku Tara; detaljan prikaz materijalne baze, utvrđivanje onih delova komunikacione, receptivne, infrastrukturne i suprastrukturne osnove koja najbolje odgovara postojećim i potencijalnim vidovima turizma; unapređenje rada u JP „Nacionalni park Tara“, odnosno u Službi informisanja, promocije i turizma sa posebnim osvrtom na zadatke turističkih vodiča rekreatora; iniciranje projekta „Sportsko - rekreativni turizam u Nacionalnom parku Tara“ (naučna studija).

Metodologija

Metodologija istraživanja biće prilagođena predmetu, cilju i zadacima istraživanja, a primarnu ulogu imaju istorijska metoda i analitička metoda.

Među tehnikama i instrumentima istraživanja koristiće se: proučavanje dokumenata, posmatranje prilikom terenskog istraživanja i anketiranje i intervjuisanje.

2. Turizam na planini Tari

2.1. Istorijat turizma i sporta

Srpsko planinarsko društvo osnovano je u Beogradu 1901. godine, a jedna njegova podružnica delovala je i u Užicu, okružnom mestu sa Realnom gimnazijom. O tome svedoči brošura u izdanju Užičkog planinarskog društva pod naslovom „Uticaj planinske klime na čovečiji organizam“ iz 1912. godine, koju je sa nemačkog preveo Dušan M. Bogosavljević, suplent Užičke gimnazije. U predgovoru, užički planinari se još tada javno pitaju: „Zašto da naš čovek dolazi u iskušenje da, pored naših zdravih i lepih planina (ali neuređenih), odlazi u inostranstvo na odmor u Tirol, Švajcarsku i Italiju?“ (Misailović, 2006: 39) U istom tekstu zaključeno je da se vazdušna lečilišta prvo urede u Srbiji i podignu na Zlatiboru i Tari.

Tara je uoči balkanskih ratova bila najpoznatija srpska planina. Pančićeva omorika, koja je otkrivena na Tari 1875. godine, već je detaljno analizirana u Srpskoj kraljevskoj akademiji, ali i vodećim evropskim i svetskim botaničkim krugovima. Za planinu Taru, osim naučnika, zanimali su se i vodeći srpski industrijalci.

Prema podacima Ministarstva finansija iz 1877. godine, u Račanskom srezu, odnosno Opštini Bajina Bašta, 36 drvarskih trgovaca „propušta usplavljenu japiju niz reku Drinu za domaće i apstraktno-domaće unutrašnje potrebe“ (Ignjić, 1986: 9).

Prometna banka iz Beograda je početkom XX veka izgradila žičaru za svlačenje valjaka i rezane građe sa planine Crnog vrha (na Tari) na Drinsku obalu pod Derventom. Šumska

žičara završena je 1908. godine, a projekat je vodio čuveni srpski inženjer Miloš Savčić. Planinu Taru je zahvaljujući tome posetio niz najznačajnijih beogradskih industrijalaca, profesora univerziteta, inženjera, pravnika i novinara sa svojim porodicama.

O turizmu na Tari može se govoriti tek posle 1925. godine, tačnije od izgradnje Šarganske osmice i pruge Užice – Kremna – Višegrad. Stanica u Kremnima bila je na samo osam kilometara od Kaluđerskih bara, pa Manastir Rača podiže konake u blizini Kaluđerskih bara 1928. godine. Centralni higijenski zavod iz Beograda u isto vreme počinje izgradnju sanatorijuma u Račanskoj šljivovici, koji je završen 1936. godine. Objekat je raspolagao sa 90 ležaja i funkcionisao kao oporavište beogradskih gimnazijalaca. Lokalna Bajinobaštanska industrijska banka, vlasnik hidrocentrale u Perućcu, omogućila je elektrifikaciju Kaluđerskih bara i sanatorijuma u Račanskoj šljivovici. Kaluđerske bare su zahvaljujući elektrifikaciji, kao i pošti iz 1934. godine, postale turistički centar Tare. Put Kaluđerske bare – Kremna završen je 1939, a u tom periodu je na Tari boravilo i do 2.000 gostiju u toku letnje sezone.

Turistička infrastruktura (manastirski konaci, sanatorijum, privatne vile, kafane) uništena je u Drugom svetskom ratu. Neposredno su građeni šumski putevi i vršena je masovna eksploatacija šume, usled enormnih potreba za drvenom građom. Put Kaluđerske bare – Mitrovac završen je 1947. godine, dok je na Mitrovcu locirana šumarska manipulacija, za čije potrebe je sagrađeno nekoliko brvnara. Ovi jednostavni i lepi objekti, sagrađeni u tradicionalnom-planinskom stilu, pretvoreni su u Beogradsko dečje letovalište posle 1950. godine. Devastirani sanatorijum u Račanskoj šljivovici obnovljen je 1953. godine, sredstvima Ministarstva unutrašnjih poslova NR Srbije. Objekat je kratak period koristilo navedeno ministarstvo, a zatim je predat na korišćenje srezu, odnosno Opštini Bajina Bašta, koja ga je ustupila lokalnom ugostiteljsko-turističkom preduzeću. Objekat je posle preuzimanja i dogradnje (1955. godine) pretvoren u hotel „Tara” sa 129 ležaja u 57 soba. Turističko društvo „Tara” iz Bajine Bašte je iste godine, samo na Radmilovcu u Račanskoj šljivovici, podiglo turistički dom sa 42 ležaja. Na Kaluđerskim barama je do 1966. godine sagrađen još samo jedan objekat – Motel „Omorika” sa svega 20 ležaja.

Najveći skup na Tari bio je Drugi slet planinara Jugoslavije (od 4. do 7. jula 1954. godine) na kojem se okupilo 1.720 planinara i oko 400 gostiju. Veliko šatorsko naselje bilo je podignuto na „Jarevcu”, ispod hotela „Tara” u Račanskoj šljivovici.

Skromne rezultate u turizmu deceniju kasnije ilustruju sledeći podaci: „Bajinu Baštu je u toku 1964. godine posetilo 3.808 turista koji su ostvarili 13.407 noćenja.” (Ignjić, 1986: 285)

Bivša zgrada pošte na Kaluđerskim barama ustupljena je PSD „Slavija”, da bi kasnijom transformacijom prešla u vlasništvo PSD „Javor” iz Beograda. U međuvremenu se planinarstvo razvija kroz intenzivno markiranje planinarskih staza. Transverzala „Kadinjača – Tara” („Kunov put”) formirana je 1979. godine sa šest kontrolnih tačaka, dnevnikom i spomen značkom Planinarskog društva „Javor”. Posle toga, uspostavljena

je i transferzala „Visoka Tara” sa pet kontrolnih tačaka, raspoređenih po najlepšim predelima Tare.

Izgradnja HE „Bajina Bašta” (1966. godine) imala je krucijalni značaj za lokalnu privredu, posebno ugostiteljsko-turistički sektor. Postojeći putevi su rekonstruisani, a materijalna baza turizma višestruko je uvećana.

UTP „Ineks – Tara” je u Bajinoj Bašti izgradilo hotel „Drina” (B kategorija) 1969. godine sa 53 ležaja. U Perućcu je rekonstruisan restoran „Vrelo” sa novim depandansom, adaptirana je vila „Drina” i otvoren auto-kamp na Vrelu. Poseban kvalitet u turističkoj ponudi ostvaren je na jezeru Perućac sa novom pontonskom plažom za 500 kupaca i dva turistička brodića. Na Tari je adaptiran hotel „Tara” (B kategorija) 1971. godine, a otvorena su i dva mini ski-lifta na stazama od 200 i 1.500 metara.

Ukupni smeštajni kapaciteti u Bajinoj Bašti, na Tari i Perućcu, imali su 1974. godine oko 450 ležaja, a zabeležena je poseta od 22.300 domaćih i stranih turista, koji su ostvarili 119.000 noćenja (Ignjić, 1986: 287).

Hotel „Drina” u Bajinoj Bašti u narednoj fazi dobija depandans i aneks salu 1978. godine, pa raspolaže sa 136 ležaja u 73 sobe, kao i drugim sadržajima predviđenim za B kategoriju. U okviru Dečjeg letovališta na Mitrovcu do kraja 1979. godine izgrađeno je šest novih paviljona sa ukupnim kapacitetom od 600 ležaja. U centralnom objektu, od pratećih sadržaja, pored recepcije i restorana, postoji i zatvoreni bazen. U krugu Dečjeg letovališta koncipiran je sportski centar – fudbalsko igralište i tereni za tzv. „male sportove”. U Perućcu je iznad plaže izgrađen i hotel „Jezero” 1979. (visoke B kategorije) sa osam apartmana, 15 jednokrevetnih i 37 dvokrevetnih soba.

Savezna uprava carina iz Beograda je na Kaluđerskim barama 1972. godine podigla odmaralište sa 60 ležaja. Objekat „Carina” je po osnivanju Vojne ustanove „Tara” pretvoren u nacionalni restoran „Jeremićak” i depandans hotela „Omorika”. Hotel „Omorika” (A kategorija) izgrađen je 1978. godine i bio je jedan od najlepših u Srbiji sa 400 ležaja u apartmanima i sobama, noćnim barom, diskotekom, zatvorenim bazenom i saunom. Vojna ustanova „Tara” je posle izgradnje hotela „Beli bor” (visoke B kategorije, sa 300 ležaja) preuzela ugostiteljsko-turističko poslovanje na Kaluđerskim barama.

U Nacionalnom parku Tara, barem sa aspekta sporta i rekreacije, hoteli „Omorika” i „Beli bor” imaju poseban značaj. U krugu „Omorike” postoji fudbalsko igralište, tereni za tenis i „male sportove”, a uz „Beli Bor” su staze za skijanje i sankanje, dva ski lifta i tereni za „male sportove”. Nedaleko od „Belog bora”, tačnije na Radmilovcu, uređen je izuzetno opremljen auto-kamp za oko 1.000 kampera.

Bajinu Baštu, Taru i Perućac je u toku 1984. godine posetilo 52.600 domaćih i stranih turista, koji su ostvarili 287.000 noćenja (Ignjić, 1986: 289).

Na Kaluđerskim barama i Mitrovcu su održavana i najprestižnija domaća i međunarodna reli takmičenja od 1972. do 2012. godine. Bajina Bašta je bila domaćin Relija „Tara”, JU relija, Trajal relija, Balkan relija, zatim i „Memorijala Obrena Tešića”.

2.2. Turistički i sportski centri u NP Tara

U Nacionalnom parku Tara turistički centri su Kaluđerske bare i Mitrovac, dok je Predov krst planinarsko-lovački punkt. Na Kaluđerskim barama i Mitrovcu postoje interni sportski centri i uslovi za organizovanje raznovrsnih sportskih aktivnosti. Kada je reč o sportu i rekreaciji u Nacionalnom parku Tara, uvek se može računati i na komplementarne sadržaje koji postoje u Perućcu i Bajinoj Bašti.

Kaluđerske bare

Kaluđerske bare locirane su na delovima atara naselja Solotuša i Mala Reka, u jugoistočnom delu Tare, na 1.059 metara nadmorske visine. One su turističko središte i raskršće na 16 kilometara od Bajine Bašte, 18 od Mitrovca, osam od Kremana i 20 od Mokre gore.

Turistička ponuda na Kaluđerskim barama se oslanja na Vojnu ustanovu „Tara” i hotele „Omorika” i „Beli bor”.

- *Hotel „Omorika” ****

Kapacitet hotela je oko 400 ležajeva u 156 soba, osam apartmana i dva prezident apartmana. Hotel poseduje raznovrsne sadržaje kao što su restoran sa 650 stolica, banket sala sa 100 stolica, noćni bar sa 150 stolica, kongresna sala i bioskopska sala sa 200 mesta.

Depandans „Javor” poseduje 50 ležajeva i nacionalni restoran. Sportsko-rekreativna infrastruktura se ogleda u zatvorenom bazenu (25 x 12,5 metara), sauni, automatskoj kuglani sa dve staze, trim sali i trim kabinetu (200 kvadratnih metara), a postoji i uslovi za stoni tenis i bilijar. Pored hotela su ograđeni fudbalski teren sa travnatom podlogom, dva terena za rukomet, dva terena za odbojku, dva terena za košarku, dva terena za tenis (šljaka), trim staza od 1.950 metara sa 18 stanica i uređene pešačke staze – 10 kilometara.

- *Hotel „Beli bor” ***

Lociran je na lokalitetu Radmilovac, na 4,5 km od hotela „Omorika”, sa kojim je povezan asfaltnim putem i uređenom pešačkom stazom. Kapacitet „Belog bora” je 230 ležaja u 1/2 i 1/3 sobama. Hotel poseduje sadržaje kao što su restoran, kongresna sala, disko klub. Pri hotelu je izgrađen drvengrad u vidu osam paviljona za izvođenje rekreativne nastave, škole u prirodi, raznovrsnih kurseva i radionica. Pored hotela su tri ograđena i osvetljena košarkaška terena, ograđeni teren za mali fudbal sa travnatom

podlogom i tri lifta za amatersko skijanje (škola skijanja, dečja skijaška staza i skijaška staza za iskusnije skijaše).

Na Kaluđerskim barama postoji Planinarski dom „Javor” sa šest soba i 20 ležajeva, kao i niz manjih hotela, turističkih vila i apartmana.

Mitrovac

Mitrovac je centar tzv. „Ravne Tare” u sastavu MZ Perućac na nadmorskoj visini od 1.050 – 1.100 metara. Ova blago zatalasana visoravan nema stalnih stanovnika, a površina turističkog naselja je oko 150 hektara. Mitrovac se nalazi na 18 kilometara od Kaluđerskih bara, 26 od Bajine Bašte, 13 od Perućca i devet od Zaovinskog jezera.

Turistička ponuda na Mitrovcu oslanja se na kapacitete Dečjeg odmarališta i JP „Nacionalni park Tara”. Odmaralište na Mitrovcu je Radna jedinica Centra dečjih letovališta iz Beograda, koje posluje kao javna ustanova dečije zaštite.

- *CDL Beograd, RJ Dečije odmaralište „Mitrovac na Tari”*

Kapacitet u centralnom i šest ostalih paviljona je ukupno 630 ležajeva. Centralni paviljon ima 76 ležajeva u dvokrevetnim, trokrevetnim, četvorokrevetnim sobama i dva plus apartmana. Sve sobe su sa kupatilom. Ostali paviljoni ukupno poseduju 554 ležaja u višekrevetnim sobama (do 12 ležajeva). Ostali sadržaji u centralnom paviljonu su restoran, dnevni boravak, ambulanta, zatvoreni bazen.

U krugu odmarališta se nalazi fudbalski teren sa travnatom podlogom, pomoćni fudbalski teren sa travnatom podlogom i bangi stazom, tereni za rukomet, košarku, odbojku i mali fudbal sa betonskom podlogom. U okviru Dečjeg odmarališta „Mitrovac na Tari” je i etno restoran „Kačara”.

- *JP „Nacionalni park Tara”*

- *Lugarnica RJ „Tara” – „Šumarska kuća”*

Kapacitet čini 14 ležajeva u dvokrevetnim i trokrevetnim sobama, plus apartman.

Centar za posetioce Nacionalnog parka Tara na Mitrovcu – površine 200 m². Od ostalih sadržaja tu su informativni pult, suvenirnica, izložbena postavka „Medin kutak” i multifunkcionalna sala.

- *Lovački dom „Lovac” (objekat pod zakupom u vlasništvu JP „NP Tara”)*

Kapacitet čini 12 ležajeva sa sopstvenim restoranom i terasom.

Predov krst

Predov krst kao predeo netaknute prirode, većim delom pod režimom zaštite I stepena, obuhvata delove atara Rastište i Jagoštica. Kao turistički lokalitet lociran je u

izolovanom zapadnom i jugozapadnom delu Nacionalnog parka Tara na oko 1.080 metara nadmorske visine. Na Predovom krstu nalaze se lovački dom i planinarski dom, restoran „Lovačka kuća”, Lugarnica JP „NP Tara” i Planinarska kuća, koji su izgrađeni u stilu tradicionalnog narodnog graditeljstva (Ostojić i drugi, 2021: 251).

- *JP „Nacionalni park Tara”*
 - *Lovačka kuća* (objekat pod zakupom u vlasništvu JP „NP Tara”)
- Kapacitet čine 24 ležaja u pet dvokrevetnih, dve trokrevetne sobe i dva apartmana. Od ostalih sadržaja poseduje restoran sa 60 mesta, dnevni boravak i terasu sa 200 stolica.
- *Lugarnica – Lovački dom* (poslovni prostor, plus apartman)
 - *Planinarski dom* (trenutno van funkcije)

Perućac

Perućac je turističko naselje oslonjeno na Drinu i istoimeno jezero. U ovom mestu su do rata u bivšoj SFRJ postojala dva hotela („Vrelo” i „Jezero”), vila „Drina” i nekoliko privatnih kuća sa sobama za izdavanje. Savremeni smeštajni kapaciteti sveli su se na vilu „Drina”. Hoteli su van turističkih funkcija, ali je broj privatnih apartmana znatno povećan.

- *Vila „Drina”* (objekat je vlasništvo Ceptera)

Kapacitet čine deset standard soba, dve de luks (superior) sobe, dva studija (25 m²) i jedna porodična soba (36 m²) sa pet ležajeva. Sve smeštajne jedinice su klimatizovane i imaju bar, TV uređaje, telefone i besplatan internet. Od ostalih sadržaja poseduje restoran „Vrelo”, terene za mali fudbal, rukomet i košarku.

- *Jezero Perućac*

Perućačko jezero (286 metara nadmorske visine), hidroakumulacija površine 12,4 kilometara, najveće dubine 85 metara i zapremine 340 miliona metara kubnih. Nastalo je pregrađivanjem srednjeg toka Drine uzvodno od Perućca kod mesta Kilavica (281,5 metara nadmorske visine). Brana visine 90 metara je građena od 1959. do 1967. Jezero je dugačko 52 kilometara i njegov uspon se oseća i uzvodno od Višegrada, tj. do brane Višegradskog jezera. Osnovna namena jezera je proizvodnja energije (HE „Bajina Bašta”). Koristi se i za sportsko-rekreativni turizam (kupališna sezona jul – avgust), ribolov (evidentirano 14 vrsta ribe). Voda jezera je II i III klase kvaliteta, koji se menja sa dubinom vode i udaljenošću od obale. U blizini jezera su asfaltni put i biciklističke staze, koje ga povezuju sa ostalim delovima Nacionalnog parka Tara.

Sadržaji: pontonska plaža (kapacitet 500 kupaca); restorani; turistički splav (kapacitet 50 osoba); turistički brod (kapacitet 80 osoba).

Na Perućaćkom jezeru, osim sportsko-rekreativnog i ribolovnog turizma, zastupljen je i nautički turizam – krstarenje jezerom i plovni put Perućac – Višegrad.

3. Sportsko-rekreativni turizam

U Nacionalnom parku Tara postoji šest šetnih staza sa odgovarajućim mobilijarom u vidu informativnih tabli i uređenim odmorištima, preko dvadeset markiranih planinarskih staza i dve obeležene biciklističke rute.

Šetne staze

- *Šetna staza „Rača”* – Relacija: Manastir Rača (372 metra nadmorske visine) – vrelo Lađevac (498 m n.v.), dužine dva kilometra;
- *Šetna staza „Crnjeskovo”* – Relacija: Kaluđerske bare (1.055 m n.v.) – vidikovac Crnjeskovo (900 m n.v.), dužine tri kilometra;
- *Šetna staza „Jarevac”* – Relacija: Kaluđerske bare (1.055 m n.v.) – jezerce „Jarevac” (1.050 m n.v.), dužine 4,3 kilometra;
- *Šetna staza „Tepih livada”* – Relacija: Mitrovac (1.080 m n.v.), dužine 550 metara;
- *Šetna staza „Banjska stena”* – Relacija: Mitrovac (1.080 m n.v.) – vidikovac Banjska stena (1.063 m n.v.), dužine šest kilometara;
- *Šetna staza „Bilješka stena”* – Relacija: Predov krst (1.080 m n.v.) – vidikovac „Bilješka stena” (1.225 m n.v.), dužine šest kilometara.

Sve staze su opremljene odgovarajućim mobilijarom u vidu infomativnih tabli sa osnovnim podacima o predelima kroz koje staza prolazi, tj. odmorištima sa klupama i stolovima.

Planinarske staze

Na području Nacionalnog parka Tara markirano je 290 kilometara planinarskih staza sa polaznim tačkama sa sledećih lokaliteta:

- *Kaluđerske bare* (plato kod restorana „Jeremičak” 1.044 m n.v.):

01 Kaluđerske bare – Zborište (1.544 m n.v.), 13,3 km, vreme prolaska četiri sata;

02 Kaluđerske bare – Jarevac (940 m n.v.), 3,6 km, vreme prolaska 45 minuta;

03 Kaluđerske bare – Manastir Rača (1.040 m n.v.), 7,6 km, vreme prolaska tri sata;

03a Man. stanovi (1.030 m n.v.) – Borovo brdo (1.000 m n.v.), 1,9 km, vreme prolaska 30 minuta;

03b Crnjeskovo (980 m n.v.) – Gradina – Borovo brdo, 2,7 km, vreme prolaska 45 minuta;

03c Đurino brdo (1.020 m n.v.) – Jarevac – Borovo brdo, 2,1 km, vreme prolaska 40 minuta;

03d Lađevac (480 m n.v.) – Laništa (590 m n.v.), 1,3 km, vreme prolaska 20 minuta;

04 Kaluđerske bare – Solotnik (830 m n.v.), 8 km, vreme prolaska dva sata i 30 minuta;

05 Kaluđerske bare – Kadinjača (805 m n.v.), 19,9 km, vreme prolaska pet sati i 30 minuta.

- *Mitrovac* (polazna tačka je Centar za posetioce):

06 Mitrovac (1.070 m n.v.) – Zborište (1.544 m n.v.), 11,5 km, vreme prolaska tri sata;

07 Mitrovac – Donji Jelisavčići (880 m n.v.), 3,6 km, vreme prolaska sat;

08 Mitrovac – Predov krst (1.085 m n.v.), 14,6 km, vreme prolaska pet sati;

09 Mitrovac – Banjska stena (1.065 m n.v.), 6 km, vreme prolaska sat i 45 minuta;

09a Mitrovac – Velika livada – Banjska stena, 6,2 km, vreme prolaska dva sata i 10 minuta;

10 Mitrovac – Luke (725 m n.v.), 12,8 km, vreme prolaska tri sata.

- *Predov krst* (polazna tačka Lugarnica JP „NP Tara“):

11 Predov krst (1085 m n.v.) – Omarska vrela (890 m n.v.), vreme prolaska 55 minuta;

12 Predov krst – Veliki Stolac (1675 m n.v.), 8,6 km, vreme prolaska tri sata i 20 minuta;

12a Mrka kosa (1.475 m n.v.) – Kozji rid (1.475 m n.v.), 1,9 km, vreme prolaska 55 minuta;

12b Vitmirovac (1365 m n.v.) – Sjenič – Kapetanova voda (1.440 m n.v.), 3 km, vreme prolaska sat i 45 minuta;

13 Predov krst – Veliki kraj (1.332 m n.v.), 10,9 km, vreme prolaska četiri sata;

14 Predov krst – Bilješka stena (1.225 m n.v.), 6 km, vreme prolaska sat i 45 minuta.

Biciklističke rute

U Nacionalnom parku Tara postoje tri uređene i obeležene biciklističke rute, tj. označeni biciklistički pravci na postojećim šumskim i javnim putevima:

- Zlatibor – Mokra gora – Mitrovac, dužina rute je 47,5 km – Visinska razlika između najviše i najniže tačke je nešto iznad 500 metara, a nezavisno od smera kretanja, ukupan uspon iznosi 3.600 metara. Ruta ima regionalni karakter;
- Visoka Tara (Šljivovica – Borjak – Beserovačke bare – Lokvica – Osluša – Rustine – Šljivovica), dužina rute je 28,8 km – Najviša tačka na ruti je na 1.306 metara

nadmorske visine, a visinska razlika između najviše i najniže kote je 380 metara sa ukupnim usponom od 1.183 metara;

- Carska Tara (Kaluderske bare – Dobro polje – Ljuto polje – Mitrovac – Rastište – Perućачko jezero – Perućac), dužina rute 42 km – Visinska razlika između Kaluderskih bara i Perućca je 851 metar. Ukupan uspon je 1.731 metar, dok je ukupan spust 2.537 metara. Ruta je projektovana kao celodnevna – osam sati vožnje u naznačenom smeru za biciklistu prosečnih fizičko-tehničkih kvaliteta. U obrnutom smeru je ista staza znatno teža za vožnju.

Staza univerzalnog dizajna – „Sovina šumska učionica”

Staza univerzalnog dizajna – „Sovina šumska učionica” je specifičan lokalitet, uređen na površini od 900 m² na Mitrovcu, u blizini Centra za posetioce. Namenjena je osobama sa posebnim potrebama, kao prvi objekat takvog tipa u Srbiji. U „Sovinu šumsku učionicu” se ulazi na tri ulaza sa asfaltnih površina, a prilagođenost osobama sa posebnim potrebama se ogleda kroz tvrdu podlogu staze i blagi nagib od 2,5 posto, drveni mobilijar i šest taktilnih tabli. Na tablama su prikazani tragovi medveda, vuka, srne, vidre itd. Ne samo da su urađeni u duborezu i sa natpisima na mesinganim pločicama, već su ispisani Brajevom azbukom. Staza je otvorena za sve posetioce sa pet odmorišta i setova sa klupama i stolovima.

4. Sportsko-rekreativne aktivnosti

Do izgradnje turističkog kompleksa VU „Tara” na Kaluderskim barama, izuzimajući planinarske smotre i izviđačke tabore, na Tari nije bilo uslova za sportska takmičenja. Do tada su se na Kaluderskim barama već održavala reli takmičenja, ali je smeštaj sportskih posada, pratećih ekipa i novinara bio u Bajinoj Bašti. Tek sa hotelima „Omorika” i „Beli Bor”, odnosno njihovim pratećim sadržajima, stvoreni su uslovi za raznovrsne individualne i organizovane sportsko-rekreativne aktivnosti na Tari.

4.1. Stacionarni (hotelski) programi

Povremene aktivnosti

- Radničke sportske igre

Hotel „Beli bor” je pozicioniran na turističkom tržištu kao objekat za održavanje radničkih sportskih igara, a najzastupljeniji oblici takmičenja su mali fudbal, basket tri na tri, skok udalj, nadvlačenja konopca, kuglanje, stoni tenis, plivanje, šah, odbojka, pikado, plivanje i tim bilding.

U savremenim društvenim, ekonomskim i socijalnim okolnostima, alternativa radničkim sportskim igrama je tim bilding uspešnih kompanija. U pogledu sporta, kod

tim bilding boravka novina su mešovite posade u veslačkom takmičenju gumenih čamaca niz reku Drinu. U povremene manifestacije ubraja se „Parkovijada”, kao stručni i sportsko-rekreativni susret zaposlenih u nacionalnim parkovima Srbije i Republike Srpske. U pogledu rekreativnih aktivnosti zastupljeni su isti sadržaji, kao i kod radničkih sportskih igara, ali i zabavni spust niz reku Drinu splavovima ili desantnim čamcima.

Redovne hotelske aktivnosti

Za goste hotela „Omorika” i „Beli bor” postoje redovne rekreativne programske aktivnosti na Trim stazi i Stazi zdravlja, koje se realizuju u prisustvu profesionalnih rekreatora (Mutavdžić, 2009: 31).

- Trim staza

Trim staza je duga 1.950 metara sa 18 stanica postavljenih na obe strane staze. Sama staza je širine 1,5 metara, prekrivena je piljevinom koja se redovno obnavlja i oivičena je sa obe strane drvenim oblicama. Na početku staze je postavljena tabla sa osnovnim podacima, prikazom njene trase, brojem stanica i kratkim objašnjenjima o vežbama i broju ponavljanja. Sve vežbe su označene crvenom ili zelenom bojom (za početnike i za one koji redovno vežbaju). Table sa objašnjenjima vežbi su postavljene i ispred svake stanice.

Staza je kružnog oblika sa dosta uzbrdica i nizbrdica, strmih i umerenih, kao i sa puno oštih i blagih krivina. Visinska razlika od najniže do najviše tačke staze je oko 20 metara i ona je veoma zahtevna. Duž staze postoji odgovarajući mobilijar (klupe).

Za vežbanje na stazi neophodno je najpre konsultovati profesionalnog rekreatora ili hotelskog lekara. Rekreator vežbačima prvo meri puls i preporučuje nivo opterećenja, a zatim daje instrukcije o merenju frekvencije srčanog rada po prestanku opterećenja, kao i u periodu smirivanja organizma.

Trim staza je namenjena svim gostima hotela, za rekreativce svih uzrasta oba pola, kao i aktivne sportiste, a koristi se na više načina: samo pešačenje; samo trčanje vezujući više krugova; trčanje ili pešačenje sa korišćenjem stanica; kombinacija trčanja i pešačenja; pešačenje sa vežbanjem na stanicama, a sledeći krug preći trčanjem. Staza se može obilaziti u oba smera po izboru, što je povoljno zbog različite težine usled njene konfiguracije, a najzahtevniji je njen prelazak u oba smera po krugu naizmenično.

Za intenzivno vežbanje na stazi preporučuju se jutarnji ili rani prepodnevni časovi posle doručka, jer se kasnije stvara gužva, naročito kada je lepo vreme, jer je i sama šetnja po trim stazi veoma prijatna (starije osobe, deca, roditelji sa decom u kolicima).

Pored staze postavljena je i tabla sa prikazom vežbi oblikovanja i osnovnim objašnjenjima za svaku vežbu. Pri izvođenju vežbi posebno treba obratiti pažnju na izbor, broj ponavljanja i intenzitet vežbi da ne bi došlo do prevelikog opterećenja.

- Staza zdravlja

Staza zdravlja je duga 2.300 metara, ima kružni oblik, prekrivena je kamenim pločama, sa dosta uzbrdica i nizbrdica. Prolazi kroz gustu borovu šumu, prelazi preko dva potoka sa dosta atraktivnih mostova od drvenih oblica i jednim delom ide uz žičanu ogradu lovišta. Duž staze postavljene su klupe za odmor, kao i table sa obaveštenjima o pređenom putu.

S obzirom na statička opterećenja pri svakodnevnom radu, pešačenje u slobodnom nezagađenom prostoru doprinosi kako aktivaciji onih delova tela koji nisu opterećeni pri radu, tako i unošenju većih količina kiseonika u organizam, čime se pospešuje rad disajnog i kardiovaskularnog sistema. Rekreativcima se preporučuje da im korak bude odmeren, mekan i elastičan. Na čelu grupe uvek je rekreator, za njim osobe slabije kondicije i deca, dok su iskusniji hodači na začelju kolone.

Sportske pripreme

Svaka sportska ekipa, koja uvek teži ka vrhunskim rezultatima, kako na državnom, tako i na internacionalnom nivou, pažljivo planira uvodni deo trenažnog procesa za predstojeću takmičarsku sezonu, koji se naziva pripremni period. Hotel „Omorika” ima izvanredne uslove za trening sportskih ekipa, a pre svih fudbalera. Fudbalski teren sa travnatom podlogom je u tradicionalno dobrom stanju, a fudbalerima su na raspolaganju i hotelska teretana, zatvoreni bazen i sauna, izdvojeni restoran, ekonomat, ambulanta i prostorije za masere. Fudbalski klub „Partizan” iz Beograda tradicionalni je korisnik navedenih usluga. Sportski stručnjaci, uz odličan fudbalski teren, najčešće ističu vrhunski kvalitet trim staze.

Objekti Dečjeg odmarališta na Mitrovcu, pored osnovne funkcije, povremeno su dostupni i za pripreme raznovrsnih sportskih ekipa. Osim fudbalera, deo sportskih priprema na Tari povremeno realizuju rukometaši i vaterpolisti, zatim džudisti i karatisti. Tokom priprema, pored hotelskih kapaciteta, sportisti koriste i obližnje livade za izvođenje vežbi oblikovanja sa elementima osnovne tehnike.

Na košarkaškim terenima hotela „Beli bor” tradicionalno se održavaju letnji košarkaški kampovi za mlade talente, kao i škola košarke.

Fudbalski trening susreti sa amaterskim ekipama iz Bajine Bašte predstavljaju vrhunsku promociju sporta, uvek su odlično posećeni i čine poseban doživljaj za goste Tare i lokalno stanovništvo.

Tokom zimskih sportskih priprema najčešće se upražnjavaju šetnja i trčanje po šetnim i trim stazama, kao i korišćenje hotelskih sadržaja (teretana, bazen, sauna).

Na teniskim terenima pored restorana „Jeremičak” organizuju se rekreativni turniri, kao i škole tenisa. Tereni su odličnog kvaliteta i mogu se zakupiti za individualne

treninge sa instruktorom. Teniski tereni i u zimskom periodu, kada to vremenske prilike dozvole, održavaju se i nalaze u funkcionalnom stanju.

4.2. Izletnički (terenski) programi

Planinarske aktivnosti

Klasično planinarenje na Tari u savremenim uslovima, kao i većina sadržaja iz bogate porodice planinarstva, ubraja se u veoma poželjne sportsko-rekreativne aktivnosti. Za rast popularnosti i jači intenzitet planinarenja zaslužna su planinarska društva iz Bajine Bašte koja su sa JP „Nacionalni park Tara” sprovedi niz akcija i projekata, pa se može konstatovati:

- Planinarenje je ponovo izuzetno popularno, markirano je ukupno 39 staza sa prikazom istih na „Turističko-planinarskoj mapi NP Tara”. Dom na Sedaljci u Rastištu je u funkciji i pruža sve uslove za adekvatan smeštaj i boravak planinara. PSD „Tara” iz Bajine Bašte organizuje poludnevne, celodnevne i vikend izlete, planinarska logorovanja i slične aktivnosti;
- Orijentiring ili orijentaciono kretanje, kao oblik fizičke aktivnosti u prirodi, savremen je sportski i rekreativni sadržaj, idealan za područje poput Nacionalnog parka Tara. Inače, orijentiring na Tari kao sport i orijentiring karte, neophodan i zahtevan rekvizit, ne predstavljaju posebnu novinu. Prva takva karta na Tari izrađena je još 1996. godine za potrebe državnog prvenstva u orijentiringu. Druga karta, iz 2005. godine, štampana je za potrebe Prvenstva Srbije i Crne Gore i Evropskog prvenstva u radio-orijentiringu. Sledeće karte pripremljene su za „Tara Open”, dvodnevno orijentiring takmičenje održano na Osluši i Mitrovcu 2015. godine;
- Trenutno najmasovnija sportska aktivnost u Nacionalnom parku Tara je planinsko trčanje, a zastupljeno je u okviru sportsko-rekreativnih manifestacija, koje organizuju Udruženje „Tara Ultra” i Fitnes centar „NO 1 GYM” iz Bajine Bašte.¹ Udruženje „Tara Ultra” organizuje Planinski ultra maraton „Tara”, dve Tara ultra trejl trke na 66 km i 46 km, terenske trke sa preponama. Trke su osmišljene na osnovu atraktivnih i masovnih događanja iste vrste u svetu, ali sa suštinski bitnim razlikama, odnosno elementima karakterističnim za naše područje. Pored navedenih, postoje i trke na 25 i 11 km. Za učesnike i turiste se, osim takmičarskog dela, organizuju i drugačiji avanturistički sadržaji, kao što su spust Drinom, spuštanje niz stenu, silazak niz kanjon i slično. Udruženje „NO 1 GYM” organizuje trku TRIBALION – „Zemlja medveda”. U tom okviru održane su dve trke. Glavna trka „Tribalion čelendž”, duga 20 km i sa 35 prepreka (penjanje uz konopac i prelazak preko vode uz pomoć konopca, puzanje kroz blato itd), trajala je sat i 39

¹ Primer: <https://drina.info/odrzan-2-tribalion-najteza-avanturisticka-trka-u-srbiji>.

minuta. Pored ove trke, održana je i „Tribalion grin trka” na stazi dugoj deset kilometara sa 20 prepreka, koja je pređena za sat vremena;

- Značajnije promotivne aktivnosti u okviru planinskog biciklizma bile su od 2004. do 2006. godine. JP „Nacionalni park Tara” realizovalo je projekat „Tarocikl” u saradnji sa MBK „Ciklonaut” iz Beograda i MBK „Radnički” iz Kragujevca. U okviru „Tarocikla” izdata je „Mapa biciklističkih staza u NP TARA” i organizovana trka u planinskom biciklizmu na Mitrovcu, koja je bodovana u takmičenju za Kup Srbije. Projekat „Tarocikl” u narednom periodu nije realizovan do kraja, tako da planinski biciklizam na Tari danas ima karakter individualne sportsko-rekreativne aktivnosti. Turistima je na raspolaganju bajk-servis (rentiranje bicikla) u Centru za posetioce na Mitrovcu;
- Ostale aktivnosti – Udruženje „Grinber” u okviru sopstvene delatnosti nudi sportsko-rekreativne sadržaje kao što su u letnjoj sezoni veslanje niz Drinu (Sup daske), veslanje na jezeru Perućac (kajak), pešačke ture na 5, 10 i 15 km (hajking). Tokom zime je u ponudi ribolov na mladicu, 15 kompleta krplji, nordijsko skijanje (split bordovi). Udruženje „Grinber” u saradnji sa KK „Drina” organizuje „Drinski maraton” na relaciji Perućac – Veliki kamen (kućica na Drini), dug 15 km, koji ima takmičarski i rekreativni deo.

Lov i ribolov

- Lovište „Tara” prostire se na celom području nacionalnog parka, izuzev naselja i turističkih centara. Prema konfiguraciji, svrstava se u planinski i visokoplaninski tip lovišta, usled osetne visinske razlike na terenu od 1.283 metara. Lovište „Tara” je veoma karakteristično po izrazito dinamičnom kraškom reljefu, koji ga razlikuje od svih drugih srpskih lovišta. Prostrane listopadno-četinarske šume, koje nastanjuje raznovrsna i brojna divljač, predstavljaju idealno lovište u kome se lov vrši na osnovu planskih dokumenata. Lovište „Tara” definisano je „kao otvoreno (neograđeno) lovište, posebne namene u skladu sa odredbama zakona o divljači i lovstvu” (Ostojić i drugi, 2021: 206). Raspored hranilišta i čeka za prihranu i osmatranje medveda, kao i hranilišta, solišta i čeka za posmatranje i lov na divokozu i srneću divljač, usklađen je sa njihovim staništima. Zabrana lova na mrkog medveda važi od 2006. godine. Lov na srneću divljač i divokozu organizuje se prema kalendaru lova za ovu vrstu divljači. Programi lova na divlju svinju i vuka su u pripremi. Lovište „Tara” opremljeno je lovnim i tehničkim objektima u funkciji uzgoja, zaštite, unapređenja i korišćenja divljači. Lovištem upravlja JP „Nacionalni park Tara”, preko sopstvene službe za lov i ribolov.
- Ribarsko područje „Nacionalni park Tara” bazira se na dve hidroakumulacije – Perućачko jezero i jezero Beli Rzav u Zaovinama. Vrela, potoke i rečice nastanjuju pojedine riblje vrste, ali ribolov u njima nije dozvoljen. Ovi (vodo)tokovi su veoma bitni kao mrestilišta ribljih vrsta i glavni resurs za obnavljanje ribljeg fonda. Jezero

Perućac, hidrološki objekat HE „Bajina Bašta”, podeljeno je između Republike Srbije i Republike Srpske u Bosni i Hercegovini. Granica na jezeru povučena je maticom reke Drine, od Perućca do Brusničkog potoka, u dužini od 24 km. U ovom delu Ribarsko područje „Nacionalni park Tara” ima površinu od 200 hektara. Na jezeru Perućac peca se som, klen, plotica, skobalj i grgeč. Upotreba čamaca je dozvoljena, a zabrana važi za autohtone salmonidne vrste – potočnu pastrmku i mladicu.

- Jezero Beli rzav u Zaovinama, hidrološki objekat RHE „Bajina Bašta”, ima pritoke Batarski i Karaklijski Rzav. Okruženo je četinarima, ima „prirodan” zvezdast oblik i ribolovnu površinu od 430 m². Nastanjuje ga potpočna i kalifornijska pastrmka, som, klen, skobalj, plotica, rečna i protočna mrena, bodorka, grgeč, babuška i ukljeva. Prilikom ribolova je dozvoljena upotreba čamaca.
- Jezero Spajići, hidrološki objekat RHE „Bajina Bašta”, locirano je uz jezero Beli Rzav, ima površinu od 7,86 hektara i dubinu od 25 metara. Njegove pritoke su Popovića potok i Zmajevački potok, a nastanjuju ga potočna pastrmka, klen, skobalj, grgeč i ukljeva. U ribolovu se dozvoljava isključivo varaličarski i mušičarski pribor sa udicama bez povratne kuke. Upotreba čamaca je zabranjena, kao i ribolov na salmonidne vrste.

Sportsko-rekreativni sadržaji na vodi

Turistička ponuda u Nacionalnom parku Tara u toku letnje sezone je izuzetno raznovrsna. Međusobni sklad planine Tare, reke Drine i relativno prostranih jezerskih površina definitivno razlikuju ovo područje od svih drugih u našoj zemlji. Lokalne turističke destinacije su različite, ponuda je raznovrsna, a sve je veoma blisko i u prečniku od 15 do 20 km. Posetioci koji borave na Tari mogu da biraju između poludnevni i jednodnevni izleta do jezera u Zaovinama ili u Perućcu. Isto tako, turisti iz Perućca u toku jednog dana mogu uživati u aktivnom odmoru na bilo kom delu planine Tare.

Aktivan odmor na vodi uglavnom podrazumeva sledeće sadržaje:

- ribolov na Drini i jezerima Zaovine i Perućac, plivanje, veslanje i jedrenje;
- spust rekom Drinom od brane u Perućcu do Bajine Bašte ili Rogačice (26 km);
- krstarenje Perućčkim jezerom ili plovidbu do Višegrada, kroz kanjon Drine.

U posebne atrakcije ubraja se čuvena „Drinska regata”, koja se održava u toku jula u organizaciji TO „Tara – Drina”.

Konjički sport

Konjički klub „Dora”, kod hotela „Beli bor”, nudi školu jahanja po ograđenom i obeleženom prostoru (padok) u prisustvu instruktora.

Kroz školu jahanja KK „Dora”, osnovanog 2006. godine, prošlo je preko 300 dece osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta. U maloj ergeli, odnosno štali sa oko četiri hektara ograđenog prostora, postoji osam konja mešovitog rasnog porekla (englezi i poluarapi), za jahače različitog uzrasta i stepena veštine jahanja u prirodi.

KK „Dora” je petostruki šampion Srbije u disciplini daljinsko jahanje na 120 km.

Sport i rekreacija na snegu

Mogućnosti za sport i rekreaciju tokom zimske turističke sezone veoma su skromne i oskudne u poređenju sa navedenim letnjim sadržajima. Tara definitivno nije skijaška planina, ali to ne znači i da su smeštajni kapaciteti prazni tokom zime. Hotel „Omorika” već decenijama je najprodavaniji hotel u Srbiji, sa popunjenošću kapaciteta od 80 posto na bazi cele godine.

U skijaške sadržaje na Tari se nije ulagalo od izgradnje hotela „Beli bor”, pored koga postoje tri skijaške staze sa vučnom žičarom. Dve staze su praktično namenjene deci, odnosno početnicima, dok je treća za iskusnije skijaše i mogla bi se označiti kao crvena, ali je vrlo kratka (360 metara) i malog kapaciteta. Ove žičare su zbog zastarelosti često u kvaru, pa je skijaška ponuda veoma slaba. Pored hotela „Omorika” je uređena staza za sankanje, dok se skijanje odvija na pomenutim stazama kod „Belog bora”, do koga se organizuje transfer gostiju.

Iskusniji skijaši, kojima boravak na Tari prija, ali vole i ozbiljnije skijanje, najčešće se opredeljuju za skijaški izlet do skijališta Iver u Mokroj Gori ili do Tornika na Zlatiboru. Ipak, na Tari postoje izvanredni uslovi za nordijsko skijanje i na tome se vredno angažovati.

Zimu na Tari uglavnom provode mlade porodice sa malom decom, koje uživaju u šetnji po snegu i sankanju na bezbednim stazama. U hotelima se mogu iznajmiti sanke i skije, a izuzetno je popularna i vožnja saonicama sa konjskom zapregom.

5. Diskusija i predlozi mera za unapređenje

Nacionalni park Tara je afirmisana destinacija u geografskom i turističkom smislu, ali se ukupno stanje u turizmu ne može oceniti najvišom ocenom. Za tako nešto, pored prirodnih atrakcija, čistog vazduha i vrednog kulturno-istorijskog nasleđa, potreban je znatno viši kvalitet stečenih vrednosti. Ova konstatacija odnosi se na kvalitet krucijalnih turističkih objekata, postojeće turističke sadržaje i prateću infrastrukturu, ali ima i propusta subjektivnog karaktera. Turistička ponuda predstavlja odraz starih prostornih planova, jer Master plan Nacionalnog parka Tara, usvojen 2010. godine, ni u jednom segmentu nije primenjen.

Hotelski kapaciteti VU „Tara” na Kaluđerskim barama su stari, kao i objekti Dečjeg letovališta na Mitrovcu, a hoteli „Vrelo” i „Jezero” u Perućcu više nisu u funkciji.

Promet domaćih i stranih turista očigledno je u porastu, iako nema preciznih statističkih podataka o broju registrovanih turističkih objekata (vile i apartmani), broju turista i ostvarenim noćenjima, a osnovni razlozi su u međusobnom preplitanju nadležnosti između bajinobaštanske i užičke opštine. Takođe, o broju izletnika ne može se precizno govoriti, što ukazuje na propuste u domenu upravljanja posetiocima.

U Nacionalnom parku Tara u ogromnoj većini su domaći gosti, ali ima i stranih turista. U strukturi turizma zastupljen je boravišni (stacionarni) turizam, dečji turizam, tu su i učesnici sportsko-rekreativnih manifestacija, lovci i ribolovci, nautičari, učesnici seminara i savetovanja, kampova, kolonija i letnjih škola. U pogledu organizovanih izleta, izuzev plovidbe Perućčakim jezerom koju realizuje turistička agencija „Taratur“, pravih izleta nema.

Bez obzira na prethodne konstatacije, Nacionalni park Tara spada u najuži krug najprivlačnijih turističkih destinacija u Srbiji. U uslovima svetske pandemije mediji su ga svrstavali u tri najpopularnija domaća odredišta. Prema nezvaničnim podacima, u Nacionalnom parku Tara ima oko 4.000 ležaja u hotelima, privatnim vilama i apartmanima, a orijentaciona poseta u periodu od 2020. do 2022. godine procenjena je na oko 80.000 turista u toku jedne godine, uključujući i izletnike. U pogledu smeštaja, nedostatak novih hotelskih kapaciteta uspešno se prevazilazi ponudom modernih vila i apartmana.

Međutim, sa aspekta sporta i rekreacije u Nacionalnom parku Tara, što je osnovna tema ovog rada, potreban je još jedan hotel velikog kapaciteta u predelu Sokoline ili Osluše, sa objektima i sadržajima primerenim savremenoj turističkoj potražnji. Osim hotela, neophodan je velnes centar i kompleks sportskih terena (fudbalska igrališta sa travnatom podlogom i osvetljenjem, igrališta za rukomet, košarku i odbojku), trim poligoni i sportska hala.

U pogledu postojeće sportsko-rekreativne infrastrukture stoji konstatacija da je neuporedivo kvalitetnija nego ranije. U Bajinoj Bašti trenutno deluje više udruženja koja se bave planinarskim aktivnostima i pružanjem usluga u oblastima sporta i rekreacije. Planinarske staze su stručno trasirane i pravilno obeležene, a manifestacije, poput Tribaliona i Ultra maratona, organizovane su po veoma visokim standardima. Manifestacije ovoga tipa primerene su i poželjne u zaštićenom prirodnom području, za razliku od ranijih auto-trka kojima nije mesto u Nacionalnom parku Tara.

Projekat „Tarocikl“ trebalo bi reaktivirati. U tom projektu prvobitno su trasirane 24 biciklističke staze sa ukupnom dužinom od 420 km. Po mišljenju Zavoda za zaštitu prirode Srbije iz Beograda, dozvoljeno je markiranje osam staza van asfaltnih puteva, ukupne dužine od 120 km. Ovaj obim je sasvim dovoljan za solidan planinski biciklizam i manifestacije tog tipa, kao idealna sportska i turistička aktivnost na području poput Nacionalnog parka Tara.

U pogledu zimskih sadržaja na Tari, konstatovano je da nema uslova za ozbiljnije alpsko skijanje, ali u njenoj neposrednoj blizini su dva skijališta, u Mokroj Gori i na Zlatiboru.

Poligon za nordijsko trčanje, za koje na Tari postoje odlične predispozicije, znatno bi podigao kvalitet zimskih rekreativnih aktivnosti.

6. Zaključak

Sport i turizam danas predstavljaju svetske trendove sa visokim stepenom međusobne povezanosti, jer se odnos čoveka prema slobodnom vremenu promenio. Iz međusobnog odnosa razvila se posebna vrsta turizma – sportski turizam, iz koga je nastao i sportsko-rekreativni turizam, kao selektivni oblik turizma. Selektivni oblici turizma su odgovor na brojne negativne pojave koje je izazvala pojava masovnog turizma.

Istini za volju, turizam u Nacionalnom parku Tara nikada nije imao masovni karakter, ali pored poljoprivrede i šumarstva, turizam predstavlja jednu od tri glavne delatnosti. U tom smislu, selektivni oblici turizma se nameću kao idealno rešenje za Taru, s obzirom na to da je reč o zaštićenom prirodnom području.

„Celokupan razvoj turizma na planini Tari mora se do kraja usaglašavati sa idejama o očuvanju prirodnih i antropogenih vrednosti u okviru nacionalnog parka, njegovih rezervata (prvi stepen zaštite) i okruženja, uz činjenicu da se naša zemlja sve jasnije i konkretnije uključuje u svetske trendove održivog turizma.” (Mirković, 2005: 159)

Sport i rekreacija u Nacionalnom parku Tara su veoma prisutni, ali se ne može konstatovati da su zastupljeni na nivou sportsko-rekreativnog turizma. Za takav nivo bi morala da postoji adekvatna naučna studija koju bi sledila sistematična praktična primena.

„Planina Tara predstavlja celinu koja je relativno dobro istražena. Više naučnika iz različitih disciplina i vremenskih perioda istraživalo je prirodu, naselja, spomenike i stanovništvo Tare. Dominiraju klasični radovi iz domena geologije, geomorfologije, hidrologije, šumarstva, ekologije, istorije i etnologije. Malo je onih koji se detaljno bave turizmom, zasnovanim na prirodnim i ljudskom rukom stvorenim vrednostima. Takvo stanje otežava realna zaključivanja, te se iz opštih i naučno proverenih stavova mora ići ka konkretnom.” (Mirković, 2005)

Navedena konstatacija posebno se dotiče oblasti sporta i rekreacije. Klasični turizam u Nacionalnom parku Tara u savremenim uslovima bio bi zanemarljiv bez oslonca na rekreativne aktivnosti. U tom smislu, praksa je daleko ispred teorije.

Literatura

Drina info (23.05.2019). Održan Tribalion: Najteža avanturistička trka u Srbiji. *Drina info*. URL: <https://drina.info/odrzan-2-tribalion-najteza-avanturisticka-trka-u-srbiji>. Posećeno: 12.6.2022.

- Gavrilović, A. (2020). *Menadžment u sportskom turizmu i rekreaciji*. Beograd: Fakultet za sport.
- Ignjić, S. (1986). *Bajina Bašta i okolina*. Bajina Bašta: Narodna matična biblioteka, Radnički univerzitet.
- Mirković, S. (2005). *Stanje i ocena mogućnosti realizacije optimalnih pravaca razvoja turizma planine Tara: turističko – geografska monografija*. Beograd: Srpsko geografsko društvo.
- Misailović, I. (2006). Razvoj turizma na planini Tari. *Zbornik Turistička valorizacija planine Tare*, 39–46.
- Mutavdžić, Z. (2009). *Rekreativni turizam na Tari*. Novi Sad: Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja.
- Ostojić, D., i Krsteski B. (2021). *Nacionalni park Tara – 40 godina postojanja*. Beograd: Javno preduzeće „Nacionalni park Tara”.

MILOŠ ČOLIĆ

University “Union – Nikola Tesla”, Faculty of Sport, Belgrade

ANA GAVRILOVIĆ

University “Union – Nikola Tesla”, Faculty of Sport, Belgrade

UROŠ SELENIĆ

University “Union – Nikola Tesla”, Faculty of Sport, Belgrade

SPORTS TOURISM AT TARA NATIONAL PARK

Summary: *National parks are the most famous tourist destinations in Serbia. Tara National Park is one of the few mountain centers with a long tradition of stationary and excursion tourism. Sports and recreation are present, as additional program contents, then sports competitions, manifestations, or excursion activities of smaller groups and individuals. In this work, the focus was on a better description of natural characteristics and anthropogenic values, a detailed description of the structure and current state of the tourist and sports infrastructure, sources of human resources, and the existing offer of sports and recreational contents and events in the protected area. However, one of the conclusions is that sports and recreation in Tara National Park are not at the level of sports and recreational tourism. An adequate scientific study followed by systematic application is necessary. That is why this work is also an invitation to scientific workers to pay more attention to sports and recreational tourism in Tara.*

Keywords: *sports tourism, sports-recreational tourism, Tara National Park, excursion tourism.*

Datum prijema rada: 25.10.2022.

Rad prihvaćen za objavljivanje: 21.11.2022.

ŽELJKO TURČINOVIĆ

Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Fakultet za sport, Beograd*

MILAN RADAKOVIĆ

Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Fakultet za sport, Beograd**

NEVENA NAUMČEV

ŽKK Crvena zvezda, Beograd***

MIAO WU

Guangdong University of Technology, Guangzhou, China

PRIMENA SIX SIGMA I PARETO DIJAGRAMA U KOŠARCI

Sažetak: *U sportu – cilj je pobeda. Izabrani igrači, zajedno sa strategijom koja se koristi na terenu, primarno su oružje svakog tima. „Siks sigma“ (Six Sigma) promoviše procesni pristup, tj. identifikuje greške, a po prioritetu bira one najbitnije i na njih deluje ciljano. Pareto (ABC) dijagram je grafička metoda za analizu pojava kojom se vrši rangiranje veličina/pojava ili grešaka i njihovih uzroka u opadajućem redosledu. Svrha ovog rada je podstaknuti razmišljanja o tome koliko su koncept „Siks sigma“ i Pareto dijagram primenljivi u košarci i šta je to zbog čega su tako privlačni za mnoštvo uspešnih košarkaša, trenera i klubova u svetu.*

Ključne reči: *„Siks sigma“, Pareto dijagram, košarka, studija slučaja.*

1. Uvod

Vrhunska košarka je postala biznis, odnosno visoko komercijalizovana delatnost, čiju osnovu čine vrhunska sportska dostignuća i vrhunski rezultat. Da bi to bilo moguće, neophodni su mnogi alati kvaliteta, poput „Siks sigma“ (Six Sigma) i Pareto dijagrama (ABC analiza).

„Siks sigma“ insistira na merljivosti svih važnih veličina, što omogućuje efikasnu statističku analizu na osnovu koje će se pronaći način uklanjanja neželjenih varijacija. Pareto dijagram (princip) kaže da se 80% rezultata postiže sa 20% vremena (i obrnuto). U sportu skoro svi profesionalni timovi koriste sistem za prikupljanje podataka

* zeljko.turcinovic@fzs.edu.rs

** milan.radakovic@fzs.edu.rs

*** nnaumcev@gmail.com

(statistika) o učinku sportista. Većina rezultata dolazi iz malog procenta rada. Koliko je kritičnih 20% u igri? Podaci ukazuju na to da 80% rezultata dolazi od 20% igrača.

Za statističku analizu istraživačkih podataka, korišćeni su statistički softverski program SPSS (322IBM SPSS 18.0 for Windows) i „Minitab” (*Minitab: Data Analysis, Statistical & Process Improvement Tools*), a kao statističke tehnike „Siks sigma” alati: „brejnstorm” (*brainstorm*), *uzrok-posledica*, *chi-kvadrat*, analiza sposobnosti procesa, *Pareto dijagram*, *DPMO*, analiza i smanjenje rizika...

2. Osobnosti košarke kao sporta

„Hvatajući ili bacajući loptu, čovek se ne samo produžuje i raste nego i preobražava, biva drukčiji, lakši i lepši, prevazilazi sebe, približava se bestežinskom stanju i visinskom letu, trijumfu svoga tela i u isto vreme pobeđi nad njim.” (Andrić, 2021: 481)

Košarka je planetarno popularan sport koji je originalan američki proizvod. Nastala je krajem 1891. u američkom gradu Springfieldu, a njen inicijator je Džeјms Neјsmit (*James Naismith*). Kao instruktor za fizičko vaspitanje, on je naišao na problem u organizaciji nastave fizičkog vaspitanja u zimskim mesecima (zatvoreni prostor) i trebalo ga je brzo rešiti. Kombinacijom više sportskih igara koje su bile popularne u to vreme osmislio je košarku sa 13 pravila igre. „Košarku sam smislio kao igru u kojoj će mladi moći da upotrebljavaju svoj um i snagu bez ekscesa koji bi ih pretvorili u instrumente zla”, umeo je da kaže Neјsmit (Karalejić i Jakovljević, 2001). Košarka je odmah dobila na popularnosti, kao novitet u društvu i usled dinamičnosti same igre.

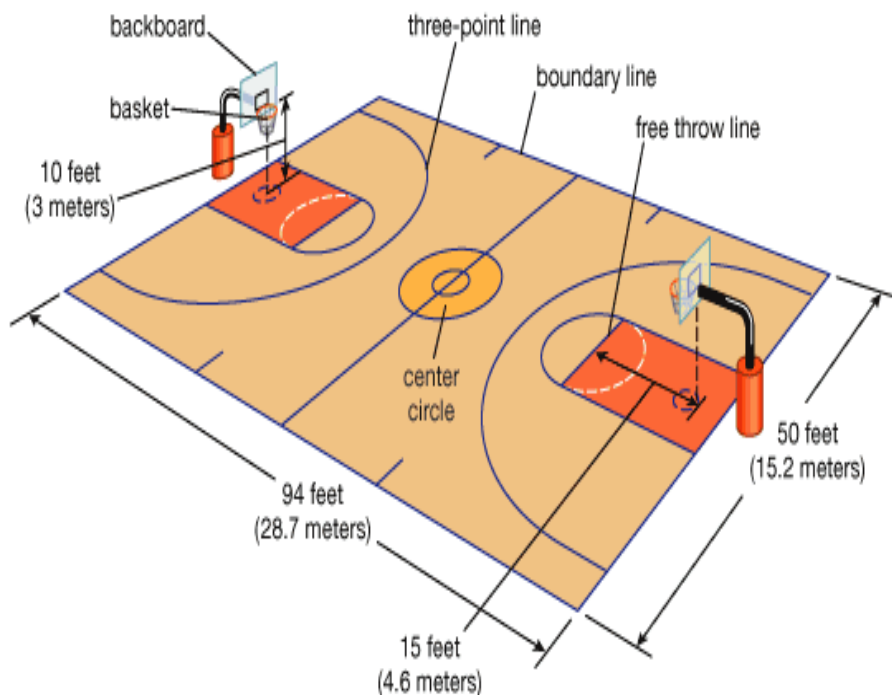
Počeci košarke u Srbiji vezuju se za dolazak Vilijama Vilanda (*William Willand*) u Beograd, 1923. godine. Međunarodna košarkaška federacija FIBA (*International Basketball Federation – FIBA*) osnovana je u Ženevi, 1932. godine, dok je sedište FIBA Evropa (*FIBA Europe*), kao zone unutar FIBA – Minhen. Zvanična pravila igre se revidiraju svake četvrte godine, kao i uslovi za igru i specifičnu opremu. Prema zvaničnim podacima FIBA, danas se košarkom u svetu organizovano bavi oko 400 miliona ljudi i danas je prisutna u tri oblika kao: (a) *takmičarka košarka* (profesionalna i amaterska); (b) *sredstvo nastave fizičkog vaspitanja* (višestruki uticaj na razvoj i zdravlje čoveka); i (c) *oblik rekreacije ljudi*.

2.1. Karakteristike košarkaške igre

Košarka se svakodnevno širi i unapređuje, pa se tako i zahtev za igranjem menja. Definiše se kao igra koju igraju dva tima od po pet igrača, u kojoj je cilj svakog tima da postigne koš, odnosno da spreči protivnika da postigne koš. Košarku kontrolišu sudije, sudije za zapisničkim stolom i komesar. Tim koji je postigao više pogodaka na kraju utakmice je pobednik. Savremena košarka je izuzetno dinamična i brza igra sa dosta ritma i jakog tempa. To znači unapređenje i nekošarkaških karakteristika – *fizičkih predispozicija* (bazična motorika, snaga, brzina i skočnost samo su neke od komponenti

na koje se košarka oslanja u poslednje vreme). Zahtevi koji se danas postavljaju pred košarku su takvi da je publika izuzetno bitan činilac košarkaških dešavanja, a da igra treba biti atraktivna, zabavna ali i takmičarski nastrojena.

SLIKA 1: Dimenzije košarkaškog terena

Izvor: <http://crossingball.blogspot.com/2015/02/basketball-court.html>

Zvanična FIBA pravila sadrže osam pravila koja govore o: (1) košarci kao sportskoj igri, (2) košarkaškom terenu i opremi (konstrukciji koševa, lopta i ostalo), (3) košarkaškom timu – igračima i trenerima, te njihovim pravima i dužnostima, (4) regulisanju igre (trajanje igre, pogodak i vrednosti pogotka, kontrola lopte i ostalo), (5) prekršajima (koraci, pravila vremenskog ograničenja i ostalo), (6) greškama i posledicama grešaka (lična greška, nesportska greška, diskvalifikujuća greška, tehnička greška), (7) opštim odredbama, vezanim za: timske greške, specijalne situacije, slobodna bacanja i ostalo, i (8) sudijama, službenim licima za zapisničkim stolom, njihovim pravima i dužnostima.

Izuzetno pravila, ona sadrže i pet dodataka: sudijske znakove, zapisnik, procedure, žalbe, kvalifikacije timova na FIBA takmičenjima i televizijski tajm-aut (*TV time-out*). Veliki je broj primera jednačina uspešnosti u košarci. Hipotetičku jednačinu uspeha u košarkaškoj igri dao je Pavlović (1977):

$P_k = \text{USPEH U KOŠARCI}$
$P_k = a1A + a2F + a3M + a4AM + a5G + a6TM + a7C + a8S + a9O + a10TP + a11NT + a12E$

a1-a12	koeficijent relativnog učešća faktora i njihova međusobna povezanost i različitost
A	antropometrijske karakteristike (longitudinalne dimenzije dužina, širina, obim, masa i masno tkivo ...)
F	funkcionalne sposobnosti (aerobne, anaerobne)
M	motoričke sposobnosti (koordinacija, brzina, preciznost, gipkost, ravnoteža, snaga, agilnost, eksplozivnost, tzv. tajming)
AM	sportske motoričke sposobnosti (analiza uz korišćenje specijalnih jednačina uspeha u određenom sportu)
G	kognitivne sposobnosti (inteligencija, psihometrija)
TM	taktičko mišljenje (veština, taktički zadaci)
S	konativne crte (osobine, ponašanje, akcioznost, fobičnost, opsesivnost, depresivnost, agresivnost)
C	sociološke karakteristike (odnosi u ekipi, igrač-igrač, igrač-uprava, igrač-trener, trener-trener i slično)
O	objektivni faktori (tehničko-materijalni uslovi, dvorana, osvetljenje, podloga, temperatura, sudije, publika, i sl.)
TP	trenažni proces (ima So-poč. stanje, S, 1,2,3 stanje treniranosti, Sf – postig. kon. stanje, Sg – pred. kon. stanje)
NT	nastavnik-trener (pedagog-vođa i učitelj u školi, trener koji poznaje pedagogiju, psihologiju, sociologiju i medicinu)
E	greška (error) (faktor grešaka, socijalni faktor, novi nepoznati faktor)

U budućnosti će biti nastavljeno usavršavanje košarkaške igre uz tendenciju zadržavanja ravnoteže između svih faza tokom igre, razvoj kolektivnosti igre i kreativnosti u realizaciji. U svetskoj košarci će verovatno biti izvršena i promena pravila igre u pravcu približavanja NBA ligi (pomeranje linije za tri poena sa 6,25 m na 6,70 m, igraće se četiri četvrtine po 12 minuta, broj ličnih grešaka će se povećati na šest po svakom igraču), što će usloviti i izvesne adaptacije u trenažnom procesu i načinu rešavanja problematike igre, usklađivanje kontrolisanog i brzog stila igre i stvaranje polivalentnih igrača, koji će moći odgovoriti zahtevima igre u svim njenim fazama. Verovatno će se i dalje težiti postepenom eliminisanju podele igrača po pozicijama u igri (od 1 do 5), odbrani od šuta spolja i kretnji u oba smera i sl. Apsolutna fizička snaga će imati sve manji koeficijent uticaja na rezultat košarkaških utakmica, a eksplozivna snaga, brzina i preciznost će biti obeležja vrhunskih igrača u budućnosti. Mentalna čvrstina i igračka konzistentnost, uz sposobnost adaptacije na igru protivnika i zahteve vlastitog koncepta igre, prioritarno će odlučivati o pojedinačnom i ekipnom položaju u hijerarhiji profesionalne košarke (Trunić, 2018).

3. Alati, metode i tehnike kvaliteta

Odluke menadžmenta se zasnivaju na analizi podataka i informacija (merenje, analiza, korišćenje alata, tehnika i metoda). Alati i metode su praktične tehnike, koncepti, veštine, sredstva ili mehanizmi koje je moguće primeniti za rešavanje specifičnih

zadataka i problema koji su u vezi sa sistemima upravljanja kvalitetom. O važnosti alata kvaliteta najbolje svedoči poznata izjava Kaoru Işikave (*Kaoru Ishikawa*): „Čak 95% problema vezanih za kvalitet... može se rešiti sa sedam osnovnih kvantitativnih alata.”

U tabeli koja sledi, dat je prikaz osnovnih alata za upravljanje kvalitetom i svaki alat na svoj način daje uvid u poboljšanja koje tražimo (Radaković, 2015).

TABELA 1: Sedam osnovnih alata kvaliteta

SEDAM OSNOVNIH ALATA (7QC)		
NAZIV	SINONIM	PRIMENA
dijagram uzrok- posledica (Cause-and-effect diagram)	<i>Ishikawa</i> dijagram <i>Riblja kost</i>	za istraživanje svih mogućih uzroka koji mogu dovesti do određenih posledica
obrazac za prikupljanje podataka (Check sheet)	<i>Obrazac za brojanje i podataka/Check list</i>	za sistematsko zapisivanje podataka iz istorijskih izvora ili posmatranja kako se događaju
SPC – statističko upravljanje procesom - analiza podataka	<i>Pareto chart</i> <i>ABC analiza</i>	za redosled važnosti svakog dela na ukupni učinak; za utvrđivanje najvažnijih uzroka gubitaka; za rangiranje prilike za poboljšanja
kontrolne karte	<i>Control charts</i>	za svakodnevno praćenje parametara procesa i signalizaciju, kada proces pređe utvrđene granice
dijagram toka	<i>Algoritam</i> <i>Flowchart</i>	za opis postojećih procesa ili opis promena ili projektovanje novih procesa
SPC – stat. upr. procesom HISTOGRAM (Bar graph)	<i>Dijagram frekvencija</i>	za prikaz distribucije grešaka u grafičkoj formi, kao određenih aktivnosti prema frekvencijama pojavljivanja
dijagram rasipanja	<i>Korelacijski dijagram</i> <i>Scatter dijagram</i>	određuje odnose između različitih vrsta podataka

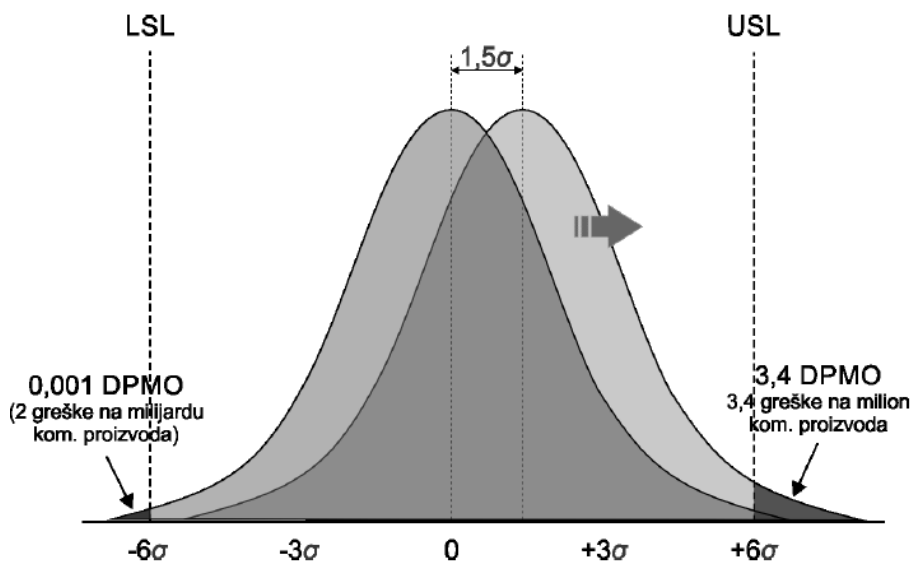
4. „SIKS SIGMA”

4.1. „Siks sigma” – istorija i promena

Dok se koreni „*Siks sigma*” obično pripisuju kompanijama kao što su „Tojota” (*Toyota*) i „Motorola” (*Motorola*), metodologija se zapravo temelji na konceptima koji potiču još iz XIX veka. „*Siks sigma*” želi usaditi kulturu kontinuiranog poboljšanja procesa i kvaliteta koja optimizuje performanse sistema organizacija iznutra prema vani. Ona donosi organizacijama mala i značajna poboljšanja koja drastično utiču na učinak i troškove. Volter Šuhart (*Walter Andrew Shewhart*) je primenom statističke kontrole procesa definisao one procese koje je potrebno popraviti kako bi se dostigao viši

sigma-nivo (meriti broj grešaka u odnosu na milion prilika). Problemi se rangiraju prema ozbiljnosti i sposobnosti organizacije da reši problem. On koristi metriku i metodologiju, odnosno – pokazatelji kvaliteta se mogu meriti i brojčano izraziti. *Sigma* je oznaka za standardnu devijaciju, kojom se meri prosečno odstupanje od srednje vrednosti, najčešće aritmetičke sredine. Uz aritmetičku sredinu, standardna devijacija osnovni je pokazatelj funkcionisanja nekog procesa. Njome se posmatra rasipanje nekog procesa, dok se aritmetičkom sredinom pokazuje centriranost istog. Ako pomak procesa oko očekivane vrednosti iznosi $1,5\sigma$, tada se broj vrednosti koje izlaze izvan granica uvećava na 3,4 na milion (3,4 DPMO). Raspon između gornje (*Upper Specification Limit – USL*) i donje granice specifikacije (*Lower Specification Limit – LSL*), zove se *raspon specifikacije*. Posedovanje „Siks sigma” sertifikata dokazuje da je pojedinac demonstrirao praktične primene i znanje „Siks sigma” metodologije. Nivoi „Siks sigma” razlikuju se po nivou pojasa: beli, žuti, narandžasti, zeleni, crni, master crni...

SLIKA 2: Pomak procesa (pomeranje srednje vrednosti procesa)

Izvor: http://www.tfzr.rs/Content/files/0/KONCEPT_SIX_SIGMA.pdf

4.2. „Siks sigma” strategija

„Siks sigma” strategija fokusira se na kontinuirano poboljšanje efikasnosti i efektivnosti u svim procesima, zadacima i transakcijama unutar bilo koje organizacije. Osnovna namena koncepta „Siks sigma” u okviru metrike je merenje varijabilnosti poslovnih

procesa. Organizacije i timovi mogu izračunati nivo *sigme* proizvoda ili procesa koristeći jednačinu:

$$\frac{\# \text{mogućnosti} - \# \text{nedostataka}}{\# \text{mogućnosti}} \times 100 = \text{PRINOS}$$

Poslužimo se jednostavnim primerom – *proces u službi za marketing*, zadužen za pripremu i distribuciju pisama kupcima:

- 150.000 pisama u radnoj nedelji se distribuira/svakodnevno po 30.000 pisama
- Na 1.000 pisama/u 5 se otkrije greška (750 grešaka nedeljno)

$$\frac{150.000 - 750}{150.000} \times 100 = 99.5$$

Uporedi li se prihod od 99.5 u skraćenoj sigma tabeli u nastavku, vidi se da je proces opisan u gornjem primeru trenutno između 4σ i 4.1σ . Takođe, dat je prosečni σ nivo za određene tipove organizacija.

„*Siks sigma*” se služi metrikom *DPMO* (broj neusaglašenosti/grešaka na milion pojava) kao pokazateljem nivoa kvaliteta. Organizacijama koje primenjuju „*Siks sigma*” preporučuje se da deluju u rasponu od dva do četiri sigma čime smanjuju generisanje grešaka.

PRINOS (%)	DPMO	SIGMA NIVOI	TIP PREDUZEĆA ILI RADNJE	σ NIVO
99.7450	2,550	4.3	restorani, obračun plata, izdavanje recepata	2,2 σ
99.6540	3,460	4.2	prosečna organizacija	3,0 σ
99.5340	4,550	4.1	vrhunska organizacija	5,7 σ
99.3790	6,210	4.0	nesreće u avio saobraćaju	6,2 σ
99.1810	8,190	3.9		

„*Siks sigma*” strategija može se podeliti na dva različita nivoa: *upravljački nivo* (ljude, tehnologiju, projekte, termine i detalje koji se razrađuju koordinacijom) i *tehnički nivo* (cilj je da svi proizvodi/usluge ili transakcije moraju biti izvedeni po najvišem mogućem kvalitetu, dakle, što efikasnije i učinkovitije). Sve tehnike objedinjene su u jednostavne modele poboljšanja rezultata, a to su *DMAIC* (utvrđivanje problema, merenje, analiza, unapređenje i kontrola) i *DMADV* (definiši, merenje, analiza, oblikovanje i provera).

SLIKA 3: DMAIC ciklus uvođenja Six Sigma

D - DEFINE	UTVRĐIVANJE PROBLEMA	Najpre treba razumeti proces i potencijalne rizike. Problem se temelji na kvantitativnim činjenicama. Kada se ustanovi problem i shvati kako funkcioniše proces potrebno je kreirati plan uzorkovanja. Zatim pratiti i dokumentovati sve parametre procesa koji bi mogli uticati na trenutni problem.
M - MEASURE	MERENJE	Primenom odgovarajućih metoda i metrike, obezbeđuje se prikupljanje podataka i informacija o tekućem stanju. Na osnovu informacija i podataka ocenjuje se bazni nivo pokazatelja rada i izdvajaju problemi koji zahtevaju najveću pažnju.
A - ANALYZE	ANALIZA	Identifikuju se osnovni (glavni) uzroci problema obezbeđenja kvaliteta, uz proveru podataka, primenom specijalnih alata analize podataka.
I - IMPROVE	UNAPREĐENJE	Uvode se rešenja orijentisana na otklanjanje osnovnih uzroka utvrđenih tokom analize. Rešenja mogu biti sredstva upravljanja projektima i drugi alati planiranja i upravljanja kvalitetom.
C - CONTROL	KONTROLA	Podrazumeva ocenu i monitoring rezultata prethodnih faza. Verifikuje se modifikacija sistema stimulacije i stvara skup novih pravila, procedura, instrukcija zaposlenima i drugih normi.

5. Osnove pareto dijagrama

Pareto dijagram (pravilo) predstavlja grafičku prezentaciju podataka sa ciljem da se uoče i utvrde prioritetni problemi: (a) uzroci pojave koja se proučava, prikazuju se na horizontalnoj osi u opadajućem nizu važnosti, (b) učestalost pojave izražene u jedinicama ili učešće u ukupnom broju pojava (%), prikazuje se na vertikalnoj osi, (v) identifikuju se najznačajniji uzroci za posmatranu pojavu, i (g) dijagram se upotpunjuje izlomljenom linijom kumulativne učestalosti koja se koristi da prikaže kumulativni doprinos pojedinih uzroka u proučavanim pojavama i završava se na 100%. *Pareto pravilo* kaže da, za mnoge događaje, otprilike 80% efekata dolazi od 20% uzroka. Ovo je prvi put primetio italijanski ekonomista Vilfredo Pareto (*Wilfried Fritz Pareto*), koji je još 1906. zapazio da 80% zemljišta u Italiji poseduje 20% populacije. U praksi, naravno, ne mora uvek apsolutno da važi pravilo 80-20, već približno mogu i sledeći odnosi: 75-25, 70-30 i sl. Ovo pravilo se pokazalo istinito za mnoge pojave u prirodi i u društvu.

TABELA 2: Pravilo 80/20 & 20/80

PRIMERI 80/20	PRIMERI 20/80
80% profita neke kompanije dolazi od 20% klijenata	20% vaše garderobe nosite 80% vremena
80% reklama u nekoj kompaniji dolazi od 20% klijenata	20% farmera proizvodi 80% svetske poljoprivrede
80% prodaje neke kompaniji dolazi od 20% proizvoda	20% hrane uzrokuje 80% povećanja telesne težine
80% vašeg uspeha dolazi iz 20% vaših ideja	80% prodaje je od 20% klijenata
80% vašeg znanja se koristi 20% vremena	20% vaših TV kanala se gleda 80% vremena
80% stresa je uzrokovano 20% stresora	20% ljudi u vašem životu troši 80% vašeg vremena
80% bogatstva je u vlasništvu 20% stanovništva	20% ljudi proizvodi 80% inovacija
80% saobraćaja na internetu dolazi od 20% sadržaja	20% profesionalnih sportista uzrokuje 80% prodaje karata
80% mišićne mase se gradi sa 20% ponavljanja	20% stanovnika Zemlje izaziva 80% svetskih problema
80% izostanaka kompanije uzrokuje 20% osoblja	20% opasnosti na radu proizvodi 80% povreda
80% tržišta snabdeva 20% dobavljača	20% zaraženih ljudi prenosi 80% bolesti

Izvor: Izradio autor

6. „Siks sigma” u košarci

U doba modernih sportova u kojima je timova više nego ikad, a konkurencija sve jača, vredi razmotriti uspeh dva popularna sportska tima sa severnoameričkog kontinenta – košarkaškog „Golden Stejt voriorsa” (*Golden State Warriors*) i tima u tzv. američkom fudbalu „Nju Inland patriotsa” (*New England Patriots*). Predvođeni Stivom Kerom (*Steve Kerr*) i Bilom Beličikom (*Billom Belichick*), kao trenerima tima, oba kluba su postala modeli takmičarske izvrsnosti, kroz kreiranje i kontinuirano unapređivanje uspešnog sistema sa „Siks sigma” principima. Svaki trener u svakom sportu ima ovu sposobnost, ali i Ker i Beličik imaju prefinjene sisteme koji to rade bolje. Iako su detalji nepoznati, izgleda da su oba koristila ove principe. To se odnosi i na pojedince – u ovom slučaju na igrače, ali i na celu organizacijsku kulturu. Neki smatraju da su njihovi igrači Tom Brejdi (*Thomas Edward Patrick Brady*), Stef Kari (*Wardell Stephen Curry II*) i Kevin Djurant (*Kevin Wayne Durant*) pravi razlog za uspeh. Treba, međutim, podsetiti na to da je sportska istorija puna timova koji su imali vrhunske igrače, a bili su nedovoljno uspešni.

Poznati košarkaški trener, Džon Vuden (*John Robert Wooden*), sumirao je razvojni pristup trenera: „Kada se svaki dan malo popravite, na kraju se dogode velike stvari. Ne sutra, ne sledećeg dana, ali na kraju se pravi veliki dobitak.” Potražite mala, napredna poboljšanja, potražite mala poboljšanja svakog dana, i kada se to dogodi, traje. Za vreme treninga neophodne su instrukcije zasnovane na perfekcionizmu. Kada se ne prime na nivo koji trener želi, posledice su: vikanje, omalovažavanje i negativna kritika.

Poruka je jasna – uspeh je jedini način da se izbegne negativnost. Košarka po svojoj agonističkoj suštini teži stalnom poboljšanju, rezultatskom usponu, pomeranju granica ljudskih mogućnosti, odnosno težnji za prevazilaženjem već postignutog „brži, viši i jači” (*citius, altius, fortius*). Naime, ono što, između ostalog, karakteriše košarku, komplementarno je sa „Siks sigma” principima i može se videti i kroz sledeće aspekte košarke: privrženost članova svom košarkaškom klubu, dobrovoljnost prilikom „ulaska” i/ili napuštanja kluba, težnja za stalnim napretkom u karijeri, poštovanje individualnih karakteristika i sposobnosti, te ostvarivanje maksimalnih rezultata u skladu sa njima, timski rad, objektivna merljivost ostvarenih rezultata, društvena i ekonomska valorizacija i verifikacija rada (Turčinović, 2018).

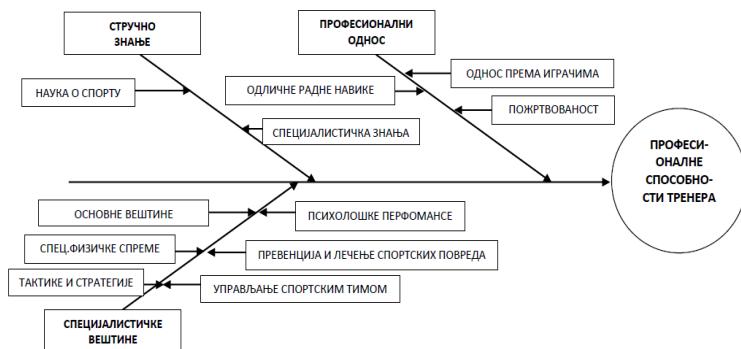
PRIMER 1. POBOLJŠANJE KOMPETENTNOSTI TRENERA (DMAIC). Prvi korak je *prikupljanje* što više informacija o problemu (identifikovati i kategorizovati sve potencijalne faktore koji uzrokuju problem). *Koji su osnovni uzroci problema?* Ako se ne znaju osnovni uzroci, ne može se rešiti problem. Zatim se fokusirati na kategorije osnovnih uzroka koje treba rešiti.

Kako bi izgradio pouzdan odnos sa igračima, trener mora imati karakter, kompetentnost i pobednički duh. Na kompetentnost trenera utiču mnogi faktori uvršteni u tri kategorije: znanje (specijalistička znanja, naučna znanja), veštine (osnovne veštine, fizička sprema, taktika i strategija, upravljanje treningom, prevencija sportske povrede, psihološke performanse) i profesionalnost (odnos prema sportistima, radne navike, požrtvovanost). Što je viši nivo kompetencije trenera, to je veće zadovoljstvo košarkaša. Stoga su poboljšanja u kompetencijama trenera zaista od velike važnosti.

U fazi definisanja, kao alat je korišćen upitnik, zasnovan na principima profesionalne obuke (deset aspekata u vezi sa stručnošću trenera) koji sadrži 40 pitanja. Upitnik usvaja *Likertovu skalu* od pet nivoa i od trenera se traži da ga popune prema opremljenoj sposobnosti (1 – nije nimalo kompetentan, a 5 – na master nivou) i važne sposobnosti (1 – nije uopšte važan i 5 – izuzetno važan). Što je veći rezultat, to je veća kompetencija trenera. Skala kompetencija je prikazana na sledeći način: (1) nastanak i razvoj košarke, (2) načela treninga, (3) poznavanje osnovnih pravila za trening, (4) kondicioni trening, (5) primena taktika i strategija, (6) psihološki trening i rad, (7) prevencija sportskih ozleđa, (8) veštine upravljanja timom, (9) obuka i (10) profesionalni stavovi. U fazi merenja, koristi se matrica za ocenjivanje performansi. U fazi analize, potrebno je objasniti odnos između tri kategorije (znanje, veštine i stav) i kompetentnosti trenera.

Za ove potrebe korišćen je „Išikava dijagram” (*Ishikawa diagram – dijagram uzrok i posledica*), prikazan na Slici 4. Kroz analizu, dalje se implicitno ispituje značenje svake dimenzije. Analiza ovog dijagrama omogućava pronalaženje konkretnih mera za poboljšanje i prilagođavanje profesionalnih sposobnosti trenera kontinuirano kroz kontrolu.

SLIKA 4: Uzročno-posledični dijagram za poboljšanje kompetentosti trenera

PRIMER 2. UNAPREĐENJE PROFESIONALNIH SPOSODNOSTI TRENERA. Na košarkaškim terenima gde su takmičenja žešća nego ikad, unapređenje rezultata treninga je od ključnog značaja za košarkaške klubove (podizanje profesionalnih sposobnosti trenera). Imamo primer košarkaša koji nastupaju tokom sezone (dve etape i plej-of, Slika 5).

SLIKA 5: Tabela performansi igrača i izgubljenih prilika

	РЕГУЛАРНИ ДЕО СЕЗОНЕ	I, II	III, IV	PLAYOFF	
УКУПАН ЗБИР ЈЕ ЗБИР ПРИЛИКА	1. Скок у нападу	2.4	2.3	3.6	УКУПНА ЗБИР ЈЕ ЗБИР ИЗГУБ.ЛОПТИ
	2. Скок у одбрани	4.0	3.9	3.3	
	3. Прекиди	2.1	0.8	2.3	
	4. Украдене лопте	0.1	0.1	0.0	
	5. Блокаде	0.2	7.6	0.3	
	6. 1x1	0.1	0.9	0.0	
	7. Освојене лопте	9.2	0.2	9.6	
	8. Погрешна додавања	1.4	0.9	1.0	
	9. Кораци	0.2	0.1	0.0	
	10. Изгубљена лопта	1.3	2.2	1.6	
	11. Правило 3 сек.	0.1	1.4	6.0	
	12. Изгубљене лопте	3.0	2.2	2.6	
	13. Асистенције	0.6	1.4	3.0	
ПРОСЕК ОВИХ ЈЕ ПРОСЕК ШУТА (%)	Слободна бацања (%)	78.0	84.0	88.0	
	Шутеви са дистанце (%)	36.0	45.0	81.0	
	Шутеви са полу-дистанце (%)	37.0	48.0	43.0	
	Шутеви из рекета (%)	60.0	61.0	50.0	
	Поени из контра-напада (%)	70.0	66.0	61.0	
	Укупни шутеви у нападу (%)	0.48	0.55	0.53	
	14. Поени у просеку по утакмици	15.0	14.8	21.6	
	Време играња	28.3	27.0	33.0	
	Индекс успешности	1.25	0.84	1.84	
	Укупно прилика	39.7	35.6	48.9	
	Укупна број изгубљених прилика	6.0	4.3	5.2	
	Индекс успешности 1 (%)	84.89	87.92	89.37	
	Индекс шутирања (%)	50.75	55.00	58.75	
	Индекс успешности 2 (%)	71.21	75.64	78.71	

Izvor: Colibaba, 2011: 323

PROCENA EFIKASNOSTI (σ) korišćenjem INDEKSA EFIKASNOSTI (C.I.):

C.I. (σ) = UKUPAN BROJ PRILIKA – IZGUBLJENE PRILIKE / UKUPAN BROJ PRILIKA

U ovom primeru: $C.I. (\sigma) = \frac{UKUPAN\ BROJ\ PRILIKA - IZGUBLJENE\ PRILIKE}{UKUPAN\ BROJ\ PRILIKA} = \frac{(39,7+35,6+48,9) - (6+4,3+5,2)}{39,7+35,6+48,9} = \frac{111,2 - 15,5}{123,2} = \frac{95,7}{123,2} = 0,777$

- UKUPNE PRILIKE = zbir od 1 do 13-14
- BROJ IZGUBLJENIH PRILIKA = zbir od 8-12

EFIKASNOST ZA FAZE I-II TOKOM REGULARNOG DELA SEZONE JE:

- $C.I. = \frac{UKUPAN\ BROJ\ PRILIKA - IZGUBLJENE\ PRILIKE}{UKUPAN\ BROJ\ PRILIKA} = \frac{39,7 - 6}{39,7} = \frac{33,7}{39,7} = 0,84$

Ako je procenat bacanja uključen, **indeks** može shodno tome da se menja:

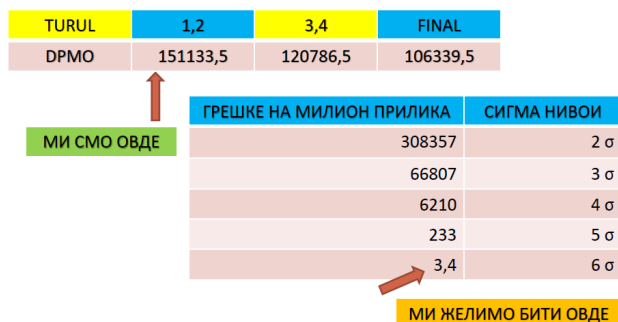
- $C.I. = (\sigma + \text{slobodna bacanja } (\%) + \text{procenat šuta iz igre})/3 = 0,88 + (78+84+88)/3 + (48+55+53)/3 = 73,58$

DPMO (broj neusaglašenosti/grešaka na milion pojava) = 1.000.000 x $\frac{IZGUBLJENE\ ŠANSE}{UKUPAN\ BROJ\ ŠANSI}$

- $DPMO (I, II) = 1.000.000 \times \frac{6}{39,7} = 151133,5$ (faze I, II) u toku regularnog dela sezone)
- $DPMO (III, IV) = 1.000.000 \times \frac{4,3}{35,6} = 120786,5$ (faze III, IV) u toku regularnog dela sezone)
- $DPMO (playoff) = 1.000.000 \times \frac{5,2}{48,9} = 106339,5$ (playoff)

Rezultati pokazuju da košarkaši igraju na nivou između 2σ – 3σ , pa su podaci svedeni na kvalitativnu ocenu igrača u smislu DPMO (151133,5; 120786,5; 106339,5, respektivno). Cilj je 4σ , ili na još bolju σ , dok se ne dođe do 3,4 DPMO. Performanse igrača merene pomoću „Siks sigma” su prikazane na Slici 6.

SLIKA 6: Nivoi performansi po sigma konceptu

Izvor: Colibaba, 2011: 323

Dalje je potrebno obaviti analizu rizika i tumačenje efekata na svakog igrača tima, kao i interakcija između igrača. Trener je uvek zabrinut zbog rizika koji je uključen prilikom izbora tima ili promena igrača tokom igre. Naglašavaju se samo greške (pogrešna dodavanja, promašaji iz reketa, promašen slobodna bacanja, promašene kontre, načinjeni faulovi, promašeni šutevi za dva poena, faulovi u napadu, tehnika, izgubljene lopte, koraci, tri sekunde u reketu, promašeni šutevi za tri poena...) u proceni rizika, jer efikasnost korelira sa ukupnim brojem izgubljenih prilika (indeks efikasnosti). Određuje se verovatnoća i uticaj (V h U) za svakog od navedenih grešaka. Nakon toga, predlažu se korektivne radnje.

- verovatnoća: 1, 3, 5 znači mali, srednji i visok nivo rizika; od 15-25 znači veći rizik, od 3-9 znači srednji rizik, a 3 je minimalni rizik;
- korektivne radnje: uspostavlja mapu puta i strategije korekcije i redukcije grešaka sadržane u drugim kolonama;
- *uzročno-posledični dijagram* pokazuju rizik faktore koje treba pažljivo ispitati (timski igrači, funkcionalnost tima, kondicija, protivnički tim i sl).

Uticaj grešaka je takođe izuzetno važan, budući da označava prirodu greške u lancu koje mogu dovesti do snižavanja performansi. Neophodno je razlikovati nivo greške i važnost uspeha. Na primer, uticaj izgubljene lopte je mnogo veći na kraju tesne utakmice nego na početku igre. Zbog toga trener mora imati jasan sistem vrednovanja nagrada: (a) važnost greške i (b) nagrada za uspehe. Postoji značajna razlika između tradicionalnog pristupa treniranju i statistički vođenom metodom „Siks sigma”. Autori preporučuju uvođenje ovog potvrđenog metoda u treningu kao pouzdanog i sistematičnog (Naumčev, 2022).

PRIMER 3. UNAPREĐENJE ŠUTA SLOBODNIH BACANJA. Slobodno bacanje je prilika data igraču da bez ometanja postigne jedan poen, sa mesta iza linije i unutar polukruga, kada se dosudi lična, nesportska ili diskvalifikujuća greška koja uključuje dodir. Da bi se igrala današnja košarka, mora se imati sve: od dobre fizičke spremne pa do visokog procenta šuta. Slobodna bacanja su bitan deo košarkaške utakmice, te ponekad upravo ona odlučuju o poredniku. Upravo iz tih razloga njihovo šutiranje trebala bi biti čista formalnost. Najčešće to nije slučaj. Najbolji primer je Šakil O’Nil (*Shaquille O’Neal*), koji se smatra jednim od najboljih košarkaša u istoriji. Primera radi, tokom regularnog dela sezone 2004/05, njegov procenat šuta slobodnih bacanja bio je 53,1%, dok mu je za vreme plej-ofa procenat pao na 43%. Dobrim šuterom slobodnih bacanja smatra se osoba sa procentom šuta iznad 75%. U sezoni 2016/17 u NBA ligi je igralo 455 igrača, a njih 208 imalo je procenat šuta manji od 75%, što znači da je njih 45% bilo ispod željenog procenta. Kada igrač stoji na liniji slobodnih bacanja, osim ako nije matematičar, teško da će se pitati šta sve utiče na to hoće li lopta ući u koš. Ima li uticaj brzina kojom će ispucati loptu na to hoće li postići koš ili je bitan ugao pod kojim će baciti loptu? Treba li gađati centar obruča ili tablu koša? Utiče li otpor vazduha na putanju lopte? Upravo ove karakteristike će uticati na to hoće li se postići slobodno bacanje ili ne.

U matematičkom modelu, prvi fokus je na ugao izbacivanja lopte. Nešto kasnije će se model proširiti. Pokazaće se da su bitni faktori visina i konzistentnost osobe u kontrolisanju brzine i ugla izbačaja. Igrači imaju više prostora za greške, te im je lakše postići slobodno bacanje. Proučavanjem putanje, najbolja putanja je ona koja prolazi između centra i drugog obruča. I dalje se šutiranje slobodnih bacanja doživljava kao rutina i zadatak koji se odrađuje sa pozitivnim ishodom. Slobodna bacanja se izvode po nekakvom osećaju i automatizmu i bez razmišljanja pod kojim uglom treba šutirati ili koliko brzo izbaciti loptu. Najveću ulogu u tome hoće li se postići slobodno bacanje ima koncentracija i koliko ima umora. Kad se stane na crtu slobodnih bacanja, uglavnom se razmišlja o početnom uglu i brzini. Kroz treninge, utakmice i iskustvom pronalazi se najbolji ugao i najbolja brzina. U slučaju umora, događa se da se lopta ispuca pod manjim uglom. Time putanja lopte automatski bude niža, pa lopta dođe samo do prvog obruča. Ali, kada se lopta ispuca pod većim uglom i malo većom brzinom, po pravilu skoro uvek lopta uđe u koš „bez kostiju”. Takođe, ako se cilja da lopta udari prvo u tablu, lopta po pravilu ulazi u koš. Zaključak je da se dobijeni rezultati ovim modelom podudaraju sa iskustvom koje se stiče u košarci.

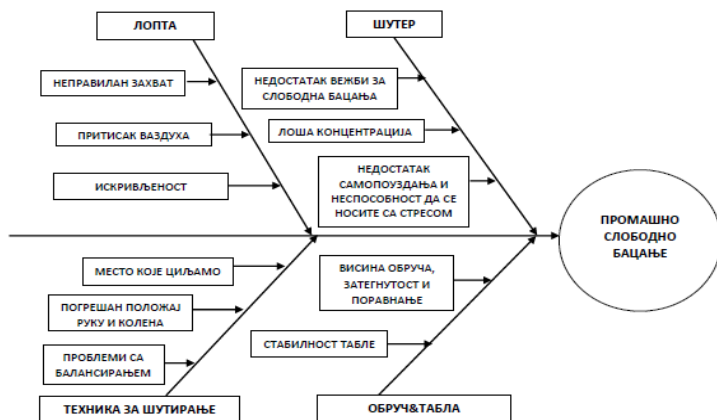
SLIKA 7: Pravilno izvođenje slobodnih bacanja

Izvor: <https://fishbonediagram.org/example-4-causes-of-missed-free-throws>

Iako je retkost da košarkaški tim koristi *dijagram uzrok-posledica*, ovakav primer može biti od velike pomoći u košarci, kao i u sportu uopšte. U ovom konkretnom primeru, košarkaški tim je pronašao ukupno 11 potencijalnih uzroka koji utiču na njihov procenat slobodnih bacanja. Uzroci su grupisani u ukupno četiri kategorije: (a) lopta, (b) šuter, (c) tehnika šutiranja i (d) obruč i tabla.

SLIKA 8: Dijagram uzrok-posledica za promašena slobodna bacanja u košarci

Izvor: <https://fishbonediagram.org/example-4-causes-of-missed-free-throws>

Ova detaljna analiza će pomoći trenerima na koje kategorije da se fokusiraju dok rešavaju problem: biraju se osnovni uzroci za koje trener ima više stručnosti, iskustva i vizije, i da se provere informacije i testira data hipoteza. Cilj je analiza tehničkog sistema za određivanje rizika od neuspeha, kao i to da se ilustruju potencijalni rizici u obliku uzročno-posledičnog dijagrama.

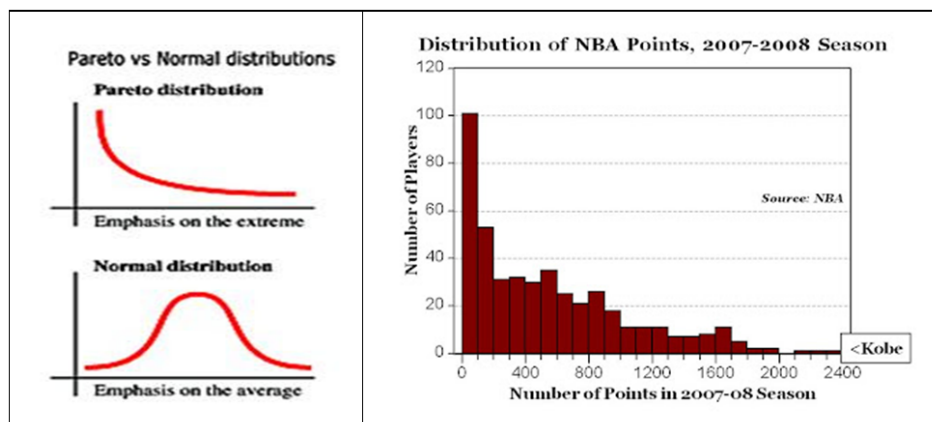
7. Pareto dijagram (ABC analiza) u košarci

Košarka je statistički sport. Sve na podu se može izmeriti – poeni, skokovi, asistencije, blokade, ukradene lopte, procenat šuteva, minuta itd. Najmanje akcije i akcije igrača se pažljivo proučavaju. *Pareto princip* je izuzetno efikasan i prikazuje da polovina svih titula pripada samo nekolicini odabranih timova. „Boston seltiksi” (*Boston Celtics*) i „Los Anđeles lejkersi” (*Los Angeles Lakers*) osvajali su po 17 puta NBA ligu, dok su „Golden Stejt voriorsi” i „Čikago bulsi” (*Chicago Bulls*) istu titulu osvojili po šest puta. Ovi podaci potvrđuju *Pareto princip* 80-20. Za NBA sezonu 2007/08 bilo je ukupno 245.811 poena koje je postiglo 450 igrača. Najboljih 20% strelaca, predvođenih Kobi Brajantom (*Kobe Bryant*) sa 2.323 poena, imalo je 195.420 poena, ili 79,50% od ukupnog broja poena, što je skoro savršen primer *Pareto distribucije*. Košarkaški trener može da koristi *Pareto dijagram* kako bi odredio kojih 20% tima doprinosi 80% pobeda i da svoje vreme i napore usmeri na poboljšanje tih igrača. „Čikago bulsi” su šampioni postali zahvaljujući trojici igrača – Majklu Džordanu (*Michael Jeffrey Jordan*), Skotiju Pipenu (*Scottie Maurice Pippen*) i Denisu Rodmanu (*Dennis Rodman*), ali i nekim dobrim odlukama koje je donosio glavni trener. U Jadranskoj ligi (regionalnoj – ABA ligi) takođe imamo sličnu i potvrđenu tezu o tačnosti koju daje *Pareto analiza*. Partizan

i Crvena zvezda su osvojili po šest puta ABA ligu (ukupno je odigrano 20 sezona: 2001–2022. godina).

Kada se uradi analiza planova za trening, može se reći da se pola planiranog vremena lako potroši na zagrevanje, kao i za pojedine „omiljene vežbe”. Većina rezultata dolazi iz malog procenta rada. Koliko je kritičnih 20% u igri? Određene vrste treninga ili metode mogu i doprineće više od drugih. Izazov je pažljivo proceniti šta raditi u implementaciji treninga kako bi se utvrdilo gde se dobija najveći rezultat (Naumčev, 2022).

SLIKA 9: Pareto distribucija postignutih poena, NBA, sezona 2007/2008

Izvor: www.aei.org/carpe-diem/top-20-of-nba-players-scored-80-of-total-points

Koliko je 20% vremena kada je produktivnost najveća, ili koliko je tačno vremena izgubljeno i nije efikasno. To podstiče trenera da analizira kako se vreme provodi sa timom u praksi i kako se ta praksa manifestuje u rezultatima, poznatim kao performanse igre. Koliko je vremena izgubljeno? Zašto? Koja je svrha određenih vežbi? Kako se to manifestuje na igru? Kada bi se to desilo u igri? Ko je uključen u vežbu? Gde se to uklapa u poboljšanje konkretnog igrača? Ako se uradi prava analiza potrošenog vremena, shvatiće se da postoji mnogo suvišnih vežbi i elemenata koji kada se posmatraju objektivno – ne prenose se na rezultate. Mnogi treneri bi mogli da „objasne” prednosti svojih dugogodišnjih „omiljenih vežbi” (Turčinović, 2022).

8. Zaključak

Kroz ovaj rad analizirani su „Siks sigma” koncept i Pareto dijagram, koji su uporedo tumačeni kroz primere iz košarkaške realnosti gde se oni mogu primeniti. Dosadašnja saznanja o implementaciji „Siks sigma” koncepta i Pareto dijagrama u košarci nisu u velikoj meri teorijski ni empirijski istraživana u praksi. Njihova primena je moguća i ima

mesta za poboljšanja. „Siks sigma” koncept, u kombinaciji sa trenerskim iskustvom, omogućava značajno poboljšanje performansi košarkaša ili tima u pogledu trenažnog procesa, a kroz objektivnu procenu podataka i efikasnu optimizaciju procesa treninga. Sportisti i sportski radnici koji razmišljaju 80/20 (*Pareto princip*) dobri su u postizanju uspeha. Stoga, takođe, treba izabrati zadatke sa najvećim rezultatom i sa najmanje truda: rešiti probleme uklanjanjem prepreka, uraditi više sa manje, ne više sa više. Upravljanje vremenom nije problem. Problem je korišćenje vremena. Većina genijalnog posla se obavi za relativno kratko vreme.

Literatura

- Andrić, Ivo (2021). *Znakovi pored puta*. Beograd: Laguna.
- Colibaba, D. (2011). Optimization of Coaching Using Six Sigma. *Journal of Social Sciences: Science Publications*, 7(3).
- Karalejić, M. i Jakovljević S. (2001). *Osnovi košarke*. Beograd: FSFV.
- Naumčev, N. (2022). *Primena koncepta Six Sigma u košarci, diplomski rad*. Beograd: Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla”.
- Radaković, M. (2015). *Modeli upravljanja u uspešnim fudbalskim klubovima, doktorska disertacija*. Novi Sad: Fakultet za sport i turizam, Univerzitet Edukons.
- Trunić, N. (2018). *Teorijske osnove košarkaškog treninga*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
- Turčinović, Ž. (2018). Sport i Six Sigma. U: M. Drljača (ur.), *Zbornik radova sa XIX Međunarodnog simpozija o kvaliteti: Kvaliteta kao razvojni koncept*, 245–258. Zagreb: HDMK.
- Turčinović, Ž. (2022). Primena Pareto dijagrama u sportu. U: M. Drljača (ur.), *Zbornik radova sa XXII Međunarodnog simpozija o kvaliteti: Kvaliteta – jučer, danas, sutra*, 125–138. Zagreb: HDMK.

Onlajn izvori

<http://crossingball.blogspot.com/2015/02/basketball-cort.html>
http://www.tfzr.rs/Content/files/0/KONCEPT_SIX_SIGMA.pdf
<https://fishbonediagram.org/example-4-causes-of-missed-free-throws>
www.aei.org/carpe-diem/top-20-of-nba-players-scored-80-of-total-points

ŽELJKO TURČINOVIĆ

University “Union – Nikola Tesla”, Faculty of Sport, Belgrade

MILAN RADAKOVIĆ

University “Union – Nikola Tesla”, Faculty of Sport, Belgrade

NEVENA NAUMČEV

ŽKK Crvena zvezda, Belgrade

MIAO WU

Guangdong University of Technology, Guangzhou, China

APPLICATION OF SIX SIGMA AND PARETO DIAGRAMS IN BASKETBALL

Summary: *In sports, the goal is to win. The players selected, along with the strategy used on the field, are the primary weapons of any team. Six Sigma promotes a process approach, ie. identifies errors, selects the most important ones by priority and acts on them in a targeted manner. The Pareto (ABC) diagram is a graphical method for analyzing phenomena in which the magnitudes/phenomena or errors and their causes are ranked in descending order. The purpose of this paper is to encourage thinking about how applicable the concept of Six Sigma and the Pareto diagram is in basketball and what makes it so attractive to many successful basketball players, coaches and clubs in the world.*

Keywords: *basketball, Six Sigma, Pareto diagram, case study.*

Datum prijema rada: 26.10.2022.

Rad prihvaćen za objavljivanje: 21.11.2022.

DORĐE REDŽA

Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Fakultet za sport, Beograd*

SPECIFIČNOSTI POVREDA U STRELIČARSTVU

Sažetak: *Svaki oblik sporta, bez obzira da li je rekreativan, amaterski ili profesionalni, nosi određenu dozu rizika od povreda. Povećanjem opterećenja i/ili intenziteta treninga povećava se mogućnost povređivanja, čak i kada je sportista dobro pripremljen za trening. U ovom preglednom istraživanju biće prikazani rezultati i analize uzroka povreda u streljaštvu, kao i neke od preporuka za njihovu prevenciju. Streljaštvo je repetitivna aktivnost pod velikim opterećenjem, stoga su povrede ramenog pojasa česte, ali se pored toga mogu javiti i razviti neke druge vrste povreda na ne tako očekivanim mestima.*

Ključne reči: *streljaštvo, sportske povrede, povrede ramenog pojasa, pretreniranost.*

1. Uvod

Povrede su sastavni deo svakog sporta i nema sportiste koji barem jednom u toku svoje karijere nije imao ili osetio povredu, bilo da je ona nastala u toku trenažne, takmičarske aktivnosti ili na neki drugi način (van treninga i takmičenja). Povrede su gotovo uvek vezane za neki od sistema za kretanje, pa tako one mogu biti: povrede mišića, povrede tetiva, povrede ligamenata, povrede zglobova i povrede kostiju.

Prema Mikić (2019), sportske povrede mogu biti i: *akutne/hronične, endogene/egzogene, otvorene/zatvorene.*

Akutne povrede nastaju kao posledica pokreta ili kontakta (trenutnog dejstva snažne sile), koji dovode do mehaničkog oštećenja tkiva. Meka tkiva (mišići, ligamenti i tetive) daju potporu našim zglobovima i sprečavaju nastanak povrede. Pod dejstvom spoljne sile dolazi do istegnuća, parcijalno ili potpuno kidanje struktura.

Hronične povrede su posledica ponavljalog, učestalog dejstva sile, pri pokretima karakterističnim za određenu vrstu sporta. Nazivaju se još i povrede pretreniranosti (*overuse injury*), a pogađaju pretežno tkiva koja trpe zbog ponavljanih pokreta i nakupljanja mehaničkog stresa: tetive, pripoji tetiva za kost, mesta na kojima je izraženo mehaničko trenje i pritisak, odnosno delovi kosti kojima se presecaju sile opterećenja. Najčešće vrste povreda kod sindroma pretreniranosti su: tendinitis (upale tetiva), entezitis (upale pripoja tetiva za kost), burzitis (upale burze – „sluzne kese“, čiji veliki broj u našem telu ima ulogu da amortizuje posledice izraženog trenja i pritiska u

* djordje.redza@gmail.com

lokomotornom sistemu) i stres prelomi (koji nastaju usled ponavljano g stresa na određene delove kosti). Sindromi pretreniranosti i lokalizacija tipični su za neku vrstu sporta, pa tako postoje i njihovi karakteristični nazivi, kao što su teniski lakat, plivačko rame, skakačko koleno i drugi.

Endogene povrede su anatomske i fiziološke promene tkiva usled premora i prenaprezanja, dok *egzogene* nastaju delovanjem spoljnih sila i agenasa.

Otvorene povrede su one usled kojih dolazi do povrede kože, potkožnog tkiva, krvnih sudova, nerava, zglobnih struktura i kostiju. *Zatvorene* su one do kojih dolazi indirektnim dejstvom do povreda mišića, ligamenata, zglobova, kostiju, ali bez oštećenja integriteta kože.

Streličarstvo naizgled deluje lako, jer se odvija u mirnim uslovima, bez kretanja i naglih pokreta sportiste. Međutim, streličari su tokom te aktivnosti izloženi velikim naporima. Na njihovo telo deluju velike sile i velika opterećenja, odnosno izloženi su velikom mehaničkom i mentalnom stresu.

Tokom takmičenja, domaćih ili međunarodnih, streličari u proseku pucaju 75 strela dnevno, pri čemu je snaga luka koji natežu kod žena 15–16 kg, a kod muškaraca 18–20 kg. To ukupno može da dosegne brojeke od najmanje 1125–1200 kg kod žena i 1350–1500 kg kod muškaraca (Açıkada, Ertan & Tinazci, 2004: 15).

To znači da streličari u toku jednog dana takmičenja (od prosečnih pet do sedam dana na međunarodnim takmičenjima) ukupno „povuku” gore navedene težine i to jednom rukom (onom kojom natežu luk, odnosno kojom povlače tetivu), uz to imajući u vidu da se za povlačenje tetive koriste samo tri prsta (kažiprst, srednji prst i domali prst, dok su palac i mali prst bez ovih opterećenja).

Opterećenja ima i druga ruka, odnosno ruka kojom se uslovno rečeno drži luk, mada se on fizički ne drži, već se oslanja na deo dlana. U proseku, jedan olimpijski luk kod seniorki teži 2,5 kg, dok su težine kod seniora nešto veće i idu do 3 kg.

Ovde se, takođe, pojavljuju velike težine i opterećenja na ruku i rameni pojas, jer su težine u opsegu od 200 kg, pa i do 350 kg po danu takmičenja.

Takmičarsko streličarstvo podrazumeva gađanje strelom u metu na poznatoj distanci (Grover & Sinha, 2017). Prema Manu, repetativni pokreti povlačenja i otpuštanja uzrokuju asimetrične sile na strukturu ramenog pojasa (Grover & Sinha, 2017) i impliciraju se kao uzročni mehanizam za povezane povrede ramenog pojasa u streličarstvu (Ertan, 2006). Ponavljajuće koncentrično i ekscentrično opterećenje ramenog pojasa i gornjeg dela leđa tokom natezanja, kao i stava, mogu izazvati zamor i tendinitis susednih mišića (Ciccotti & Ramani, 2003). Bol u ramenu u takmičarskom streličarstvu nije dobro proučen, iako se to doživljava kao normalno stanje (Hildenbrand & Rayan, 2010).

Takođe, prethodno pomenute težine neuporedivo veće su u treningu, čak dva do tri puta.

2. Povrede u streličarstvu

Kao što je već navedeno, povrede u streličarstvu postoje usled velikih sila koje lokomotorni aparat trpi i kojima je izložen, prvenstveno jer se radi o repetativnim pokretima u dužem vremenskom periodu, kako na treninzima, tako i na takmičenjima.

Kao asimetričan sport po načinu na koji se koriste ruke, telo streličara, ponajviše kičmeni stub, dosta trpe jer streličar po prirodi nastoji da kompenzuje snagu luka naginjanjem u kompenzatorni položaj, aktivira nedovoljno jake mišiće koji su pod velikim stresom i trpe velika naprezanja. Usled slabe fizičke pripreme, nestabilnog ramenog pojasa, loše tehnike, prejakog luka i lošeg zagrevanja pred trening, mišići postaju sve napetiji i u njima se vremenom nagomilavaju produkti koji dovode do nelagodnosti i, na kraju, bola. Baš iz prethodno navedenih razloga, kao i težina i količine opterećenja koje telo tokom treninga i takmičenja trpi, neophodno je razviti kvalitetnu rutinu i strategiju zagrevanja pre treninga, pravilno upravljati treningom i opterećenjem i, na kraju, adekvatno rasteretiti telo i organizam od napornog rada. Sve ovo bi trebalo činiti kako bi se unapredila prevencija povreda i situacija koje ka njima vode.

2.1. Povrede ramenog pojasa

U istraživanju sprovedenom 2005. godine, kroz ispitivanje 24 elitna streličara, zaključeno je da je najčešća povreda bila u ramenu i zglobu šake – i to čak 62,5% (Chen et al., 2005). Streličarstvo ima veoma nizak nivo rizika od povreda (0,00536 akutnih i povreda pretreniranosti/1000 sati), dok su akutne povrede posebno retke kod streličara takmičara (0,00056 akutnih povreda/1000 sati). Posmatrajući tako, streličarstvo je jedna od sportskih disciplina sa najmanjom stopom rizika od povreda koji je do sada istražen, čak niži nego penjanje u zatvorenom sa 0,027 do 0,079 ili surfovanje koje pokazuje 0,41 povreda na 1000 sati (Niestroj, Schöffl & Küpper, 2017).

Naučni rad iz 2017. godine ukazuje na učestalu povredu ramenog pojasa kod streličara. Većina njih sa trenutnom povredom ramenog pojasa kategorisana je u grupu povreda pretreniranosti (*overuse injury*) koje su zahvatile mišić *infraspinatus*, dugu glavu bicepsa i subskapularni mišić kao rezultat sekundarnog upalnog procesa (*secondary impingement*).

Studija ukazuje da je čak 54,4% streličara prijavilo da ima neku vrstu bola u ramenu u trenutku testiranja. Rasprostranjenost dugoročnog bola u ramenu je u 82,69% slučajeva, odnosno 44 streličara bez trenutnog bola i 67 streličara koji su imali najmanje jednu bolnu epizodu sa ramenom u prošlosti. Većina streličara, njih 41,18%, prijavilo je bol u ramenu kojim vrše pokret povlačenja tetive luka (pokretom aktivnom

ramenu). Aktivnost tokom koje se najčešće javlja bol je u pokretu povlačenja tetive unazad, čak 45,88% slučajeva. U 80% slučajeva bol se osetila samo tokom tog specifičnog pokreta, koji jenjava tokom pauze između hitaca. Bol u ramenu je nestajala u 20% slučajeva i nije ometala aktivnost.

Uzimajući u obzir broj ispitanika, 156 indijskih streličara, studija je pokazala da je bol u ramenu značajan problem među streličarima. Tačka rasprostranjenosti je bila na 54,48%, dok je životna, odnosno dugoročna bol bila u 82,69% slučajeva. Za čak 64,74% streličara bol u ramenu je bio povratni fenomen (Grover & Sinha 2017).

S obzirom na repetativnost pokreta, ovakve povrede se klasifikuju kao povrede pretreniranosti, pre nego iznenadna traumatska stanja. Usled velikog naprezanja i repetativnog pokreta, iznenadnog povećanja snage luka, prekomernog broja strela i sličnog, dolazi do stvaranja mikro trauma na mišiću koje vode ka inflamatornom odgovoru, ali bez značajnog uticaja na mišićnu aktivnost. Oseća se iritacija, ali bez promene uzroka koji izaziva naprezanje. Kako se gađanje nastavlja, javlja se sve više mikro trauma i povećavaju se bol, slabost i nestabilnost. Najčešće dolazi do promene treninga usled medicinskog savetovanja, dok se upotreba medikamenata i rehabilitacija ne primenjuju sve dok stanje nije postalo hronično. Ukoliko trener i sportista ranije prepoznaju znakove koji na ovo ukazuju, pravilnom promenom treninga može se prevenirati hronični problem.

U praksi se ova teza pokazala kao tačna. Sve veći broj streličara olako zanemaruje umor i pojavu neke vrste bola u ramenom pojasu, pripisujući to efektima treninga ili trenažnom umoru. Ne radi se dovoljno rastezanja nakon treninga, a već sutradan se radi novi trening, često većeg obima i intenziteta nego prethodni. I tačna je konstatacija da se streličari obraćaju struci onda kada je kasno.

Razumevanjem anatomije ramenog zgloba i njegovu mekotičnu podršku razumećemo i samu biomehaniku hica. Koštanu strukturu čine skapula, skapulo-torakalna veza, gleno-humeralni zglob i akromio-humeralni prostor. Skapulo-torakalna veza je veza između skapule, odnosno lopatične kosti i grudnog koša. Mišić trapezijus, seratus anterior, latissimus dorsi i romboideus su primarna veza i kontrolišu ovaj zglob (vezu). Gleno-humeralni zglob je veza između glenoidne jame na skapuli i glave humerusa. Ovo je primarni zglob u ramenom kompleksu i veoma važan za stabilnost skapule. Akromio-humeralni prostor je deo ispod akromiona skapule i glave humerusa. Kroz ovaj prostor prolaze mišići rotatorne manžetne, a izmenjena mehanika zgloba direktno utiče na ove mišiće.

Tačka koja je najpodložnija povredama u repetativnim sportovima je upravo prostor između glave humerusa i akromio-klavikularnog luka. Mekotična struktura koja leži u ovom prostoru može biti oštećena, povređena i veoma bolna. Mišićna struktura rotatorne manžetne uključuje sledeće mišiće: supraspinatus, infraspinatus, subskapularis i teres minor i major. Mali mišići su odgovorni za obezbeđivanje stabilnosti glave humerusa u glenoidnom ležištu, kao i za rotaciju

humerusa tokom hica. Takođe, direktno odgovorni za pokrete ruke su i romboid, srednji trapezijus i donji trapezijus. Pored seratus anetriora oni su odgovorni za osiguravanje čvrste pozicije i stabilnosti skapule uz grudni koš i pozicioniranje glenoida u „uspravnom” položaju kako bi se oslobodio subakromijalni prostor od kontakta sa glavom humerusa (Littke, 2004a).

Ovakav pristup problematici ne samo ramenog pojasa u streličarstvu, već i u drugim sportovima, od krucijalnog značaja je za trenere. Ono što trener može da uradi, dobro poznavajući biomehaniku i humanu lokomociju, jeste prevencija povreda, što je i jedan od glavnih zadataka trenera u današnje vreme. Ukoliko se ne poznaju dovoljno dobro sama anatomija i biomehanika, ne mogu se sa sigurnošću trenirati sportisti i izlagati neadekvatnim opterećenjima, kao ni nepravilnim pokretima i položajima, kako u statici, tako i u dinamici.

Prema Litke, efikasnost natezanja tetive zastaje kroz nekoliko faza.

Prvo se romboidni mišić mora retrakovati, ili povući skapulu unutra i prema kičmenom stubu. Ovo obezbeđuje dobru posturu i stavlja skapulo-torakalni zglob u dobru mehaničku poziciju za započinjanje hica. Srednja i donja vlakna trapezijusa potom rotiraju skapulu okolo – kako bi podigli akromion i glenoidnu kapsulu. Ovo oslobađa subakromijalni prostor kako bi se napravilo mesta za izbočenost glave humerusa da se podigne dok je ruka u abdukciji.

Drugo, ruka je podignuta u poziciju za nateg uz pomoć velikog deltoidnog mišića i mišići rotatorne manžetne se kontrakuju kao grupa, povlačući glavu humerusa u kapsulu čineći je čvrstom i stabilnom u tom položaju. Ukoliko ne dođe do rotacije skapule, prostor je preuzak i kod malih mišića dolazi do „opstrukcije” ispod subakromijalnog luka, pa tada dolazi do povrede.

Treće, eksterni rotator (infraspinatus) rotira glavu humerusa kako bi se rotatorna manžetna i subakromijalna burza „ubacile” ispod akromijalnog luka.

Nakon toga, streličar retrakuje ceo kompleks uz pomoć romboidnog mišića kako bi dostigao pun nateg neposredno pre otpuštanja strele. Ukoliko dođe do greške prilikom tajminga, odnosno prestanka kretanja tokom natega, ili ukoliko dođe do slabljenja bilo kog od ovih mišića ili njihovog disbalansa, streličar je u velikoj opasnosti od povrede. Uobičajena greška povezana sa takozvanim „impidžment sindromom” (eng. *Impingement syndrome*) je loša stabilizacija skapule. Rameni pojas tada nije dobro obezbeđen ili postavljen, stavljaajući subakromijalnu strukturu u visok rizik od takozvanog impidžmenta, odnosno upale (Littke, 2004a).

Tri faktora su uključena u prevenciju. Prvi je pravilna tehnika gađanja. Celokupna ramena struktura mora biti stabilna, a osa kojom hitac polazi od prednatega pa sve do kraja hica mora se oslanjati na leđnu muskulaturu, a ne na rameni zglob. Drugo, pravilan odabir opreme i njenih komponenti – dužina strele, pravilna dužina natega, snaga luka, kao i masa luka su od krucijalne važnosti. Trenirajući na svom maksimumu,

streljačar ne može da se nada onoj rezervi za nepredviđene stresove poput međusobnih mečeva, promene u vremenskim uslovima i slično. Streljačar bi uvek trebalo da naglasi kvalitet hica pre nego broj ispucanih strela. Treći bitan faktor jeste pravilan odabir kondicionog trening programa. Kompletan program kombinuje tehnički trening uz generalnu kardiovaskularnu sposobnost, jačanje ramene i leđne muskulature, specifične vežbe za jačanje mišića rotatorne manžetne i stabilizaciju skapule, fleksibilnost, kao i mišićnu izdržljivost.

Iako su svi faktori uzeti u obzir i pravilno tretirani, povreda se može ponovo javiti. Trener i streljačar moraju reagovati na prve znakove pojave problema i reagovati pravovremeno kako bi se sprečila povreda (Littke, 2004a).

U praksi se ovo pokazalo više puta kao tačno. Ne postoji tačan broj, podatak, pa ni studija koja je pokazala i dokazala da je neko imao povredu jer oprema odnosno luk nije bio najadekvatniji, ili je strela bila nešto duža, da je u izboru opterećenja u kondicionom treningu korišćeno opterećenje za jedan kilogram veće od potrebnog. Najbliži podaci dolaze iz opservacije na takmičenju. Dobijamo ih iz broja onih takmičara koji, za početak, ne stoje dobro, onih koji se krive u ne samo jednoj ravni, već i u sve tri. Ono što bi svakom treneru trebalo da bude prvo u izboru prilikom rada, a u funkciji prevencije od povreda, jeste da trening mora biti prilagođen sportisti, njegovom uzrastu, trenutnoj fizičkoj spremi i cilju koji je postavljen. Ovde je jako važno napomenuti i to da se u radu sa decom u razvoju mora voditi posebna briga kada je reč o opterećenju, kao i njegovom doziranju.

2.2. Povrede pretreniranosti

Povrede pretreniranosti su najzastupljenije u predelu ramena (52,9%), preciznije u ramenu koje učestvuje u natezanju luka (64,7%). Druga najčešća regija povreda pretreniranosti je u rukama (23,5%), najčešće u prednjoj ruci (66,7%). Na ispitanicima testiranim na Evropskom prvenstvu 2012. godine u Amsterdamu, povrede pretreniranosti su bile samo u ramenima (88,9%), odnosno u rukama (11,1%). Ne tako česte povrede pretreniranosti su bile u leđima, šakama i vratu (po 5,9%) i u prstima (3,9%). Samo je jedan streljačar prijavio povredu pretreniranosti u glavi/vratu. Povrede ruku, odnosno šaka su najčešće bile u prednjoj ruci. Subjekti povreda pretreniranosti su uglavnom bile povrede tetiva, ligamenata i zglobova (67,9%). One nisu bile ozbiljne (klasifikovano po UIAA 1, „Lagane povrede ili bolest, medicinska intervencija nije potrebna, samoterapija” – 62% i UIAA 2, „Srednje teška povreda ili bolest, ne preteća po život, produžena konzervativna ili hirurška terapija, poseta doktora u kratkom vremenskom periodu – danima, povrede povezane sa odsustvom sa posla, izlečenje bez trajnih posledica” – 30%) (Schoffl at al., 2011) i nisu zahtevale medicinski tretman ili je bio potreban minimalan tretman (Niestroj, Schöffl & Küpper, 2017).

2.3. Problemi sa leđima

Bolovi u leđima nisu samo karakteristični za sportiste, već i za široku populaciju. Sve više ljudi obavlja poslove u sedećem položaju – i to u dužem vremenskom periodu. Često je to sedenje bez pauze. Isto tako se zbog zamora od sedenja kod ljudi javlja potreba za promenom položaja u kome se sedi, pa se vrlo često sedne na jednu nogu, nađe neka naizgled „udobna” pozicija, a zapravo su sve to veoma pogrešni obrasci sedenja i loših navika. Nakon izrazito dugog sedenja obično se ne bavimo nikakvim aktivnostima koje bi makar malo relaksirale napete mišiće ili aktivacijom i jačanjem onih mišića koji su dugo bili u nepovoljnom položaju ili skraćenom režimu. Nakon više meseci ili čak godina ovakvog neurednog sedenja i navika, gotovo je izvesno da će se javiti bol u leđima, odnosno u nekom delu kičmenog stuba. Kada je reč o ovakvom načinu života, uglavnom su povrede tipa diskus hernije, međutim ne treba zaboraviti i mišićni disbalans, atrofiju mišića, nagle pokrete i cimanja tokom dana što dovodi do uklještenja nerava, pojavu skolioze i/ili kifoze (najčešće oba), ali se takođe javljaju problemi sa kukovima i u nogama kao i u ramenom pojasu.

Jednom rečju, lošim načinom sedenja nećemo nepovoljno uticati na samo jedan mišić, već se problemi javljaju u kompletnom lokomotornom mehanizmu ili u značajnom velikom delu tog mehanizma.

Otprilike 80% zapadne populacije će doživeti bol u donjem delu leđa u nekom trenutku, a 60–80% ovih osoba će razviti ponavljajuće ili hronične simptome bola.

Streličari su deo statistike samo zato što su deo opšte populacije, ali zbog prirode sporta i dugog stajanja tokom treninga i takmičenja oni mogu biti skloniji pojavljivanju bola u leđima. U stvari, oko 10% streličara, koje je ispitao medicinski komitet svetske streličarske federacije (*World Archery Medical Committee*), navelo je bol u leđima kao jednu od svojih povreda.

Povreda leđa se obično povlači prirodnim putem za 2–4 nedelje, ali za to vreme je streličar van treninga ili takmičenja, a često i van drugih svakodnevnih aktivnosti. Bilo bi mnogo bolje kada bi se sportista zaštitio i prevencijom smanjio ili u potpunosti eliminisao šansu da bude povređen (Littke, 2004b).

Najdublji od četiri trbušna mišića *transversus abdomine*, kao i *multifidus* u leđima i *internal oblique abdominal* su mišići odgovorni za stabilnost donjeg dela leđa. Međutim, mišići uključeni u stabilizaciju lopatice, *rhomboids*, *inferior trapezius*, *middle trapezius* i stabilizatori karlice su mišići koji moraju da rade zajedno kako bi se osigurao čvrst i siguran stav. Ovo je neophodno kako bi se streličar suprotstavio spoljašnjim uslovima, gravitaciji, naletima vetra i/ili nagibu terena i bio u mogućnosti da gađa solidno u ovako izmenjenim uslovima.

Jasno je da su povrede u streličarstvu, pogotovo ramenog pojasa, česte jer je rame glavna „veza” između pokretača i nosioca pokreta, odnosno mišića leđa i egzekutora hica, u ovom slučaju šake i prstiju koji drže tetivu i otpuštaju je. Međutim, iako leđa

imaju velike i jake mišiće, opet bivaju povređena. Putem leđa prolaze i neki trbušni mišići zaduženi za stabilizaciju trupa, a kako je sve povezano ili kako nije povezano i usled velikog opterećenja dolazi do disbalansa, povrede ne bi trebale da nas iznenade. Međutim, ukoliko se obrati pažnja tokom treninga, posebno u delu zagrevanja sportiste i ukoliko se posveti dovoljno pažnje vežbama za posturalni status, manje su šanse da se povreda desi. Drugim rečima, ne možemo trenirati samo onu grupu mišića koja direktno učestvuje u streličarskom pokretu, već se moramo posvetiti i drugim manjim i skrivenim mišićima koji su itekako važni za očuvanje zdravlja kičmenog stuba i samih leđa.

Sama lumbalna kičma nije stabilan entitet i ona se u potpunosti oslanja na podršku mekog tkiva u obliku ligamenata i mišića. Tenzija u mehanizmu torakolumbalne fascije, intraabdominalni pritisak, grupa paraspinalnih mišića i duboki lumbalni ekstenzori su odgovorni za održavanje donjeg dela leđa u sigurnom položaju tokom statičkih i dinamičkih pokreta. Intraabdominalni pritisak se povećava kroz ko-kontrakciju mišića dna karlice i torakolumalnog mehanizma, te se stvara efekat vazdušnog jastuka u trbušnoj duplji i ograničava sile kompresije i smicanja pršljenova na samoj kičmi. To se spontano dešava kada su potrebni povećani zahtevi kao što je podizanje teških predmeta.

Paraspinalni mišići i duboki mišići ekstenzori obezbeđuju specifičnu stabilizaciju kičmenih segmenata pojedinačno tako što se kontrahuju i opiru momentima fleksije i ekstenzije oko pršljenova. Mišići uključeni u torakolumbalni mehanizam se pričvršćuju za torakolumbalnu fasciju koja se obavlja oko samog kičmenog stuba. Kada su ovi mišići stegnuti, oni zatežu ceo mehanizam i deluju kao traka podrške oko trupa, slično kao što bi to radila spoljašnja leđna potpora (fizička potpora za kičmeni stub). Ovo je čovekova prirodna unutrašnja proteza za leđa koja daje preko potrebnu stabilnost leđima tokom aktivnosti.

Nakon povrede leđa, koju doživi 80% populacije, ovi posturalni mišići postaju inhibirani i neefikasni. Vreme reakcije sa kojim reaguju na zahtev postaje sporo, tako da čak i ako rade, prekasno dolaze u aktivnost i dolazi do oštećenja ili naprezanja. Posturalne mišiće naše kičme treba aktivirati pre povećanog zahteva za teškim radom. Ovo osigurava da je lumbalni deo kičme adekvatno zaštićen pre nego što se optereti (Littke, 2004b).

2.4. Problemi sa kožom i prstima

Zadebljanje kože, odnosno stvaranje žulja na prstima je vrlo česta pojava kod streličara. Kod streličara početnika to i nije toliko izraženo, dok kod profesionalnih i vrhunskih jeste. Budući da se za natezanje tetive koriste samo tri prsta (kažiprst, srednji prst i domali prst), opterećenje na njima je veliko. Na početku je dat okvirni podatak o težinama koje streličari tokom treninga i takmičenja „povuku” i došlo se do velikih brojeva, koji se mere u tonama. Kada se razume da sve te težine „drže” samo tri prsta, shvata se da su samim tim moguće i povrede prstiju. Ova tri prsta će se retko kada

mehanički povrediti, odnosno povrede ne nastaju usled udaraca, nagnječenja, preloma i slično, ali su njihove povrede ozbiljne i mogu i te kako da budu bolne, a nekada i da udalje streličara od treninga ukoliko se ne izvrši prevencija.

Prevencija počinje učenjem pravilnim hvatom tetive, odnosno pravilnim pozicioniranjem prstiju na tetivi, pravilnim „zatvaranjem” prstiju, pravilnom tenzijom u prstima tokom pokreta, jer prsti ne bi smeli da se otvaraju, odnosno opružaju tokom pokreta i, na kraju, pravilnim otpuštanjem tetive. Takođe, prevencija počinje pravilnim odabirom štitnika za prste (streličarskim tabom). U teoriji i raznim publikacijama, kao i kod većine trenera, može se naići na podatak o tome koliko bi koji prst trebalo da trpi opterećenja tokom pokreta odnosno hica i taj podatak uglavnom iznosi 33,33% po prstu, što ukupno za sva tri prsta iznosi 99,99% i tako svaki prst trpi podjednako opterećenje.

Ovde valja napomenuti i to da su mišići pokretači prstiju smešteni u podlaktici ruke, što sa sobom povlači niz raznih drugih stvari. Jedna od njih je ta da ukoliko streličar ima lošu poziciju prstiju na tetivi (plitak hvat, dubok hvat, previše zatvoreni prsti, previše otvoreni prsti, stegnut i napet zglobovi šake, dominacija palca i drugo), nesvesno će stezati mišiće podlaktice, a samim tim i šaku i prste. Proizvod ovoga je pre svega krutost u samoj šaci, zglobovi šake, prstima i celoj ruci, što sa sobom povlači ograničenost u finim pokretima prstiju i ne tako dobrom osećaju sidrenja (trenutak kada kažiprst dodiruje viličnu kost sa donje strane). Otpuštanje tetive tada nije mekano i sliveno, prsti ne mogu da se relaksiraju, već se naprasno otvaraju prsti, što je dokaz zgrčenosti koja je vladala pre samog otpuštanja.

Formiranje žulja na koži distalne falange prvog, drugog i trećeg prsta nije neuobičajeno kod streličara. Žulj je zadebljano područje kože iznad tačaka pritiska, obično zbog ponavljajućeg povlačenja tetive. Usled rotirajućih i smicajućih sila na ovim delovima prstiju nastaju žuljevi, odnosno zadebljanja na koži, usled velikih sila. Koža je, zapravo, medij koji se usled velikih sila stisne između kosti i tetive na luku. Kao i druga tkiva, koža (*stratum corneum*) postaje hipertrofirana pod stresom. U početku se javlja tanak, fleksibilan i funkcionalan žulj. Ako se pritisak na kožu nastavi, onda se formira deblji, nežni i disfunkcionalni žulj. Lečenje žuljeva zavisi od uzroka i obično uključuje poboljšanu zaštitu prstiju odgovarajućim materijalima. Pažljivo sečenje skalpelom ili abrazija kamenom kosom može pomoći da se smanji preterano debeo žulj. Potapanje u toplu vodu pre abrazije može biti od pomoći za omekšavanje područja. Uvek treba voditi računa o prevenciji formiranja žuljeva (Ergen, 2004).

3. Zaključak

Istraživanja su pokazala da streličarstvo spada u grupu sportova u kojem je nizak rizik od povređivanja, ali ako ga posmatramo izdvojeno, šta se sve dešava sa telom tokom ove specifične fizičke aktivnosti, onda možemo skoro u nedogled nabrajati mogućnosti povređivanja. Sledeća pitanja, između ostalih, svakako podstiču raznovrsnost tema za

diskusiju kada je reč o streličarstvu: da li je luk adekvatan za streličara u pogledu snage luka; da li i kako može streličar da kontroliše svoj luk; kakva je stabilnost ramenog pojasa; kakvo je sumarno opterećenje koje rameni pojas podnosi; da li su ramena u funkciji ili disfunkciji i kako koreliraju međusobno pod opterećenjem; kakav je posturalni status streličara; ima li naznaka deformiteta ili asimetrije ako je reč o deci i mlađim i neiskusnim streličarima; kakva je obuka streličara; da li je streličar rano ušao u specijalizaciju?

Sve ovo bi trebalo treneri dobro da prouče i razumeju pre nego što planiraju da optereće jedan organizam. Jedno je povrediti se na očigledan način, kao što su otvorena rana, udarac, modrica i slično, ali je sasvim drugo povrediti se tako da se stvori i/ili stvara mišićni disbalans i da se on ne koriguje, kao i da se dodatnim opterećenjem još više podstiče. Kako je streličarstvo asimetričan sport u pogledu rada gornjih ekstremiteta, stabilizacije trupa i distribucije opterećenja u nogama i stopalima, onda je jasno da se veliki akcenat mora staviti upravo na ta mesta i raditi tako da se sportista udaljava od povrede. To se čini kroz ispravan pristup treningu, adekvatna zagrevanja i sam, kako streličarski, tako i kondicioni trening. Na taj način je sportista spreman da odgovori na napore koji ga čekaju.

Mali broj povreda u streličarstvu i nije problem za statistiku, ali za trenere i streličare jeste. Tako je i zaključak unutar zaključka da je neophodna opreznost kada je reč o tuđem organizmu i tuđem telu, tj. da odnos prema njemu mora da bude sa pažnjom i poštovanjem i da se zadrži svest da će trening, koji je prethodno napisan, uticati na sportistu i njegovu adaptaciju.

Literatura

- Açıkada, C., Ertan, H., & Tinazci, C. (2004). Shooting Dynamics in Archery. In: E. Ergen & K. Hibner (Eds.), *Sports Medicine and Science in Archery*. Lausanne: FITA.
- Chen, S. K. et al. (2005). Investigation of Management Models in Elite Athlete Injuries. *The Kaohsiung Journal of Medical Sciences*, 21(5), 220–227. DOI: 10.1016/s1607-551x(09)70191-3.
- Ciccotti, M. G. & Ramani, M. N. (2003). Medial Epicondylitis. *Sports Med Arthrosc Rev.*, 11(1), 57–62.
- Ergen, E. (2004). Skin Problems in Archery. In: E. Ergen & K. Hibner (Eds.), *Sports Medicine and Science in Archery*. Lausanne: FITA.
- Ertan, H. (2006). Injury Patterns Among Turkish Archers. *The Shield – Research Journal of Physical Education & Sports Science*, Vol. 1, 19–29.
- Grover, J. K., & Kumar Sinha, A. G. (2017). Prevalence of Shoulder Pain in Competitive Archery. *Asian Journal of Sports Medicine*, 8(1), e40971. DOI: 10.5812/asjms.40971.

- Hildenbrand IV, J. C., & Rayan, G. M. (2010). Archery. In: D. J. Caine, P. A. Harmer & M. A. Schiff (Eds.), *Epidemiology of Injury in Olympic Sports*, 18–25, vol. XVI of the Encyclopedia of Sport Medicine. IOC Medical Commission.
- Littke, N. (2004a). Shoulder Injuries, a Rehab Perspective. In: E. Ergen & K. Hibner (Eds.), *Sports Medicine and Science in Archery*. Lausanne: FITA.
- Littke, N. (2004b). Back Pain and the Archer. In: E. Ergen & K. Hibner (Eds.), *Sports Medicine and Science in Archery*. Lausanne: FITA.
- Mikić, Z. (2019). *Sportske povrede (prezentacije sa predavanja)*. Beograd: Fakultet za sport.
- Niestroj, C. K., Schöffl, V., & Küpper, T. (2017). Acute and overuse injuries in elite archers. *The Journal of Sports Medicine and Physical Fitness*, 58(7–8), 1063–1070. DOI: 10.23736/S0022-4707.17.07828-8.
- Schoffl, V., Morrison, A., Hefti, U., Ullrich, S., & Kupper, T. (2011). The UIAA Medical Commission injury classification for mountaineering and climbing sports. *Wilderness & Environmental Medicine*, 22(1), 46–51. DOI: 10.1016/j.wem.2010.11.008.

ĐORĐE REDŽA

University “Union – Nikola Tesla”, Faculty of Sport, Belgrade

SPECIFICITY OF INJURIES IN ARCHERY

Summary: *In any sport, whether recreational, amateur, or professional, there is some risk of injury. With increasing load and training intensity, the possibility of injury increases, even when the athlete is well-prepared for training. We will find in this review different results, analyses, and prevention recommendations related to the causes of injuries in archery. Archery is a repetitive activity under a heavy load. The shoulder girdle is one of the most common injury types, but other types can also occur unexpectedly.*

Keywords: *archery, sports injuries, shoulder girdle injuries, overtraining.*

Datum prijema rada: 26.10.2022.

Rad prihvaćen za objavljivanje: 21.11.2022.

ZAGA VUČKOVIĆ

University "Union – Nikola Tesla", Faculty of Sport, Belgrade*

METAPHORICAL LANGUAGE IN SPECIALIZED AND POPULAR SCIENTIFIC TEXTS**

Abstract: *This study positions itself within the domain of analysing metaphor in naturally-occurring data. The use of metaphor often varies depending on many factors such as the context in which it is used, topic, audience, mode of communication and so on. This study specifically aims at investigating the differences and similarities in the use of metaphorical expressions between specialized and popular scientific texts. The research is based on the analysis of eight articles coming from four scientific disciplines: exact, life, social sciences, and humanities. A pair of texts comes from each discipline, one being a popular science article written by journalists for the general public, and the other being a research article written by scientists for their peers. All metaphorical language in the articles was identified using MIPVU, a systematic and transparent procedure for identifying linguistic metaphor. The findings indicate a pronounced difference in linguistic metaphor use between the two related text-types. These differences concern the frequencies, types, and functions of metaphorical language use. The variations in the use of metaphor proved to be largely explainable in terms of the differences in the components of genre and register.*

Keywords: *metaphor analysis, science, popular science, MIPVU, genre, register.*

1. Introduction

Recent research into metaphorical language has, in very general terms, followed two main strands – cognitive and linguistic. The former is the Conceptual Metaphor Theory (CMT) which was first developed and proposed in the revolutionary work *Metaphors We Live By* by Lakoff and Johnson (1980). This theory has been a response to the traditional view that metaphor is primarily a matter of words in the realm of poetic language that is mutually exclusive with the realm of ordinary everyday language. According to Lakoff and Johnson, metaphor is not just a rhetorical and fanciful device used by poets, as it was seen for many centuries. They argue that metaphor is pervasive in everyday life, not just in language, but in thought and action, claiming that our conceptual system, in terms of which we both think and act, is metaphorical in

* zaga.vuckovic@fzs.edu.rs

** This research paper derives from the author's master thesis "Metaphor use in specialized and popular scientific written texts" completed at the Faculty of Philology, University of Belgrade (Vuckovic, 2016).

nature. They claim that “the essence of metaphor is understanding and experiencing one kind of thing in terms of another” (1980: 5). In order to demonstrate their point, they provide an example of a conceptual metaphor: ARGUMENT IS WAR. The concept ARGUMENT is understood in terms of the concept WAR, ARGUMENT being a target domain, and WAR being a source domain. This metaphor exists in our everyday language in a wide variety of expressions:

(1) Your claims are *indefensible*.

He *attacked* every weak point in my argument. His criticisms were right on *target*.

I *demolished* his argument.

You disagree? Okay, *shoot*!

If you use that *strategy*, he'll *wipe you out*. He *shot down* all of my arguments.

(1980: 4; italics in original)

All the italicized expressions in (1) are linguistic realizations of the given conceptual metaphor and describe a verbal argument in terms of war. CMT holds that linguistic metaphorical expressions such as these constitute one type of evidence for the existence of conceptual metaphors.

The second strand of research concerns studying metaphor in discourse and is often called “real world metaphor research” (e.g., Low et al., 2010). Researchers in this area have explored the ways in which metaphorical language is used in authentic communicative situations, such as education, science, or business, in order to perform different functions, such as persuading, explaining, entertaining or evaluating. This field of research re-establishes a language focus in metaphor research. Here CMT can be a possible means, not the end, and language is the main object of study. The main aim of this study being examining variations in metaphorical language used in two types of scientific discourse, it can be said to belong to this second strand of metaphor research: metaphor in discourse.

This research is motivated by the interest in the relation between science and language. More specifically, it is motivated by the interest in metaphor use variations between specialized and popular scientific written texts that share the same subject matter. These two text-types have clear differences on several levels. To name a few now, they have different purposes, they are usually written by and for people with different level of expertise in specialist areas, and they are staged differently. Factors like these can have a great influence on a writer's word choice and thus metaphors. Metaphor is expected to work differently in texts written for experts than those written for the general audience. The main aim of this paper is to explore the use of metaphorical language in the two text-types, to identify the main patterns of variation, and to explain them within a systematic approach to genre and register.

The study aims at answering the following questions:

- How frequent is metaphorical language in specialized scientific written texts/popular scientific written texts?
- Which metaphor types are most common in the two text-types?
- How is metaphor exploited to perform different functions in the two text-types? What are those functions?
- How can differences/similarities in metaphor use between the two text-types be accounted for in terms of components of genre and register (Deignan et al., 2013)?

2. Data and Methods

The data used in this research come from “real world” language use. These are written texts coming from four scientific disciplines: exact, life, social sciences and humanities. This research is based on two kinds of dataset: one consists of four popular scientific articles and the other consists of four research articles. Each article from the “popular” dataset has its corresponding research article that it is based on. Each pair shares the same subject matter. The topics that these texts deal with are the following: mathematics (prime numbers), medicine (Zika virus), social networks, and foreign language learning (see Appendix). Overall, the popular dataset contains 4007 words, and the specialized dataset contains 14,542 words.

After the texts to be investigated were collected, the next step was to identify all linguistic metaphors in them. The MIPVU procedure (Steen et al., 2010) was applied to both datasets comprising approximately 20,000 words. Having conducted quantitative analysis, the frequency and types of metaphors (indirect, direct, and implicit) in eight articles from specialist and non-specialist scientific discourse were determined. The two datasets were compared with each other and, where relevant, with larger reference corpora.

Simultaneously, the research took a qualitative look at the two datasets. Deciding on the functions of metaphorical languages in the two sets of articles was based on Boyd’s major distinction between theory-constitutive and pedagogical metaphors (Boyd, 1993), which has guided much of the research on metaphor in academic discourse. This research also considered the functions that Semino (2008) mentions in her research on metaphor in science. These are persuasion, vividness, argumentation, and so on.

Genre and register play a large role in metaphor analysis. Specialist and popular scientific articles contrast, for example, in terms of what discourse communities are addressed (experts vs. a general educated audience) and in terms of the tenor of communication (peer-to-peer communication vs. communication between a better informed writer and a less informed readership). This research analysed the two types of articles in question in terms of genre and register, using a design proposed by Deignan et al. (2013). The premise is that differences in the components of genre and

register are reflected in differences in metaphorical language use, particularly in terms of frequency, types and functions. The research considered how it may be possible to account for these differences in metaphor use in terms of the main features of genre and register.

3. Analysis of the Datasets in Terms of Genre and Register

As already stated above, the aim of this paper is to examine metaphor use variations between specialist and popular scientific articles. In what follows, the data will be analysed within the framework based on the notions of genre and register, which was developed by Deignan et al. (2013). The framework includes the following notions: discourse community, function, staging, field, tenor and mode. As already stated, the belief is that differences in the components of genre and register are reflected in differences in metaphorical language use, particularly in terms of frequency, types and functions.

Concerning the four research articles investigated in this research, they are written by and for members of a specialist academic discourse community. The discourse community is restricted to those who have the interest and expertise to understand the content. This discourse community requires a threshold level of technical language that is not accessible to all speakers of English. In contrast, the discourse community of the popular scientific magazines is a lot wider. All of them are written for those who are not experts but rather the lay public that has a thirst for scientific knowledge or wishes to expand their understanding of certain scientific topics. As for tenor (the nature of the relationship between the members of the discourse communities), it is worth mentioning that the writers of the popular articles are taking on a mediating, illustrative role. This seems to be reflected in the different language choices made by each set of writers.

A central characteristic of a genre is that it has a specific and recognizable function, or purpose. The function of writing for all four academic journals and four popular science magazines is informative. Nevertheless, there is a distinction within this informative function between writing for peer experts and writing for a less informed readership. Peer experts are assumed to have an equal level of background knowledge. The writer needs to bring background concepts and the new findings of a research closer to the wider public by simplifying and carefully choosing his/her words. To illustrate this, the following sentence from the popular article on prime numbers can be considered:

(1) Primes, the numbers divisible only by themselves and 1, are the building blocks from which the rest of the number line is constructed, as all other numbers are created by multiplying primes together.

With this sentence, the *New Scientist* writer tries to explain the essence of prime numbers to the general reader. No such or similar explanation is available in the

corresponding research article on prime numbers. Later in this chapter the author will show how metaphorical language is exploited to serve this explanatory function in all four popular science articles.

There is pressure on writers of popular scientific articles to make them interesting and newsworthy by dramatizing information and making their writing attractive. This is reflected in the very titles of the four articles investigated in this study, such as “Mathematicians shocked to find pattern in ‘random’ prime numbers” and “Is social networking making us stupid?”. Moreover, the beginning sentences of the articles try to catch the reader’s attention, such as “The time has come to drop the squishy language previously used to describe the Zika virus” or “Mathematicians are stunned by the discovery that prime numbers are pickier than previously thought”. The purpose of scientific literature is also to inform and persuade peers as to the validity of observations and conclusions. Popular science attempts to inform and convince scientific outsiders of the significance of data and conclusions and to celebrate the results.

There is general agreement that genres have distinct and identifiable stages. Research articles and popular articles take different steps to achieve their purpose. The research articles all follow the well-documented stages of their genre, beginning with an abstract, then an introduction, a description of background conditions, followed by methods, results, discussion and conclusion. The staging of popular science articles is not strictly defined. All the popular articles in this research start with the central and most dramatic piece of information. This is followed by presenting the findings of the research articles. This research has investigated whether particular uses of metaphorical language are characteristic of various stages of the research article and popular scientific articles.

The field, often understood as the subject matter of texts, of each pair of articles is related but definitely not identical. The popular science articles in this research cite findings reported in the research articles they are based on, and only those. They interpret the scientific findings for a general audience, trying to capture the accuracy of science, while making the language more accessible. Three of the four popular articles mention very briefly the research methods employed by the researchers, while the fourth one – the article about prime numbers – does not speak of the methods at all. This can be explained by the fact that methods that mathematicians usually use when conducting research are not likely to be easily understood by a general, not mathematically-oriented, reader. Popular science articles, as stated before, tend to discuss wider implications of scientific findings in terms of human lives. The research articles, on the other hand, deal with their findings in detail. They refer to a number of similar works. The researchers show how they identified the existing gaps in their fields and why it is worthwhile to try to fill the gaps. They spend a good deal of space presenting and evaluating the methods that they use to achieve the research objectives.

At its simplest, mode denotes whether a text is written or spoken. When first looked at, the mode of the two datasets would seem identical; they are written and published in magazines or journals as opposed to books. Both registers exhibit intertextuality, referring to other texts as sources throughout. However, a thorough investigation of the four popular scientific articles reveals that their sources are more often from spoken discourse than written. It appears that science journalists prefer to quote what scientists say rather than what they write. This may be due to the possibility that the spoken word is more likely to stimulate the reader's interest in the topic. Moreover, the tendency for speaking to foreground feelings and attitudes (Leech, 2000) may help to satisfy the need to emphasize the dramatic and sensational in popular scientific publications. All the popular scientific articles investigated in this research include a number of direct quotations from follow-up interviews with the researchers. This can also play a significant role in the frequency, types and functions of metaphorical language.

4. Analysis of Metaphor Variations in the Datasets

4.1. Number of metaphorically used tokens

One of the objectives of the present research is to investigate the degree to which metaphor is present or absent in specialized and popular scientific written texts. The raw frequency of metaphorical expressions, often called *metaphor density*, the proportion of metaphorical language to the total number of words, has been assessed.

Table 1 shows the distribution of metaphorical language across the four popular scientific articles, while Table 2 does the same for the four research articles.

As Table 1 and Table 2 show, metaphorical language use is overall more frequent in the popular science dataset than in the research one. On average, the popular articles use approximately one metaphor-related word in every 10 running words. In the research articles, there is approximately one metaphor-related word in every 12 words. Looking at the articles separately, some pairs of articles produce a more dramatic difference in the frequency than the others.

The biggest difference in the frequency of MRW's is found between the popular article on the Zika virus and its corresponding research article. Metaphorical words in the popular article amount to 11.2% of all words it contains, or one metaphorically used word in every 15 running words. The metaphor density in the research article on the Zika virus is much lower. The total number of MRW's that it employs equals to only 4.15% of the total number of words, that is, one metaphorical word in every 24 running words.

Table 1: Distribution of metaphor-related words (MRW's) in the four popular scientific articles

Popular article	Total number of words	Total number of metaphors	Percent
Prime numbers	869	116	13.30%
Zika virus	932	63	11.20%
Social networks	1119	170	15.20%
Foreign-language learning	1087	72	6.60%
All four together	4007	421	10.50%

Source: The author of this paper

Table 2: Distribution of MRW's in the four research articles

Research article	Total number of words	Total number of metaphors	Percent
Prime numbers	4500	504	11.20%
Zika virus	2794	116	4.15%
Social networks	3724	366	9.80%
Foreign-language learning	3524	230	6.50%
All four together	14542	1216	8.36%

Source: The author of this paper

The study found that all the components of genre and register influenced this variation in metaphor use. The points where the writer of the popular article tries to catch the non-expert reader's attention are most notably full of metaphor. This can be observed in the following instances of metaphorical language, which are in italics.

(1) "The time has *come* to *drop* the *squishy* language previously used to describe the Zika virus."

(2) "Senior scientists... argue in an article *rushed* to print..."

By using these metaphors, the writer creates the atmosphere of noteworthiness and urgency. He wants his readers to continue reading the article, and to not get bored after a few sentences. He wants them to get the message in its entirety and employs somewhat dramatic expressions that include metaphor. Such metaphors are not present in the research article.

Moreover, a great deal of space of the popular article is taken up by direct quotations from the interviews with the researchers. These parts of the article coming from

spoken discourse also employ a higher number of MRW's than some other parts. One example is the part when the writer describes factors that the researchers used to determine if the exposure to the Zika virus caused birth defects. It is illustrated in the following excerpt:

(3) "We really want to do our very best to *make* sure that pregnant women *hear* the message that we're *giving* them... We are also *launching* further studies to determine whether children who *have* microcephaly born to mothers infected by the Zika virus is the *tip* of the *iceberg* of what we could *see* in damaging effects on the brain."

In contrast, the Zika research article and the other three research articles contain no direct quotations from spoken discourse. In general, direct quotations are rarely used in specialist scientific writing because scientific disciplines regard the phenomena, data, and theories described as the important contribution rather than the unique language the original author may have used. Scientists are more likely to clearly state an author's idea and present both the context and the idea in a paraphrase. Given the presence of a large number of metaphors in direct quotations in the popular article on the Zika virus, the absence of direct quotations in the corresponding research article may be one of the reasons behind the significantly higher frequency of metaphor in the popular article.

What may also be partly responsible for a very small number of metaphorically used tokens in the Zika research article is its very scientific sub-discipline, medicine. A large number of content words in the article were non-metaphorical medical terms. Some of them can have only a non-metaphorical meaning¹, such as *foetus*, *rubella*, *pathogen*, *cataract*, *microcephaly*, *teratogens*, *epidemiology*, *prenatal ultrasonography* and many others. On the other hand, some medical terms in the article could have been used as metaphorical but not in this context. These are, for example, *virus* (a computer virus)², *birth* (birth of an idea), *death* (the death of all hopes), *skin* (skin of fruits), *cell* (the memory cell of a computer), *infectious* (an infectious laugh). The popular scientific article contains only several of these terms, since its aim is not to go into details about what happens in a human body with microcephaly, but to stress the importance of prevention efforts. When discussing the wider implications of the findings, the popular article employed a significant number of metaphors.

4.2. Metaphor types

This section explores the distribution of the main types of metaphors across the two datasets. The three main types are indirect, direct, and implicit metaphors (Steen et al., 2010). There are also two additional types of metaphor-related words: metaphors that

¹ Unless they are used as novel metaphors.

² Examples of possible metaphorical meanings in other contexts are given in parentheses.

are both direct and indirect and MRW's that signal a potential cross-domain mapping (Mflag); and there are two subtypes: borderline cases of metaphor (WIDLII); MRW's due to possible personification (MRW, PP). All of these have been identified in the two datasets of popular and research articles by using the MIPVU procedure. Table 3 and Table 4 report the relative frequencies of metaphor types across the specialist and popular dataset, respectively.

Table 3: Distribution of metaphor types across the popular articles

	Popular article				
Metaphor type	Prime numbers (869 words)	Zika virus (932 words)	Social networks (1119 words)	Foreign-language learning (1087 words)	Overall (4007)
All MRW's	116	63	170	72	421
Indirect	97 (83.60%)	63 (100%)	167 (98.20%)	72 (100%)	399 (94.80 %)
Direct	16 (13.70%)	0	2 (1.20%)	0	18 (4.30%)
Indirect + Direct	1 (0.86%)	0	0	0	1 (0.20%)
MFlag	2 (1.72)	0	1 (0.60%)	0	3 (0.70)

Source: The author of this paper

Table 4: Distribution of metaphor types across the research articles

	Research article				
Metaphor type	Prime numbers (4500 words)	Zika virus (2794)	Social networks (3724)	Foreign-language learning (3524)	Overall (14542)
All MRW's	504	116	366	230	1216
Indirect	504 (100%)	116 (100%)	366 (100%)	230 (100%)	1216 (100%)
Direct	0	0	0	0	0
Indirect + Direct	0	0	0	0	0
MFlag	0	0	0	0	0

Source: The author of this paper

As can be inferred from the tables, the use of metaphorical language in both datasets largely means the use of indirect metaphor. This type of metaphor contributes by far the greatest proportion to the total count of metaphor-related lexical units. Indirect metaphor seems to be the prototypical case of metaphor-related language. Out of the total number of 399 indirect metaphors in the popular dataset, only 5 of them were borderline cases that were coded as MRW, WIDLII (When In Doubt, Leave It In). The additional code "possible personification" (MRW, PP) was added to 9 instances of

indirectly used metaphors in this set. The overall number of 1216 indirect metaphors in the four research articles included 21 WIDLIs and 17 occurrences of metaphor-related due to possible personification.

While the research articles exploit only indirect metaphor, the popular scientific articles employ a considerable number of the other types of metaphor. Direct metaphors accompanied by metaphor signals are particularly important in the popular article about prime numbers, and to some extent in the article about social networks. There is not much likelihood that the nature of prime numbers is a topic that many readers of popular science articles are familiar with. The writer of the article wants to bring the new developments in this field closer to the general educated public. Direct metaphor use is perfect for this explanatory purpose. Its use in popular science is widespread to aid the readers' conceptions of the scientific concepts under discussion. Consider the following sentences from the article.

(4) *Just as Einstein's theory of relativity is an advance on Newton's theory of gravity*, the Hardy-Littlewood conjecture is essentially a more complicated version of the assumption that primes are random – and this latest find demonstrates how the two assumptions differ.

In sentence (4), there is a local referent shift, from prime numbers to the theory of relativity. The lexical units *Einstein*, *theory of relativity*, *Newton*, and *theory of gravity* are incongruous with the topic of prime numbers. However, we see that the incongruous lexical units can be integrated within the overall referential framework by means of comparison, signalled by the phrase *just as*. In the next step, we see that the comparison is non-literal or cross-domain, the source domain being physics and the target domain mathematics. The writer uses the source domain of well-known scientific discoveries to make an analogous comparison with the findings regarding prime numbers. What is already known, that prime numbers are randomly distributed on the number line, is talked about in terms of *Newton's theory of gravity*. And, what has just been discovered, that certain prime numbers appear in patterns, is talked about in terms of *Einstein's theory of relativity*. In this way, the author wants the readers to understand this advance in mathematics through understanding this particular advance in physics that took place at the beginning of the 20th century, when Albert Einstein revolutionized the way scientists think about space and time. Here, indirectness in conceptualization is directly expressed by direct language. All content words within this stretch of text are coded as direct metaphors. The metaphor signal *just as* is coded as Mflag.

As stated above, none of the research articles uses direct metaphor. All of 1216 metaphor-related words in the specialist dataset are used as indirect metaphors. It is important to note here that direct metaphors are connected to the use of deliberate metaphor (e.g., Steen, 2011), that is, all direct metaphors are used deliberately as metaphors. The lack of direct and signalled metaphors in the research articles can be

related to the formality of specialist scientific language which implies the limiting use of deliberate metaphor (Low, 2008). There is reason to assume that expert scientific prose uses metaphor in a less explicit and deliberate way than popular science. Metaphor use in expert scientific writing can be said to be more backgrounded and conventional. The presence of the explanatory and illustrating function in the set of popular articles seems to be reflected in the use of direct metaphors, such as the one explained above. Conversely, the absence of such functions in the genre of research articles seems to be reflected in zero uses of direct metaphor. Moreover, in the popular texts, the writer takes on the role of instructor, and this is linguistically realized where metaphors are explicitly signalled, again such as in the example (4).

4.3. Communicative functions

Having investigated the frequencies and types of metaphorical language in the specialized and popular scientific articles, this research narrows down its focus on the communicative functions of metaphor in the two datasets. It is now well known that metaphor has different dominant functions in different genres (e.g., Semino, 2008). This research attempts to find the most frequent and prominent functions of metaphor in each of the two text-types, concentrating on topic-specific metaphors in each pair of articles.

The first important function of metaphors that was spotted in the popular dataset is an introductory function. The writers of all the four articles know that the intended reader is not an expert. They think of the reader as a person with a good all-round education, but with no specialized knowledge and possibly no exceptional passion for the disciplines in question. This means that readers have to find their articles appealing to start reading. This is the most probable reason why the writers use catchy metaphors to attract attention at the very beginning. This is clearly illustrated in the following opening sentences of the article on prime numbers (5) and the Zika virus (6), and in the title of the article on social networks (7).

(5) Mathematicians are *stunned* by the discovery that prime numbers are *pickier* than previously thought.

(6) The Centers for Disease Control and Prevention *said* Wednesday the time has *come* to *drop* the *squishy* language previously used to describe the Zika virus.

(7) Is social networking *making* us stupid?

All these metaphors seem to have the function of highlighting the evaluative function of the articles, which they sensationalize. This appears to be related to the overall function of the genre, which is to entertain, through dramatizing and stressing the newsworthiness of topics and involving the reader. Such metaphors do not occur in the research articles. This may reflect the field and function of this genre, which discourage sensationalism.

The predominant function of the entire popular dataset is a pedagogical function (Boyd, 1993). Pedagogical metaphors play a role in teaching and explaining scientific theories and ideas. They have at least an interpersonal function since they serve to explain aspects of science to lay audience, and possibly induce reconceptualization in learners. Such metaphors are often used in a specifically vivid way, aiming to provide the general reader with a comprehensible and memorable account of the phenomena. Consider the following sentence taken from the popular article on prime numbers:

(8) Primes, the numbers divisible only by themselves and 1, are the *building blocks* from which the rest of the number line is *constructed*, as all other numbers are created by multiplying primes together.

These metaphors, *building blocks* and *constructed*, serve to help the lay audience understand what prime numbers actually are. Prime numbers are talked about in terms of “pieces of wood or plastic used by children to build things with”, which is the basic meaning of the expression *building blocks*. Its contextual meaning is “one of the basic parts that something is made from and cannot exist without”. Using this pedagogical metaphor, the writer aims at facilitating visualization for the novice reader. None of this information is conveyed, in any form that could be seen, in the corresponding research article because it is assumed to be shared knowledge for their discourse community.

Direct metaphors are a rich source of pedagogical metaphors. Two of the four popular articles use direct metaphors. All of them are utilized for pedagogical purposes. The use of direct metaphors in the popular article on prime numbers described earlier (when the writer correlates the new findings regarding prime numbers with Einstein’s theory of relativity) is one example of a pedagogical direct metaphor. Another example is a direct metaphor employed in the article about social networks:

(9) Social networking probably isn't making you smarter. In fact, it could be making you dumber by supplying answers and insights without requiring any actual thinking, so that your analytic powers begin to *waste away like* an *unused muscle*.

This simile in the form of a direct metaphor signalled by *like* is used to make a description more emphatic and vivid. It compares some aspects of the topic with a familiar concept. This metaphor plays a pedagogical role in that it explains how our analytic powers deteriorate by including an alien but well-known domain, that of how our muscles work. The writer wants the readers to know that if we don’t train our brain, it will, just as atrophied muscles, lose one of its functions. Drawing a parallel to well-known matters, metaphor makes complex concepts easier to grasp.

Pedagogical metaphors were not found in the research articles. They use specialized metaphors more often than the popular dataset. This finding can be interpreted in such a way that an expert, when describing discipline-related topics, automatically produces more theory-constitutive metaphors (Boyd, 1993) than a science journalist. These metaphors are needed for theory modelling and filling terminological gaps. The most frequent theory-constitutive metaphor in the specialist data set is the *acquisition*

metaphor. In the acquisition metaphor the process of learning is talked about and possibly seen as if it was the process of obtaining a physical property. According to Paavola et al. (2004) in this metaphor the human mind is seen as a container of knowledge and learning is a process where the learner (or his teacher) is filling the container with knowledge. Sfard (1998) claims that the historical roots of the acquisition metaphor can be located in the era when documented information was a scarcity: production or reproduction of written documents was expensive. This metaphor structured a new domain and provided vocabulary for the phenomenon for which scientists did not have any alternative terms. The research articles about social networks and foreign-language learning abound in metaphorical expressions that realize this systematic metaphor – LEARNING IS ACQUIRING A POSSESSION. The following are examples from each article, respectively:

(10) . . . without *acquiring* the causal knowledge or the reasoning processes that were responsible for this behaviour.

(11) *Acquiring* sensorimotor skills and conceptual knowledge in adulthood alters the human brain's gray matter structure in task-relevant areas.

The corresponding popular articles show preference for the metaphorical phrasal verb *pick up* to convey the same meaning. The term does not occur in the research articles. Searching for the term in the Corpus of Contemporary American English, which contains specialist as well as more popular texts, the author found that metaphorical *pick up* hardly ever occurs in the specialist section of the corpus. This suggests that the term may be peculiar to popular writing. The use of this metaphor in the two popular articles investigated in the present research seems to have the function of making the contents of the article more understandable as well as more interesting to a layperson, which is connected to the overall function of the genre.

5. Conclusion

This paper looked at the ways in which metaphorical language use differs between specialized and popular scientific written texts. The first type of text is written by scientists for their peers, and the second one is usually written by journalists for an educated but not specialist readership. The author identified metaphor-related words using a systematic procedure for metaphor identification, MIPVU (Steen et al., 2010) and investigated the two datasets within the framework of genre and register (Deignan et al., 2013).

The first aim of this research was to determine the frequency of metaphorical language in both the specialist dataset and the popular one. Overall, the popular articles employ metaphor more frequently. The separate analyses of each pair of articles showed that some of them exhibited a bigger difference in the frequency of metaphor use than the others. This difference is largely influenced by all the components of genre and register,

and especially by mode (use of direct quotations in the popular articles), field (more non-metaphorical technical terms in the research articles), and function (sensationalizing the news in the popular articles and explaining complex phenomena).

The second aim of this research was to explore the distribution of the main types of metaphor across the two datasets. While the research articles use exclusively indirect metaphors, the popular articles also employ direct metaphors and metaphor signals. The writers employ direct metaphors mostly for explanatory purposes, to make complex content more accessible to the general non-specialist public. The absence of direct metaphors in the specialist dataset is indicative of the overall absence of explanations of concepts already familiar within their expert discourse community.

Finally, the main functions of metaphors differ between the two datasets. Metaphors in the popular set are used predominantly for pedagogical purposes, to explain complex scientific phenomena. Another important function of metaphors in this set was to attract the readers' attention and provoke their curiosity. Such functions of metaphors were not found in the specialist dataset. Here, metaphors have a predominant theory-constitutive function.

Using a framework for analysing variation in metaphorical language use that is based on the notions of genre and register proved to be exceptionally useful in this kind of research. This coherent framework of genre and register allowed the author to describe variations in metaphorical language use in the two datasets more fully and systematically. This research found that the differences in the components that influence genre and register are indeed reflected in the differences in metaphorical language use. The present research demonstrated how metaphor studies can benefit from deepening the already existing link between metaphor use and factors such as topic, audience, the relationship between participants, functions of texts, and so on.

References

- Boyd, R. (1993). Metaphor and theory change: What is 'metaphor' a metaphor for?. In: A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought*, 2. Cambridge: Cambridge University Press, 481–533.
- Deignan, A., Littlemore, J., & Semino, E. (2013). *Figurative Language, Genre and Register*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University Press.
- Leech, G. (2000). Grammars of spoken English: New outcomes of corpus-oriented research. *Language Learning*, 50, 675–724.
- Low, G., Todd, Z., Deignan, A., & Cameron, L. (Eds.) (2010). *Researching and applying metaphor in the real world*. Amsterdam: John Benjamins.
- Semino, E. (2008). *Metaphor in discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sfard, A. (1998). On Two Metaphors for Learning and the Dangers of Choosing Just One. *Educational Researcher*, 27(2), 4–13.
- Steen, G. J., Dorst, A. G., Herrmann, J. B., Kaal, A. A., Krennmayr, T., & Pasma, T. (2010). *A method for linguistic metaphor identification: From MIP to MIPVU*. Amsterdam: John Benjamins.
- Steen, G. (2011). The contemporary theory of metaphor – now new and improved! *Review of Cognitive Linguistics*, 9(1), 26–64.
- Vuckovic, Z. (2016). *Metaphor use in specialized and popular scientific written texts*, Master thesis. Belgrade: The Faculty of Philology, University of Belgrade.

Appendix

This appendix contains the list of 8 articles that constituted the author's corpus for metaphor analysis.

1. (a) "Mathematicians shocked to find pattern in 'random' prime numbers", written by a physical sciences journalist, Jacob Aron. The article appeared in the New Scientist magazine on 14 March 2016. It is 859 words long and included one illustration: a picture of little blocks with numbers on them.

<https://www.newscientist.com/article/2080613-mathematicians-shocked-to-find-pattern-in-random-prime-numbers>

(b) Oliver and Soundararajan (2016) "Unexpected biases in the distribution of consecutive primes". The article appeared in PNAS, a multidisciplinary scientific journal. It numbers 4,500 words, not including references, tables and notes. <http://arxiv.org/abs/1603.03720>

2. (a) "CDC confirms Zika causes severe birth defects", written by a infectious diseases and public health reporter, Helen Branswell. This article was published on 13 April 2016 in STAT, a publication focused on finding and telling compelling stories about health, medicine, and scientific discovery. The article contains 925 words and one illustration: a mother displaying a photograph of her daughter, who was born with microcephaly.

<https://www.statnews.com/2016/04/13/zika-birth-defects-causes>

(b) Rasmussen, Jamieson, Honein and Petersen (2016) "Zika virus and birth defects – reviewing the evidence for causality". The article was published online in the New England Journal of Medicine. It contains 2,794 words, not including references. <https://www.statnews.com/2016/04/13/zika-birth-defects-causes>

3. (a) "Is social networking making us stupid?", written by a social sciences journalist. This article appeared on 6 February 2014 on Phys.org, an internet portal that provided the latest news on science. The article is 1,119 words long. It has a picture of the Thinker, a nude male figure of over life-size sitting on a rock with his chin resting on

one hand as though deep in thought and is often used as an image to represent philosophy.

<http://phys.org/news/2014-02-social-networking-stupid.html>

(b) Rahwan, Krasnoshtan, Shariff and Bonnefon (2014) “Analytical reasoning task reveals limits of social learning in networks”. The article was published in the Journal of the Royal Society Interface. It numbers 3,724 words, not including references, tables and figures.

<http://rsif.royalsocietypublishing.org/content/11/93/20131211>

4. (a) “What happens in the brain when you learn a language?”, written by Alison Mackey, a professor of linguistics at Georgetown University and Lancaster University. It was published on 4 September 2014 in the Guardian. It contains 1,097 words and one illustration: a picture of a woman using electrophysiology to examine the inner workings of the brain during language learning.

<https://www.theguardian.com/education/2014/sep/04/what-happens-to-the-brain-language-learning>

(b) Mårtensson et al. (2014) “Growth of language-related brain areas after foreign-language learning”. The article appeared in the NeuroImage Journal. It contains 3,524 words, not including acknowledgements, references and figures.

<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/22750568>

ZAGA VUČKOVIĆ

Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Fakultet za sport, Beograd

UPOTREBA METAFORA U NAUČNO-ISTRAŽIVAČKOM I NAUČNO-POPULARNOM TEKSTU

Sažetak: *Ovaj rad se bavi analiziranjem metafora u autentičnoj prirodnoj upotrebi jezika. Upotreba metafora varira u zavisnosti od više činilaca, a neki od njih su kontekst, tema, sagovornik i način komunikacije. Cilj ovog istraživanja je da ispita sličnosti i razlike u korišćenju metafora između dve vrste teksta: naučno-istraživačkog i naučno-popularnog. Istraživanje se zasniva na analizi osam naučnih radova iz četiri naučne discipline, a to su egzaktne, prirodne, društvene i humanističke nauke. Iz svake discipline analizirana su po dva teksta, od kojih je jedan naučno-popularni članak koji je napisao novinar za opštu javnost, a drugi je naučno-istraživački rad koji je napisao naučnik za druge naučnike. Za identifikaciju metafora u svim tekstovima korišćen je MIPVU, sistematična i transparentna procedura za identifikaciju lingvističkih metafora. Rezultati ovog istraživanja ukazuju na to da se metafore upotrebljavaju znatno drugačije u ove dve vrste teksta. Razlike se tiču učestalosti, vrsta i funkcija metafora. Varijacije u upotrebi metafora u velikoj meri se mogu objasniti u odnosu na razlike u elementima koji čine žanr i registar.*

Ključne reči: *analiza metafora, nauka, popularna nauka, MIPVU, žanr, registar.*

Datum prijema rada: 09.10.2022.

Rad prihvaćen za objavljivanje: 21.11.2022.

PREDRAG BAJIĆ

Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Fakultet za sport, Beograd*

FENOMEN ČETVRTOG MESTA U SPORTU KROZ DRUŠTVENU I MEDIJSKU PRIZMU: OLIMPIJSKE I PARAOLIMPIJSKE IGRE**

Sažetak: *Kompleksnost svakodnevnog života, koji donosi bezbroj izazova, sučeljavanja, prepreka, naravno i lepih trenutaka, svakako nadilazi pojednostavljenu sliku kakva je vidljiva u javnom prostoru samo na osnovu finalnog „proizvoda”. Sport je segment društva u kojem se jasno vidi rezultat, na osnovu kojeg se rangiraju više ili manje uspešni, ali je više nego surova granica od koje se neuporedivo manje ceni uloženi napor i ne vrednuje adekvatno značaj rezultata koji je ostvaren, kroz medije i društvo. Ta linija razdvajanja je postavljena najčešće ispred četvrtog mesta i simbolizuje se kroz dodeljivanje medalja i drugih priznanja onima koji se plasiraju iznad, kao i mnogo izvesniju mogućnost zaborava za druge. Kroz istraživanje vezano za jugoslovenske i srpske sportiste kojima je na Olimpijskim i Paraolimpijskim igrama najveći uspeh četvrto mesto (ukupno 75 olimpijaca i 13 paraolimpijaca), kao i kasnije razgovore sa nekima do njih, osvetljava se ovaj globalni fenomen, koji prožima svet sporta, ali i druge vidove društva, ujedno i čuvaju od zaborava visoki rezultati sportista sa ovih prostora. Posmatrajući odgovore na ključno pitanje, jasno je da kod sagovornika uglavnom provejava seta, odnosno žal za propuštenom prilikom da se osvoji medalja, često pomešan i sa ponosom, naročito kada se taj rezultat sumira iz današnje perspektive, odnosno protokom vremena, imajući u vidu da je to takmičenje koje sportisti najčešće smatraju najvišim dostignućem. „Biti četvrti” je fenomen koji traje, nema kraja i jedinstven zaključak – i koji iznova dobija neke nove junake.*

Ključne reči: *Olimpijske igre, Paraolimpijske igre, jugoslovenski olimpijci, srpski olimpijci, jugoslovenski paraolimpijci, srpski paraolimpijci, biti četvrti, sport, mediji, intervju.*

1. Uvod

Svaki rezultat koji je postignut zahvaljujući dugogodišnjoj upornosti, odricanju i treninzima zaslužuje pažnju i svaki od njih ispunjava suštinu olimpijskog gesla po kojem nije ključan trijumf, već učestvovanje i nadmetanje, u kojem se svako trudi da postigne najviše što može, da napreduje i nadmašuje sopstvene granice, da ide „brže, više, jače”. Ipak, jedan trenutak nepažnje, jedan trzaj, jedna izgubljena lopta, jedan

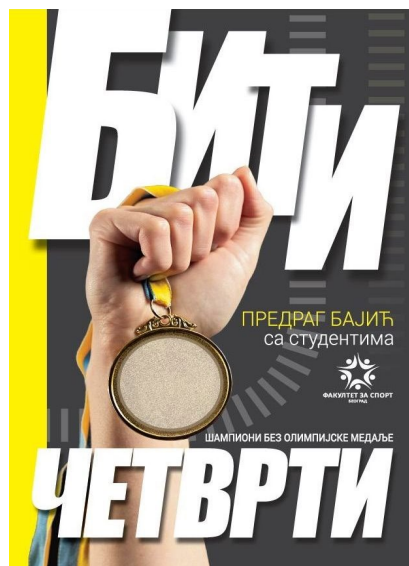
* predrag.bajic@fzs.edu.rs

** Rad predstavlja priređeni segment iz knjige „Biti četvrti: šampioni bez olimpijske medalje” (Bajić sa studentima Fakulteta za sport, 2021).

milimetar, jedna stotinka, loši vremenski uslovi, neka sitna povreda ili neprospavana noć pred odlučujući dan – to je samo delić onoga što može da odvoji sportiste od postolja i mesta u brojnim almanasima, feljtonima i ostalim arhivskim dokumentima, da ih zaustavi na korak do odličja i tako često prepusti zaboravu.

Sport se, između ostalog, definiše i kao „borba čoveka sa samim sobom, drugim čovekom i prirodnim preprekama (silama prirode)”, zatim kao „vaspitna društvena institucija prožeta igrom, a čiji je cilj fizičko i duhovno usavršavanje ličnosti” i kao „racionalna delatnost, sveukupnost dostignuća u određenom području društvenog života” (Kuljić i Koković, 2012: 193). U svakom slučaju, sport je područje u kojem „vlada motiv postignuća” i gde su „ostvareni rezultati egzaktni, uspesi vidljivi, uloženi kapital merljiv” (Koković, 1996: 51). I, bez obzira na visoke plasmane, mnogima koji nisu vlasnici ni zlatne, ni srebrne, ni bronzane medalje, već one „drvene”, kako se u žargonu govori o nepostojećem priznanju za četvrto mesto, često se dodeljuje minorna pažnja, ako je uopšte i ima.

SLIKA 1: Naslovna strana knjige „Biti četvrti: šampioni bez olimpijske medalje”

Sa jedne strane je euforija, sa druge zaborav, što se naročito ispoljava u društvima kod kojih je „karakteristično prekomerno verovanje u sport i njegove funkcije”, a „preterano verovanje u sport dovodi do njegove mitologizacije, jer se na sport gleda kao na neku novu vrstu religije koja treba da omogući ostvarenje vodećih ideala” (Koković, 2007: 321). Naročito u takvim društvima, četvrto mesto se doživljava kao nešto što je teže i od mnogo slabijeg plasmana. Ono izostaje tek u pojedinim sportovima, gde se ta pozicija preskače na način da se dodeljuju dve bronzane medalje.

Međutim, bez obzira na trenutno razočaranje, stereotipno mišljenje o toj poziciji kao najgoroj u sportskom takmičenju u kontrastu je sa vrednošću takvog poduhvata, naročito na Olimpijskim i Paraolimpijskim igrama. Već učestvovanje predstavlja jedan od najznačajnijih trenutaka u karijeri sportiste, nešto što dosegne mali broj članova generacija, najtalentovaniji ili najuporniji – ili i jedno i drugo. Od mnogih koji zakorače u svet sporta i godine posvete treningu, žrtvujući mnogo toga za napredak na tom polju, samo odabrani dosegnu olimpijske visine. I svi oni, težeći ka tim visinama, imaju svoje puteve, posute više trnjem, manje zvezdama. To zavisi od raznih eksternih faktora, kao i od njih samih, imajući u vidu da se sportisti, prema istraživanjima psihologa, između ostalog, često razlikuju po tipu i profilu ličnosti u zavisnosti od

sporta kojim se bave, kao i da se razlikuju osobine ličnosti onih koji se bave kolektivnim i individualnim sportovima (Vuksanović, 2018: 21). Međutim, o kome god da se radi, sve ih privlače olimpijski krugovi. A, ta privlačnost je rasla vremenom toliko da je to danas glavni globalni sportski događaj, koji privlači i najveću medijsku pažnju.

2. Olimpijsko sećanje kroz medijski dvogled

„Ako se na Olimpijske igre primeni obrazac životnog ciklusa, poput onog koji je Džejms Poter (*James Potter*) iskoristio kada je pisao o medijskim industrijama (Poter, 2011: 169–180), uočava se direktna povezanost kada je reč o periodu razvoja televizije i ovog događaja kao globalnog spektakla, koji je zatim počeo da koristi i mogućnosti novih medija (naročito u poslednjoj deceniji). Igre su kroz faze inovacije (kao dopune Svetskim izložbama) i prodora (stvaranje novih ili povećavanje postojećih potreba; početak televizijskih prenosa tih događaja, što je značajno usporeno zbog Drugog svetskog rata) stigle do faze vrhunca, odnosno do toga da su već decenijama u centru pažnje javnosti i predstavljaju najznačajniju smotru sportista.” (Bajić, 2015: 300)

Za prvobitno izveštavanje sa Igara i formiranje medijske slike o uspešnim i „neuspešnim” bila je zadužena štampa, taj „medij masovnog komuniciranja isključivo vizuelnih poruka” (Radojković, 2008: 105), koji se, razvojem drugih medija, susretao sa različitim izazovima, naročito u 21. veku, ali je „uspeo da pronađe svoj kolosek i da ukrštanjem puteva sa novim platformama ipak, bar još uvek, sačuva određeni uticaj u svetu masovnih medija” (Bajić, 2017: 75). Sport, kao „veoma dinamična društvena pojava”, počeo je da se „naročito brzo razvija posle Drugog svetskog rata” (Koprivica, 2018: 32), a na tom talasu su i Igre doživele „najdramatičniju transformaciju” tokom šezdesetih godina prošlog veka, „kada su postale televizijski događaj, masovni spektakl za sve globalniji auditorijum” (Lečner i Boli, 2006: 13). Takođe, „brzim razvojem političkih, ekonomskih, socijalnih, tehnoloških, kulturnih i drugih uslova, Olimpijske igre i ceo pokret su danas postali jedna od najznačajnijih pojava savremene fizičke kulture i važan faktor u razvoju svakog društva” (Šiljak, Mijatović i Parčina, 2013: 888). Na to su naročito uticale promene s kraja prošlog i početka ovog veka, koje su „kroz procese globalizacije, donele ogromne promene i u svet sporta, koji se učvrstio kao jedan od veoma unosnih biznisa na globalnom nivou, imajući u vidu i jednostavnije povezivanje različitih tačaka sveta nego ikada ranije” (Bajić, 2020: 20), kao i nikada veću prepoznatljivost sportskih aktera – i kvantitativno i kvalitativno. Zbog svega toga, jasno je da se ceo svet značajno promenio i da „nastavlja da se menja do neslučenih granica, neprestano terajući i medije da se menjaju” (Bajić, 2012: 155).

Međutim, kako god da se svet menja, činjenica je da masovni mediji imaju izuzetno važnu ulogu – „učestvuju u kreiranju stvarnosti obavljajući svoj svakodnevni rad” (Milivojević, 2015: 67). Tako imaju važnu ulogu i u kreiranju slike o sportskim herojima i antiherojima, pobednicima i gubitnicima, postavljaju ram njihovog portreta, kako za aktuelne, tako i za buduće generacije. A, „vrhunski sportisti su danas društvene jedinice

značajnog društvenog položaja i ugleda, medijske ličnosti kojima se divi masa mladih” (Krsmanović, 2021: 237). Uostalom, sam sport je „višedimenzionalan i složen fenomen čija je okosnica takmičenje”, a pored toga obuhvata i „socijalne, istorijske, psihološke, ekonomske, političke, pedagoške, naučne, medicinske, etičke, filozofske, religiozne, ekološke, kulturne, pravne, tehničko-tehnološke, estetske i druge aspekte” (Radenović, 2021: 231). Sport odavno „nije samo jedan segment društva, već nešto što, kroz identifikaciju sa uspesima i neuspesima, masovnom povezanošću i, samim tim, lakšoj prohodnosti raznih poruka, značajno doprinosi oblikovanju javnog mnjenja” (Bajić i Petrović, 2019: 30).

Kada bi se „princip prisutnosti i odsutnosti određenog sadržaja, odnosno njegovog prepoznavanja ili sklanjanja s medijske agende” (Petrović i Bajić, 2019: 609) primenio na način na koji se tretiraju sportisti na Olimpijskim igrama, jedan od osnovnih kriterijuma prisutnosti bi bio upravo rezultat, gde je ta imaginarna granica između onih koji se podižu u visine i onih čiji se rezultat samo konstatuje često upravo to četvrto mesto. U arhivama se lako mogu pronaći rezultati svih učesnika, ali su priče o onima koji nisu osvojili medalje često veoma šture, naročito kada je reč o tzv. „manjim” sportovima. Upravo zato je značajno podsetiti se i onih koji su stali na korak do odličja, odnosno ukazati na fenomen „četvrtog mesta”.

3. Od Stokholma do Tokija

Prema podacima Olimpijskog komiteta Srbije, dostupnih u periodu od 2019. do 2021. godine¹², četvrto mesto je najveći uspeh za 74 sportista (50 muškaraca i 24 žene) koji su se takmičili na letnjim izdanjima Olimpijskih igara od Stokholma 1912, kada je debitovala Srbija, pa zaključno sa Tokijom 2021. godine, pod zastavama Kraljevine Srbije, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevine Jugoslavije, Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Savezne Republike Jugoslavije, Državne zajednice Srbija i Crna Gora i/ili Republike Srbije, računajući i naše sportiste iz individualnih sportova koji su dobili pravo da se nadmeću 1992. u Barseloni kao nezavisni olimpijski i paraolimpijski učesnici, bez državnih obeležja, zbog sankcija prema Saveznoj Republici Jugoslaviji od strane Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija. Pomenuti broj sportista, kojima je najveći uspeh na igrama četvrto mesto, učinio je to u ukupno 11 sportova, a uračunati su i oni koji nisu ulazili u igru u ekipnim sportovima, ali su bili deo nacionalnog sportskog tima, kao i oni

¹ Izvori: oks.org.rs, web.archive.org/web/20190104104140/http://www.oks.org.rs/takmicenja/olimpijske-igre-i-olimpijskimuzej.rs.

² Kada je reč o rezultatima i izdvojenim učincima sportista, konsultovane su zvanične knjige sa izveštajima određenih Olimpijskih igara, kao i baze podataka na internetu web.archive.org/web/20190201101446/https://www.sports-reference.com/olympics i olympedia.org.

koji su se takmičili i za druge države, pored pomenutih, pod uslovom da ni pod njihovim zastavama nisu osvojili medalju na Igrama. Ukupno, naši sportisti su bili akteri 25 letnjih izdanja, a na 13 su sledeći pomenuti upisali četvrto mesto kao najviše dostignuće, kroz 18 takmičenja.

U periodu pre Drugog svetskog rata velike uspehe su nizali gimnastičari, a njih 12 je identifikovano po kriterijumima ovog istraživanja. Prvo, to je Slavko Hlastan, dva puta četvrti u Parizu 1924. – u preskoku u širinu i u višeboju ekipno, takmičenju u kojem su četvrto mesto kao najbolji rezultat na Igrama upravo tada zabeležili i Stane Žilič, Mihael Osvald i Rastko Poljšak, dok je druga polovina ekipe (Leon Štukelj, Ivan Porenta, Stane Derganc i Josip Primožič) imala i veće uspehe tokom karijera. Dvanaest godina kasnije, u Berlinu, ženska ekipa u višeboju je, takođe, bila četvrta, a činili su je Dušica Radivojević, Lidija Rupnik, Marta Pustišek, Olga Rajković, Dragana Đorđević, Ančka Goropenko, Katarina Hribar i Maja Veršec.

U prvim decenijama posle Drugog svetskog rata zabeležena su četvrta mesta kao najbolji rezultati na Olimpijskim igrama među našim predstavnicima u sportovima na vodi i u vodi. Tako je plivačica Vinka Jeričević ostvarila taj plasman na 200 metara prsno u Melburnu 1956. godine, dok su vaterpolisti Đuro Radan i Boris Čukvas to učinili u Rimu 1960. godine (ostali članovi reprezentacije, koju je kao trener predvodio Božo Grkinić, uz Vlada Polića, okitili su se odličjem na drugim Igrama – Milan Muškatirović, Anton Nardeli, Mirko Sandić, Božidar Stanišić, Zlatko Šimenc, Zdravko Ježić, Marijan Žužej, Hrvoje Kačić i Ivo Cipci). Takođe, blizu medalje u Tokiju 1964. godine bio je veslački osmerac u sledećem sastavu: Boris Klavara, Vjekoslav Skalac, Lucijan Kleva, Marko Mandić, Pavao Martić, Jože Berc, Jadran Barut, Alojz Colja i Zdenko Balaš.

U Minhenu 1972, Ištvan Semeredi je podelio četvrto mesto u rvanju grčko-rimskim stilom (superteška kategorija, preko 100 kilograma), dok je četiri godine kasnije na istoj poziciji takmičenje završio njegov kolega Darko Nišavić (poluteška kategorija, do 90 kilograma). Upravo tada, u Montrealu 1976, na korak do postolja je bio i Srećko Pejović u streljaštvu (MK puška trostav).

U osamdesetim godinama prošlog veka upisano je najviše četvrtih mesta, imajući u vidu dva takva plasmana u ekipnim sportovima. To je ostao najveći uspeh na Olimpijskim igrama za skoro celu generaciju jugoslovenskih fudbalera iz Moskve 1980. godine (osim golmana Tomislava Ivkovića), koju je sa klupe predvodio Ivan Toplak – za Dragana Pantelića, Nikicu Cukrova, Miloša Hrštića, Milana Jovina, Nikicu Klinčarskog, Miša Krstičevića, Dževada Šećerbegovića, Vladimira Matijevića, Antu Miročevića, Dušana Pešića, Bora Primorca, Srebrenka Repčića, Miloša Šestića, Zlatka Vujovića, Zorana Vujovića i Ivana Gudelja. Takođe, to je ostao najveći uspeh i za više od polovine članica ženske rukometne reprezentacije iz Seula 1988. godine – za Slavicu Rinčić, Mirjanu Krstić, Draganu Pešić Belojević, Zitu Galic, Natašu Kolegu, Desanku Stojanović, Svetlanu Vujčić (tada Micić) i Ljiljanu Marković (odličja sa ranijih Igara iz te generacije, čiji selektor u Seulu je bio Dragan Nišević, imaju Svetlana Anastasovski Obućina,

Ljubinka Janković, Mirjana Đurica, Slavica Đukić, Ljiljana Mugoša, Svetlana Mugoša Antić i Dragica Đurić). Na istim Igrama je atletičarka Slobodanka Čolović Maričić bila četvrta u trci na 800 metara.

U devedesetim godinama prošlog veka nadomak odličja je bio atletičar Dragutin Topić, u skoku uvis u Atlanti 1996, dok je na kraju 20. veka medalja izmakla generaciji jugoslovenskih rukometaša, predvođenih selektorom Veselinom Vujovićem, u kojoj su bili sledeći igrači: Dejan Perić, Ratko Nikolić, Aleksandar Knežević, Nedeljko Jovanović, Igor Butulija, Ivan Lapčević, Vladan Matić, Žikica Milosavljević, Goran Đukanović, Dragan Škrbić, Nebojša Golić, Arpad Šterbik, Nenad Peruničić, Petar Kapisoda i Ratko Đurković.

U 21. veku, četvrto mesto kao najveći uspeh na letnjim izdanjima Olimpijskih igara upisalo je šest žena, a među njima je prva strelkinja Zorana Arunović, koja je to učinila dva puta – u Londonu 2012. (malokalibarski pištolj 25 metara) i u miks u Tokiju 2021. godine (vazdušni pištolj 10 metara), u paru sa Damirom Mikecom, koji je nekoliko dana ranije osvojio olimpijsko srebro u pojedinačnoj konkurenciji. Pored nje, u Japanu su do četvrtog mesta kao najvećeg olimpijskog uspeha u karijeri stigle košarkašice Tina Krajišnik, Maja Škorić, Anđela Dugalić i Ivon Anderson, dok su njihove preostale koleginice iz ekipe (Sonja Vasić – devojačko Petrović, Jelena Bruks – devojačko Milovanović, Saša Čađo, Nevena Jovanović, Dajana Butulija, Aleksandra Crvendakić, Dragana Stanković i Ana Dabović), predvođene selektorkom Marinom Maljković, upisale olimpijsku bronzu u Rio de Žaneiru 2016. godine. Takođe, do četvrtog mesta je došla i teniserka Nina Stojanović, koja nije imala priliku da se nadmeće u meču za bronzu u miks u zbog odustajanja njenog saigrača Novaka Đokovića, najboljeg tenisera sveta, usled iscrpljenosti i povrede. Đoković je prethodno završio na četvrtom mestu i u pojedinačnoj konkurenciji, što se dogodilo i u Londonu 2012, dok je četiri godine ranije, u Pekingu, stigao do bronz.

Kada je reč o zimskim izdanjima Olimpijskih igara, od prvog nastupa u francuskom Šamoniju 1924, pa zaključno sa takmičenjem u južnokorejskom Pjongčangu 2018. godine, jedini sportista kojem je najveći olimpijski uspeh četvrto mesto, a da ispunjava prethodno postavljene kriterijume, jeste Bojan Križaj. Ovaj čuveni skijaš iz Kranja je to učinio u veleslalomu, na takmičenju održanom u američkom Lejk Plesidu 1980. godine, kada mu je za dve stotine izmakla bronza.

4. Paraolimpijci krenuli iz Hajdelberga

Prve Paraolimpijske igre su održane u Rimu 1960, a prvi paraolimpijci iz Jugoslavije su se nadmetali 12 godina kasnije, u Hajdelbergu, u tadašnjoj Zapadnoj Nemačkoj, kada je četvrto mesto upisala atletičarka Franciska Ševarac, u sprintu na 60 metara u kolicima. Isti plasman je ostvarila i 1980. godine u holandskom gradu Arnemu, ovaj put u slalomu, a tada su do četvrtog mesta kao najboljeg ličnog rezultata u karijeri na ovoj

smotri stigle i njene kolege iz „kraljice sportova” Drago Tomović (u skoku udalj) i Jože Angelo (u trci na 1500 metara).

Prema zvaničnom rangiranju sportista u javno dostupnim podacima iz baze Međunarodnog paraolimpijskog komiteta³, četvrto mesto na Paraolimpijskim igrama je najveći domet za još devetoro sportista na letnjim izdanjima, filtrirajući ih po istim kriterijumima koji važe i za učesnike Olimpijskih igara, zaključno sa takmičenjem u Tokiju 2021. Uz to i napomena da su u završnom pregledu načinjene korekcije posle razgovora sa pojedinim sportistima koji su ukazali na propuste u arhiviranju njihovih rezultata. Inače, u napomeni u okviru svoje baze, paraolimpijski pokret i navodi mogućnost nepotpunosti i grešaka u podacima.

U 1984. godini domaćini su bili Stouk Mandevil i Njujork, a tada je do četvrtog mesta stigla plivačica Melita Trejer, u trci na 100 metara slobodnim stilom. U Seulu 1988. godine reprezentacija Jugoslavije je bila četvrta u sedećoj odbojci, što je ostao najveći uspeh na Paraolimpijskim igrama tokom igračke karijere za veliki deo generacije koju je predvodio selektor Srđan Ilić – za Vlada Homana, Davorina Kragelnika, Jovicu Mitrovića, Obrena Pejčića, Zorana Stojanovića i Milana Živića (Šefko Nuhanović i kapiten Jožef Banfi imaju odličja).

Od devedesetih godina prošlog veka do danas još dvojica sportista su stala na korak do medalje. Prvo je to učinio atletičar Željko Čeliković u Sidneju 2000, u trci na 5000 metara, potom i strelac Siniša Vidić u Londonu 2012. godine, u disciplini vazdušna puška 10 metara.

Kada je reč o zimskim izdanjima Paraolimpijskih igara, od prvih nadmetanja u švedskom Ernšeldsviku 1976. do Pjongčanga 2018, četvrto mesto kao najveći uspeh je upisano skijašu Cirilu Bokalu u slalomu, na takmičenju u Inzbruku 1984. godine.

5. Praktična moć intervjuja

U knjizi „Biti četvrti: šampioni bez olimpijske medalje” istraživanje izdvojeno u ovom radu je segment projekta. Da bi se dalje sagledao istaknuti fenomen, izdvojeni su potencijalni sagovornici, odnosno sužen spisak aktera, imajući u vidu veliki broj sportista koji su na Olimpijskim i Paraolimpijskim igrama najdalje stigli do četvrtog mesta⁴, sa kojima su, potom, obavljani razgovori. Za šire razumevanje fenomena je

³ Izvori: paralympic.org i db.ipc-services.org/sdms/hira.

⁴ Intervjuisani su: Boris Čukvas, Ištvan Semeredi, Franciska Ševarac, Srećko Pejović, Dragan Pantelić, Nikica Klinčarski, Miloš Šestić, Zlatko Vujović, Slobodanka Čolović Maričić, Dragana Pešić Belojević, Nataša Kolega, Svetlana Vujčić, Milan Živić, Dragutin Topić, Dejan Perić, Nedeljko Jovanović, Dragan Škrbić, Nenad Peruničić, Željko Čeliković, Zorana Arunović, Tina Krajišnik i Maja Škorić.

intervjuisano još šestoro sportista koji su pored tog plasmana osvojili i medalju⁵. Realizacija je išla kroz formu intervjua, koji se smatra „glavnim proizvodom novinarstva” (Životić, 1993: 59) i koji „predstavlja visok domet novinarstva i jedan je od najzastupljenijih i najpopularnijih oblika novinarskog izražavanja, kako među samim novinarima, tako i među publikom: čitaocima, gledaocima i slušaocima” (Jevtović, Petrović i Aracki, 2014: 121). Razlozi za to se nalaze u činjenici da je reč o „direktnom opštenju s javnostima”, da intervju ima „prirodnost i uverljivost komuniciranja” i da doprinosi „informisanosti 'iz prve ruke’” (Jevtović, Petrović i Aracki, 2014: 121).

Kao adekvatan izbor da se odgovori na ključno pitanje i zaokruži celina izabran je intervju profila, koji je u sportskom novinarstvu definisan kao onaj koji se „obično radi s istaknutijim osobama – bivšim profesionalnim sportistima ili onima koji su na vrhuncu sportske karijere”, u formi u kojoj je razgovor „usredsređen na sagovornika, njegov život, rad, gledišta, dostignuća i iskustva” (Vasilj, 2014: 100). Na taj način, dat je širi kontekst od sećanja i emocija koje se odnose na temu koja predstavlja „crvenu nit” za sve sagovornike, odnosno kontekst koji pruža adekvatniju sliku za razumevanje. Kroz ovakve razgovore se trajno zapisuje, pa tako i „oblikuje istorijat pojedinih ideja, profili i sudbine ljudi” (Stanojević, 2009: 135).⁶

Praćena je dominantna linija iz prakse, po kojoj se tekst gradi „preplitanjem sagovornikovih citata (izjava) i novinarskih opaski, pretpostavki, komentara, zapazanja i opisa” (Jevtović, Petrović i Aracki, 2014: 145). Na taj način, omogućeno je i različito strukturisanje intervjua po segmentima, koji su međusobno uvezani da predstavljaju „priču koja teče”, u želji da se čitaocu pruži osećaj neposrednosti, intime, „direktnog” kontakta, dok se nižu fragmenti prošlosti, događaji, ljudi, slike i duh jednog vremena...

Posmatrajući odgovore na ključno pitanje, jasno je da kod sagovornika uglavnom provejava seta, odnosno žal za propuštenom prilikom da se osvoji medalja, često pomešan i sa ponosom, naročito kada se taj rezultat sumira iz današnje perspektive, odnosno protokom vremena, imajući u vidu da je to takmičenje koje sportisti smatraju najvišim dostignućem (uz izuzetak fudbala, gde je centralni događaj FIFA Svetsko prvenstvo, dok su olimpijske selekcije limitirane godištem). I dok nema velike razlike u stavovima u zavisnosti od toga da li je reč o pojedinačnim ili ekipnim sportovima, kroz izjave se jasno vidi da oni koji su pre tih Igara imali više rezultate, odnosno koji su na to takmičenje stigli sa višim očekivanjima, snažnije ističu četvrto mesto kao neuspeh.

⁵ To su: Mirko Nišović, četvrti u kanuu na Olimpijskim igrama 1980. u Moskvi; Tomislav Ivković, četvrti na olimpijskom fudbalskom turniru 1980. u Moskvi; Radomir Rakonjac, dva puta četvrti u plivanju na Paraolimpijskim igrama 1984. u Njujorku; Mirjana Đurica Vermezović, četvrta na olimpijskom rukometnom turniru 1988. u Seulu; Borislava Perić Ranković, četvrta u stonom tenisu na POI 2008. u Pekingu i četiri godine kasnije u Londonu; Damir Mikec, četvrti u streljaštvu na OI 2021. godine u Tokiju.

⁶ U knjizi su intervjui ilustrovani brojnim fotografijama i novinskim izveštajima iz dana kada su stigli do četvrtog mesta.

Kroz knjigu „Biti četvrti: šampioni bez olimpijske medalje” je ostavljen materijalni trag za godine pred nama, sortirana je građa osvežena i korigovana kroz razgovore sa direktnim akterima, naglašavajući značaj pamćenja i poznavanja prošlosti i za one koji odluče da „uplove u vode” novinarstva, u ovom slučaju njegovog sportskog segmenta. Sve je to učinjeno kroz adekvatnu naučnu aparaturu i kako bi se, za širu zajednicu, sačuvao bar deo priča koje bi, protokom vremena, imale sve manju prepoznatljivost za generacije koje dolaze, pa bi tako možda bili zaboravljeni i njihovi junaci, osim možda kroz pomenute brojke, rezultate. Imajući u vidu da je to fenomen koji traje, nema kraja i jedinstven zaključak – i iznova dobija neke nove junake. U svakom slučaju, na ovaj način se ostavlja trajna beleška o jednom vremenu i onima koji su tokom sportskih karijera postigli značajne rezultate, a koji se s pravom mogu nazvati šampionima i bez olimpijske medalje⁷.

Literatura i e-izvori

- Bajić, P. (2012). Život ili smrt štampanih medija: izazovi digitalnog doba. *CM: časopis za upravljanje komuniciranjem = communication management quarterly*, 7(24), 151–170.
- Bajić, P. (2015). Pogled kroz olimpijske krugove: Igre kao platforma za jačanje meke moći i širenje poruka u međunarodnim odnosima. U: P. Milenković, S. Stojšin i A. Pajvančić Cizelj (urednici), *Društvo i prostor. Epistemologija prostora. Društveni prostor i kulturno-istorijska značenja: zbornik radova*, 287–303. Beograd: Srpsko sociološko društvo; Institut za uporedno pravo; Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Bajić, P. (2017). Onlajn štampa: odnosi između sadržaja u štampanim i onlajn izdanjima dnevnih novina. *CM: Communication and Media*, 12(39), 57–82. DOI: 10.5937/comman12-9129.
- Bajić, P. (2020). Teorijski i praktični aspekti komunikacione teorije moći u globalnom umreženom društvu. *Sport i biznis*, 6, 19–25.
- Bajić, P., sa studentima Fakulteta za sport (2021). *Biti četvrti: šampioni bez olimpijske medalje*. Beograd: Fakultet za sport.
- Bajić, P., i Petrović, R. (2019). Tabloidni ritam sportskog izveštavanja u dnevnoj štampi Srbije. U: I. Gajić (glavni urednik), *Sport, zdravlje, životna sredina (zbornik radova sa pete međunarodne naučne konferencije)*. Beograd: Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, 29–36.
- Jevtović, Z., Petrović, R., i Aracki, Z. (2014). *Žanrovi u savremenom novinarstvu*. Beograd: Jasen.
- Koković, D. (1996). Marketing i sponzorstvo: od sporta do umetnosti. *Sociološki pregled*, 30(1), 37–52.

⁷ O stavu autora prema rezultatima pomenutih sportista govori i uzdignuta pesnica na koricama knjige, kao simbol uspeha.

- Koković, D. (2007). Sport kao ogledalo društva. U: G. Skempler, *Sport i društvo: istorija moć i kultura*. Beograd: Clio, 321–325.
- Koprivica, V. (2018). Tendencies in Modern Sport. *Physical Education and Sport Through the Centuries*, 5(1), 32–48. DOI: 10.2478/spes-2018-0004.
- Krsmanović, V. (2021). *Sociologija sporta*. Beograd: Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla”.
- Kuljić, R., i Koković, D. (2012). *Sociologija i sociologija sporta*. Novi Sad: Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja, Univerzitet u Novom Sadu.
- Lečner, F. Dž., i Boli, Dž. (2006). *Kultura sveta – začeci i ishodi*. Beograd: Clio.
- Milivojević, S. (2015). *Mediji, ideologija i kultura*. Beograd: Pešcanik; Fabrika knjiga.
- Olimpijske igre (letnje i zimske) – baze rezultata domaćih sportista. URL: <https://oks.org.rs>, <https://web.archive.org/web/20190104104140/http://www.oks.org.rs/takmice> nja/olimpijske-igre i <https://olimpijskimuzej.rs>. Posećeno: 15.10.2021.
- Olimpijske igre (letnje i zimske) – baze rezultata i učesnika. URL: <https://web.archive.org/web/20190201101446/https://www.sports-reference.com/olympics> i <https://www.olympedia.org>. Posećeno: 15.10.2021.
- Olimpijske igre (letnje i zimske) – zvanične knjige rezultata. URL: <https://library.olympics.com> i <https://digital.la84.org/digital/collection/p17103coll8>. Posećeno: 15.10.2021.
- Paraolimpijske igre (letnje i zimske) – baze rezultata i učesnika. URL: <https://www.paralympic.org> i <https://db.ipc-services.org/sdms/hira>. Posećeno: 15.10.2021.
- Petrović, R., i Bajić, P. (2019). Rijaliti kao medijska doktrina rekonstrukcije svesti preko štampe. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 70(172), 603–614. DOI: 10.2298/ZMSDN1972603P.
- Poter, Dž. (2011). *Medijska pismenost*. Beograd: Clio.
- Radenović, S. (2021). *Sport i društvo: sociologija sa sociologijom sporta (treće dopunjeno i izmenjeno izdanje)*. Beograd: Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja, Univerzitet u Beogradu.
- Radojković, M., i Miletić, M. (2008). *Komuniciranje, mediji i društvo (treće izdanje)*. Beograd: Učiteljski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Stanojević, D. (2009). *Medijska eristika i javni diskurs*. Beograd: Serbika.
- Šiljak, V., Mijatović, S., i Parčina, I. (2013). *Politika i Olimpijske igre*. Teme, 37(2), 887–900.
- Vasilj, M. (2014). *Sportsko novinarstvo*. Zagreb, Sarajevo: Synopsis.
- Vuksanović, M. (2018). *Psihologija sporta*. Beograd: Fakultet za sport, Univerzitet „Union – Nikola Tesla”.
- Životić, R. (1993). *Novinarski žanrovi – štampa, radio, televizija*. Beograd: Institut za novinarstvo.

Dodatak

Projekat „Biti četvrti” je započet kao sastavni deo praktične nastave iz sportskog novinarstva i istraživačkih veština na drugoj godini studija na Fakultetu za sport Univerziteta „Union – Nikola Tesla” u Beogradu i proširen je angažovanjem drugih generacija studenata. Namera je bila da se ukaže na fenomen „četvrtog mesta”, kao relevantnog pojma koji je prepoznat ne samo u sportu, već i u široj društvenoj zajednici, kao i da se to učini i rezultat predstavi kroz aparaturu svojstvenu studijama novinarstva.

U realizaciji knjige „Biti četvrti: šampioni bez olimpijske medalje”, pored Predraga Đ. Bajića, učestvovala su 24 studenta sportskog novinarstva Fakulteta za sport Univerziteta „Union – Nikola Tesla”. To su: Uroš Selenić, Aleksa Janković, Elena Deleva, Đorđe Samoilović, Dušan Fatić, Stefan Stanković, Aleksandar Stajkovac, Ognjen Borjanović, Aleksandar Filipović, Filip Ljubisavljević, Anđelija Ratić, Dušan Krstić, Miloš Dragović, David Radanović, Miloš Petrović, Sara Đorđević, Aleksandar Brežanin, Boško Petrović, Ana Ratković, Nemanja Andrić, Ivan Miletić, Stefan Branežac, Vukić Stojanović i Atanasije Nikolić. Urednik je prof. dr Radivoje Petrović, a recenzenti su prof. dr Zoran Jevtović, prof. dr Vladimir Koprivica i prof. dr Zoran Aracki. U knjizi se nalazi i sećanje na prof. dr Ivanku Gajić, osnivača i dekana Fakulteta za sport.

Promocija je održana u amfiteatru Fakulteta za sport 31. marta 2022. godine. O knjizi su tada govorili Nedeljko Jovanović, četvrti na olimpijskom rukometnom turniru u Sidneju 2000. godine, prof. dr Radivoje Petrović, prof. dr Vladimir Koprivica, Jelena Arunović, trener Zorane Arunović, dvostruke četvrte na olimpijskom takmičenju u streljaštvu – u Londonu 2012. i u Tokiju 2021. godine, kao i Predrag Bajić. Takođe, u ime studenata koji su učestvovali u realizaciji prisutnima se obratila Elena Deleva, u ime Fakulteta za sport Bojan Sekulić, predsednik Saveta, dok je program vodio student Filip Ljubisavljević, a učešće su uzeli i drugi akteri knjige.

Delovi knjige su priređeni i objavljeni u formi feljtona u Nezavisnom dnevnom listu „Vesti” (frankfurtske), kroz 28 nastavaka, u periodu između 7. juna i 9/10. jula 2022. godine. Takođe, objavljeni su i na Veb portalu ovog medija.

SLIKE 2, 3 i 4: Sa promocije knjige „Biti četvrti: šampioni bez olimpijske medalje”

Izvori: R. Biberdžić i Fakultet za sport – promo

PREDRAG BAJIĆ

University “Union – Nikola Tesla”, The Faculty of Sport, Belgrade

THE PHENOMENON OF THE FOURTH PLACE IN SPORT THROUGH THE SOCIAL AND MEDIA PRISM: THE OLYMPIC AND PARALYMPIC GAMES

Summary: *The complexity of everyday life, which brings countless challenges, confrontations, obstacles and, of course, beautiful moments, certainly goes beyond the simplified picture that is visible in the public only on the basis of the final “product”. Sport is a segment of society in which the result is clearly visible, and on the basis of which those more or less successful are ranked, but there is a harsh limit beyond which the effort invested is incomparably less appreciated and the achieved result is not adequately valued in society and the media. That dividing line is usually placed before the fourth place and is symbolized by the medals and other awards to those who place above and the certainty of sinking into oblivion for the others. Through research on Yugoslav and Serbian athletes whose greatest achievement at the Olympic and Paralympic Games was the fourth place (a total of 75 Olympic and 13 Paralympic athletes) and also through subsequent conversations with some of them, this global phenomenon, which permeates the world of sports and other segments of society, comes into the limelight. At the same time, through this work, the exceptional results of the athletes from this region are saved from oblivion. Looking at the answers to the key question, it is obvious that the interviewees mostly feel regret, i.e. regret for the missed opportunity to win a medal, often mixed with the feelings of pride, especially when their results are viewed from today’s perspective, bearing in mind that athletes think of the Games as the greatest event in sports. “Being fourth” is an everlasting phenomenon having no end and no unique conclusion, getting new heroes again and again.*

This paper is an adapted segment, both theoretical and research-based, of the book “Being fourth: Champions without an Olympic medal” (Predrag Đ. Bajić with students of Faculty of Sport, 2021, publisher: Faculty of Sport). The book emphasizes the importance of “the fourth place” through the social and media prism and lists all the athletes whose greatest success at the Olympic and Paralympic Games was the fourth place, starting from the debut of the Olympic athletes in Stockholm in 1912 and the Paralympic athletes in Heidelberg in 1972 to the Tokyo 2021 Games. The condition for selecting athletes was that they competed under the flags of the Kingdom of Serbia, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, the Kingdom of Yugoslavia, the Federal People’s Republic of Yugoslavia, the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, the Federal Republic of Yugoslavia, Serbia and Montenegro and/or the Republic of Serbia. The list also included the athletes in individual sports who competed in Barcelona 1992

as independent Olympic and Paralympic participants without any national symbols, as a result of the UN Security Council's sanctions against the Federal Republic of Yugoslavia. Finally, the list included those who had no "playing time" but were part of the national team in team sports and those who, at some point in their lives, competed for other countries, provided that they did not win a medal at the Games under their flags.

In the book "Being fourth: Champions without an Olympic medal", the research described in this paper is a segment of a project that includes examples of the practical power of an interview as a journalistic genre in shedding light on this phenomenon through the life stories of 22 athletes whose greatest success at the Olympic and Paralympic Games was the fourth place (Boris Čukvas, Ištvan Semeredi, Franciska Ševarac, Srećko Pejović, Dragan Pantelić, Nikica Klinčarski, Miloš Šestić, Zlatko Vujović, Slobodanka Čolović Maričić, Dragana Pešić Belojević, Nataša Kolega, Svetlana Vujčić, Milan Živić, Dragutin Topić, Dejan Perić, Nedeljko Jovanović, Dragan Škrbić, Nenad Peruničić, Željko Čeliković, Zorana Arunović, Tina Krajišnik and Maja Škorić). This is also illustrated by numerous photos and newspaper reports from the day they reached the fourth place.

After these interviews, 6 more athletes who, in addition to the fourth place, also have an Olympic medal, spoke about the phenomenon (Mirko Nišović, Tomislav Ivković, Radomir Rakonjac, Mirjana Đurica Vermezović, Borislava Perić Ranković and Damir Mikec).

In this way, a material trace has been left for the years ahead. The collected data were sorted, supplemented and corrected through the conversations with the actual participants, emphasizing the importance of remembering and knowing the past.

The project "Being fourth" started as an integral part of practical classes in sports journalism and research skills in the second year of study at the Faculty of Sport of the University "Union – Nikola Tesla" in Belgrade. It was later expanded to include students of other years of study. The goal was to present the "the fourth place" phenomenon as a relevant concept that is recognized not only in sports, but also in the wider social community, and to do so in ways specific to journalism studies.

In addition to Predrag Bajić, 24 students from the department of sports journalism took part in the realization of the book. These are the following: Uroš Selenić, Aleksa Janković, Elena Deleva, Đorđe Samoilović, Dušan Fatić, Stefan Stanković, Aleksandar Stajkovac, Ognjen Borjanović, Aleksandar Filipović, Filip Ljubisavljević, Anđelija Ratić, Dušan Krstić, Miloš Dragović, David Radanović, Miloš Petrović, Sara Đorđević, Aleksandar Brežanin, Boško Petrović, Ana Ratković, Nemanja Andrić, Ivan Miletić, Stefan Branežac, Vukić Stojanović and Atanasije Nikolić. The editor was professor Radivoje Petrović, and the reviewers were professors Zoran Jevtović, Vladimir Koprivica and Zoran Aracki. The book also pays tribute to the late founder and dean of the Faculty of Sport, professor Ivanka Gajić.

The book promotion was held in the main lecture hall of the Faculty of Sport in Belgrade on March 31, 2022. Among the speakers were Nedeljko Jovanović, fourth at the Sydney 2000 Olympic Games in handball, professors Radivoje Petrović and Vladimir Koprivica, Jelena Arunović, who is Zorana Arunović's coach (Zorana finished fourth in shooting both at the London 2012 and Tokyo 2021 Games) and Predrag Bajić. Moreover, on behalf of all the students who took part in the project, Elena Deleva gave a speech, Bojan Sekulić, the president of the Faculty Council, addressed the audience and the promotion program was led by Filip Ljubisavljević. Also, other participants of the book spoke at the promotion.

Parts of the book were edited and published in the form of a serial in the Independent Daily Newspaper "Vesti" through 28 articles in the period between June 7 and July 9/10, 2022. They were also published on the Web portal of this daily newspaper.

Keywords: *Olympic Games, Paralympic Games, Yugoslavian Olympic athletes, Serbian Olympic athletes, Yugoslavian Paralympic athletes, Serbian Paralympic athletes, being fourth, sport, media, interview.*

Datum prijema rada: 01.10.2022.

Rad prihvaćen za objavljivanje: 10.10.2022.

NEVEN OBRADOVIĆ

Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, Niš*

ISTRAŽIVANJA HERTE HERCOG – PRETEČA TEORIJE KORISTI I ZADOVOLJSTVA**

Sažetak: *Teorija koristi i zadovoljstva predstavlja jednu od ključnih teorija koje su dovele do promene teorijske paradigme o maksimalnim efektima medija na ljude. Teorijsko pitanje „šta mediji rade ljudima?“ u okviru ove teorije zamenjeno je pitanjem „šta ljudi rade sa medijima?“, a takođe sa ovom teorijom se uvodi i pojam „aktivne publike“. I sama teorija koristi i zadovoljstva i pojam aktivne publike reaktuelizovani su u eri digitalnih medija i društvenih mreža, upravo zbog interaktivnosti koju omogućavaju korisnicima. Zbog svega navedenog, važno je vratiti se u prošlost, tačnije u četrdesete godine 20. veka i ukazati na pionirska istraživanja Herte Hercog (Herta Herzog) o aktivnoj ulozi medijske publike, koja su bila od velikog značaja za tim okupljen oko Pola Lazarsfelda (Paul Lazarsfeld) i Elihu Kaca (Elihu Katz) prilikom postavljanja temelja teorije koristi i zadovoljstva.*

Ključne reči: *Herta Hercog, Teorija koristi i zadovoljstva, mediji, radio, publika.*

1. Uvod

Ključna formulacija za teoriju koristi i zadovoljstva „ne treba da pitamo šta mediji čine ljudima, već šta ljudi čine sa medijima“ nastala je 1944. godine, a njen autor je Daglas Vejpls (*Douglas Waples*), takođe jedan od članova istraživačkog tima Pola Lazarsfelda (Noelle-Neumann, 1983: 160). Navedenom formulacijom teorija koristi i zadovoljstva praktično u komunikologiju uvodi pojam „aktivne publike“, koja na punom značaju dobija nešto kasnije pojavom kulturoloških studija i tvrdnjom da su obični ljudi ti koji oblikuju sopstvene životne okolnosti (Schroder, 2013). Za tekst u kome je utemeljena teorija koristi i zadovoljstva uzima se esej Elihu Kaca, Džeja Blamlera i Majkla Gureviča (*Elihu Katz, Jay Blumler & Michael Gurevitch*), pod nazivom „Korišćenje masovnih komunikacija od strane pojedinaca“ (*Utilization of Mass Communication by the Individual*, 1974). Kako navodi Glen Sparks (*Glenn Sparks*), autori eseja su se suprotstavili tadašnjem vodećem teorijskom pravcu o maksimalnim efektima medija i težište prebacili na pojedinca. „U procesu masovnih komunikacija, inicijativa u

* neven.obradovic@filfak.ni.ac.rs

** Rad je proistekao na osnovu modifikacije poglavlja iz doktorske disertacije „Politička komunikacija na društvenim mrežama i političko ponašanje mladih u Srbiji“, koju je autor odbranio 2020. godine na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

povezivanju potreba korisnika i medijskog sadržaja pripada upravo korisniku, što snažno ograničava sve teorije koje se zasnivaju na pravolinijskom uticaju medijskog sadržaja na stavove i ponašanje korisnika” (Katz, Blumler & Gurevitch, 1974; citirano kod Sparks, 2012: 359). Glavna snaga tada novopostavljene teorije koristi i zadovoljstva, na šta ukazuje Karolin Lin (*Carolyn Lin*), jeste to što je istraživačima omogućila da istražuju posredovane komunikacije na osnovu seta „psiholoških potreba, motiva, komunikacionih kanala, komunikacionih sadržaja i psiholoških zadovoljstava u određenom ili čak unakrsnom kulturnom kontekstu” (Lin, 1996: 574). Teorija koristi i zadovoljstva ispituje prirodu uključivanja publike u praćenje medijskih sadržaja i zadovoljstava koji oni dobijaju zauzvrat, sa naglaskom na psihološke, društvene osobine i motive za odabir određenog medijuma, kao i kasnije stavove i ponašanja koji se razvijaju kombinovanim uticajem navedenih motiva i osobina (Papacharissi, 2009: 137).

Alan Rubin (*Alan Rubin*) navodi da je u okviru teorije koristi i zadovoljstva naglašena uloga aktivne i inicijativne publike:

„Ponašanje je uglavnom ciljno orijentisano i proističe iz jasne namere. Ljudi odlučuju o svojoj aktivnosti i biraju medije ili poruke iz mnoštva komunikacionih kanala kao odgovor na njihove želje ili potrebe. Očekivanja i želje korisnika proističu ili su ograničene ličnim osobinama, društvenim faktorima i interakcijom. Svaka osoba ima mogućnost subjektivnih izbora i tumačenja, što dovodi do izbora određenog medija ili poruke, i upravo ta inicijativa utiče na ishod upotrebe medija.” (Rubin, 2009: 167–168)

Upravo zbog teorijskog definisanja pojedinca kao aktivnog korisnika medija, teorija koristi i zadovoljstva ponovo dobija na značaju u eri društvenih mreža i digitalnih medijskih platformi. Korisnik medija u tom novom medijskom ekosistemu nalazi se centralnoj poziciji prilikom odluke o izboru sadržaja koji će zadovoljiti njegove potrebe.

Sa ciljem doprinosa boljem razumevanju aktuelne pozicije teorije koristi i zadovoljstva, osnovni cilj ovog rada jeste da se ukaže na pionirska istraživanja u ovoj oblasti i razvije jedna vrsta geneze aktivne uloge medijske publike ukazivanjem na istraživanja Herte Hercog koja su, isticanjem Lazarsfelda i Kaca kao utemeljivača teorije koristi i zadovoljstva, neopravdano zapostavljena na našim prostorima.

2. Teorije o maksimalnim efektima medija

Teorije o maksimalnim efektima medija razvijaju se u prvim decenijama 20. veka paralelno sa teorijom o masovnom društvu, a zenit dostižu između dva svetska rata. Kako navodi Snježana Milivojević, uticaj medija na ljude u centru je teorijske i istraživačke pažnje, odakle proističu sledeća važna pitanja: „kako mediji utiču na proizvodnju masovnih ponašanja, koja poruka najbolje proizvodi efekte, kako se pod uticajem medija menjaju vrednosti i tradicionalne strukture društva” (Milivojević, 2001: 156). Autorka na istom mestu objašnjava sledeće: „teorija maksimalnih efekata

bazira se na teoriji o masovnom društvu, linearnom modelu komunikacije u kome mediji neposredno i direktno utiču na ponašanje pojedinaca i shvatanju publike kao pasivnog primaoca poruka” (Ibid). Masovni mediji, kao deo masovnog društva, prema Vregu, imaju zadatak da „hrane atomiziranu masu unifikovanom i stereotipnom političkom informacijom, homogenom kulturom i masovnom reklamom. Masovno komuniciranje je faktički monopolna psihološko-propagandna akcija koja utiče na manipulaciju ljudskim potrebama (političkim, ekonomskim, informacijskim i kulturnim), te usmerava političko i ekonomsko ponašanje čoveka i njegovo komunikativno delovanje” (Vreg, 1991: 37). Stenli Baran i Denis Dejvis (*Stanley Baran & Dennis Davis*) definisali su šest osnovnih pretpostavki o ulozi pojedinca, medija i o prirodi društvenih promena u okviru teorije o masovnom društvu:

- 1) „Mediji su moćna sila u društvu koja može potkopati suštinske norme i vrednosti i na taj način ugroziti društveni poredak. Da bi se ovaj scenario izbegao, mediji moraju biti pod nadzorom elite;
- 2) Mediji su u stanju da direktno utiču na umove prosečnih ljudi i transformišu njihove poglede na društveni svet;
- 3) Promena stavova koju prouzrokuju mediji i sve loše dugoročne posledice koje prate tu promenu, neće samo uticati na pojedinca, već mogu da dovedu i do stvaranja širih društvenih problema;
- 4) Prosečni ljudi osetljivi su na medije zbog toga što u masovnom društvu ne postoje tradicionalne društvene institucije (porodica, prijatelji...) koje su ih ranije štatile od manipulacije;
- 5) Rešenje za socijalni haos koji iniciraju mediji leži u uspostavljanju totalitarnog društvenog poretka;
- 6) Masovni mediji devalviraju vrednosti visoke kulture, što dovodi do sveopšteg ugrožavanja civilizacije.” (Baran & Davis, 2010: 55)

Teorija masovnog društva i model direktnog uticaja medija, kako navode autori, pružila je scenario transformacije masovnog društva u totalitarno (Baran & Davis, 2010: 59). Visokotiražna štampa, film i pojava radija kao prvog elektronskog masovnog medija, njegova (zlo)upotreba u totalitarnim sistemima i propagandna uloga koja je dovela do globalnih sukoba bili su utemeljenje za postavke teoretičara o moćnim medijima i o njihovom snažnom uticaju na ljude koje su posmatrali kao „atomiziranu masu miliona čitalaca, slušalaca i gledalaca filmova spremnih da prime 'poruku'. Svaka 'poruka' bila je direktan i moćan stimulans na akciju koja izaziva momentalan i neposredan odgovor” (Milivojević, 2001: 158). Ovakav pogled, dodaje Milivojević, baziran na teoriji o masovnom društvu, imao je presudan uticaj tokom nastanka komunikologije kao discipline i nesumnjivo je obeležio njenu ranu fazu (Ibid).

Džejms Karen (*James Curran*) sa saradnicima pojašnjava da su teoretičari komunikacije između dva rata imali širok konsenzus oko toga da masovni mediji imaju moćan uticaj, koji je baziran na sledećim postulatima: „1) nastanak masovne publike u do tada nezapamćenom obimu kroz primenu novih tehnologija – rotirajuće štampe, filma, radija, pa do primene masovnih komunikacija; 2) modernom, ali istovremeno i neosporavanom stavu, prema kojem su urbanizacija i industrijalizacija stvorile društvo koje je nestabilno, bez korena, otuđeno i suštinski podložno manipulaciji; 3) definisanju urbanog čoveka kao relativno bespomoćnog i lakog plena za masovne komunikacije, jer više nije usidren u mrežu društvenih odnosa i stabilnih nasleđenih vrednosti koje su karakterisale naseljene ruralne zajednice; 4) anegdotskim, ali i naizgled uverljivim dokazima da su masovni mediji tokom I svetskog rata 'isprali mozak' ljudima, ali i učestvovali u usponu fašizma u Evropi tokom međuratnog perioda.” (Curran, Gurevitch & Woollacott, 2005: 6)

Sve navedeno, kako zaključuju autori, stvorilo je jednu nekomplikovanu sliku o medijima kao moćnim propagandnim agencijama koje kontrolišu i upravljaju osetljivim i bespomoćnim građanima (Ibid: 7). Na pretpostavci da su mediji „neposredan i direktan uzročnik promena u ponašanju” (Milivojević, 2001: 160), zasnovane su S-R teorije, teorija hipodermičke igle, teorijske postavke frankfurtske škole i kultivaciona teorija.

3. Teorije o minimalnim efektima medija

Teorije o minimalnim efektima medija predstavljaju fazu u komunikološkim studijama koja se temelji na „pluralističkom shvatanju društva, funkcionalizmu kao sociološkoj elaboraciji, linearnom shvatanju komunikacije, ali i medijskom uticaju posredovanom primarnim grupama i selektivnim mehanizmima. Smatra se da su direktni efekti medija ograničeni i skromni, a nauka kvantifikuje samo one neposredno merljive” (Milivojević, 2001: 156).

Kako Piter Simonson (*Peter Simonson*) navodi, teorija o minimalnim ili ograničenim efektima medija odnosi se na odsustvo direktnih efekata medija, odnosno da je „uticaj medija na publiku uglavnom ograničen mehanizmima socijalnog i psihološkog filtriranja (selektivna pažnja, selektivna percepcija, selektivno zadržavanje i selektivno sećanje, uz članstvo u grupama i organizacijama čija verovanja, usmerenja i kulturni stereotipi oblikuju odnos prema masovnim medijima). [...] Preciznije rečeno, selektivnost pojedinca i međuljudski odnosi ograničavaju sposobnost medija da promene stavove, mišljenja i ponašanja ljudi” (Simonson, 2012: 2).

Pol Lazarsfeld i Karl Hovland (*Paul Lazarsfeld & Carl Hovland*) smatrali su da se uticaj medija na ljude najbolje može proceniti upotrebom empirijskih metoda za merenje (eksperimenti i anketna istraživanja). Primenom ovog koncepta došli su do rezultata koji su pokazali da mediji nisu tako moćni, kao što je definisano u teorijama o

masovnom društvu i propagandi, te da su faktori poput obrazovanja ili društvenog statusa pojedinca mnogo značajniji od uticaja medija (Baran & Davis, 2010: 139).

Ključno istraživanje za razvoj teorije bilo je istraživanje izbornog ponašanja građana SAD koje su sprovedeli Pol Lazarsfeld, Bernard Berelson i Azel Gaude (*Paul Lazarsfeld, Bernard Berelson & Hazel Gaudet*) sa saradnicima, koje je objavljeno u čuvenoj studiji „Narodni izbor” (*The People’s Choice*). Rezultati su pokazali da je uticaj masovnih medija na izbornu odluku birača znatno slabiji u odnosu na druge personalne i društvene faktore. Iz ovog i sličnih istraživanja razvila se teorija o dvostepenom toku komunikacije koju su definisali Lazarsfeld i Kac – ova teorija zastupa stanovište da presudan uticaj u masovnoj komunikaciji imaju „vođe javnog mnjenja” i njihova interpretacija informacija, a ne direktno mediji. Novi teorijski pravac zaokružile su krajem pedesetih i šezdesetih godina 20. veka teorija o pojačavajućoj doktrini Jozefa Klamera (*Joseph Klapper*), prema kojoj mediji pojačavaju postojeća uverenja kod ljudi, odnosno teorija koristi i zadovoljstva, koja korisnika i njegove navike stavlja u prvi plan.

4. Istraživanja Herte Hercog – temelj teorije koristi i zadovoljstva

Pionirski radovi i preteča teorije koristi i zadovoljstva bila su istraživanja Pola Lazarsfelda i Herte Hercog, koja su sprovedena i objavljena tokom četrdesetih godina 20. veka. U knjizi čiji urednik je bio Pol Lazarsfeld (pod nazivom „*Radio and the Printed Page*”), objavljeno je istraživanje Herte Hercog („*Professor quiz: A gratification study*”), u kojem se autorka bavila uticajem različitih aspekata radio kviza na različite profile ljudi. „Profesorov kviz”¹ je imao veliku publiku iz razloga što takav tip programa nudi višestruku privlačnost slušaocima. Istraživanje je obavljeno metodom dubinskog intervjua sa ukupno 11 ispitanika, starosti od 20 do 40 godina. Pre ovog dela istraživanja, obavljeno je i pilot istraživanje sa 20 ispitanika, metodom upitnika sa zaokruživanjem.² Glavni nalaz istraživanja jesu četiri glavna razloga koja privlače publiku da slušaju kviz: 1) takmičenje; 2) edukacija; 3) samovrednovanje; 4) izazivanje sportskog/navijačkog naboja (Herzog, 1940: 66).

Istraživanje je, kako navodi Hercogova, pokazalo da svaki od navedenih razloga za praćenje kviza pruža i određena zadovoljstva slušaocima.

Takmičenje je kao razlog slušanja navelo svih 11 ispitanika. Oni su prepoznali i definisali više oblika takmičenja u okviru kviza. Pre svega je to nadmetanje sa samim takmičarom koji učestvuje u kvizu, potom sa drugim slušaocima, potencijalnim učesnicima u kvizu i

¹ Kviz je koncipiran tako da se pet takmičara međusobno takmiči u studiju kroz nekoliko rundi pitanja i odgovora. Slušaoci su takođe mogli da dostave pitanja za takmičare i za to bi bili novčano nagrađeni. (Hoerschelmann, 2006)

² Upitnik je obuhvatao sledeće elemente: da li je slušalac razočaran kada ne zna odgovor; da li voli takmičenje; da li misli da je program obrazovnog tipa (Herzog, 1940: 65).

poslednje jeste takmičenje kao sredstvo za privlačenje publike. Autorka dalje pojašnjava da „učestvovanje u svim navedenim modifikacijama takmičenja očigledno služi za podsticanje samopoštovanja ili oslobađanja od određenih frustracija, kao i da to može biti od pomoći da se otkrije priroda frustracija koje učestvovanje u takmičenju može da oslobodi” (Herzog, 1940: 67). Od 11 ispitanika u istraživanju, deset je imalo završenu srednju školu, dok je jedini visokoobrazovani učesnik bio neuspešan u poslu, zbog čega je svakako značajan nalaz da je većina ispitanika svoj takmičarski duh usmeravala protiv „koledža”, odnosno visoko obrazovanih koji učestvuju u kvizu, uz tvrdnju da se ne mora „imati diploma” da bi se ostvario dobar rezultat u kvizu. Na osnovu ovoga Hercogova iznosi zaključak da je „za ovu vrstu slušalaca kviz neka vrsta izlaza, ali ne zbog osećaja intelektualne inferiornosti, već zbog neke vrste zavisti prema ljudima koji imaju visoko obrazovanje, zbog čega je ovakva vrsta programa odlična za ublažavanje nezadovoljstva prema društvenom položaju i socijalnim prednostima 'građana sa diplomom'” (Herzog, 1940: 68). Čak ni pobednik za publiku, kako ističe autorka, često nije stvarni pobednik kviza, jer publika bira pobednika koji je sličan njoj. Prilika da se identifikuje sa pobednikom za prosečnog slušaoca se ne zasniva na najuspešnijem takmičaru u kvizu, već se često bazira na identifikaciji sa učesnikom koji je sličan njemu, čime se simbolički pobeđuje „koledž učesnik” (Ibid: 70).

Edukaciju kao razlog za praćenje kviza navelo je svih 20 ispitanika u kontrolnom anketnom istraživanju. Ovde, kao što Herta Hercog navodi, dolazimo do jedne vrste paradoksa. Naime, slušaoci uživaju u takmičenju jer ga vide kao sredstvo „borbe” protiv visokoobrazovanih takmičara, a formalno obrazovanje ne mogu da dobiju kroz kviz, te autorka izvodi logično pitanje: „Šta to znači kada ispitanici navode da im se program dopada zbog svoje obrazovne vrednosti” (Ibid: 75). Svi ispitanici su jasno pravili razliku između čitanja knjige, pohađanja određenog kursa i sticanja znanja putem kviza, a znanje koje su dobijali putem kviza definisali su kao „raznovrsno znanje”, nasuprot „koncentrisanom znanju” koje se stiče kroz konvencionalne načine obrazovanja. Hercogova ističe da „kviz nije stimulisao ispitanike da tragaju dalje za činjenicama nakon što čuju odgovor na određeno pitanje, već da su pre svega bili zainteresovani da čuju o novim temama” (Ibid: 77).

Kao najslikovitiji primer autorka izdvaja berberina koji je redovno slušao kviz i zbog kojeg je i duže ostajao na poslu kako bi ga pratio. Kviz mu je nudio znanja koja su mu bila od velike pomoći u radu. Naime, njegove mušterije su otvarale veliki broj tema tokom razgovora za vreme tretmana u salonu, te su mu znanja u kvizu mnogo pomogla da bude ravnopravan sagovornik (Ibid: 78). Herta Hercog na osnovu ovog primera i nudi odgovor na gore postavljeno pitanje.

„Nasuprot vrednosti formalnog obrazovanja, koje može ponuditi bolji društveni status, raznovrsno znanje koje se može dobiti putem kviza podiže poziciju slušalaca u očima njihovih suseda i poznanika. Naš ispitanik, berberin po zanimanju, ne očekuje da će mu znanje iz kviza doneti premeštaj iz malog lokalnog u luksuzni salon nekog od njujorških

hotela, ali očekuje da će mu ta znanja, na osnovu kojih će moći da otvara različite teme za razgovor, podići popularnost među mušterijama u lokalnoj zajednici” (Ibid: 79).

Potvrda ovoga jeste i podatak da je svih 11 ispitanika u dubinskom intervjuu navelo da bi eventualno sužavanje sa više tema na jednu, čime bi se pitanja uvela u određeni okvir koji bi možda zaista ponudio određena „koncentrisanja” znanja slušaocima, dovelo do toga da kviz postane dosadan i manje zanimljiv.

Samovrednovanje kao razlog za praćenje kviza predstavlja sasvim nezavisan segment od takmičenja i nadmetanja sa drugim učesnicima, jer kako ističe Hercogova, a što su potvrdili i svi intervjuisani učesnici, svaki program ovog tipa zanimljiv je za slušaocima kao sredstvo saznanja o sebi. Slušaoci kviza, pokazalo je istraživanje, najviše zadovoljstva stižu jednom vrstom trika. Naime, svaki ispitanik na neki način sebe i svoje znanje nipodaštava pred slušanje kviza da bi kako kviz odmiče bio prijatno iznenađen znanjem koje poseduju.

„Dobar rezultat u kvizu za slušaoca može biti neka vrsta nadoknade za stvari koje nije uspeo da realizuje u stvarnom životu. Na taj način, naš ispitanik koji je neuspešan u poslu uživa u divljenju porodice koja sluša kviz dok on daje tačne odgovore. Ispitanica koja je nezadovoljna svojim inferiornim obrazovanjem kroz kviz spoznaje da i ona poseduje znanja ekvivalentna visokoobrazovanim učesnicima koji se nalaze u studiju. Uspeh u kvizu donosi neku vrstu oslobođenja od osećaja krivice za indolentnost i neuspeh u stvarnom životu.” (Herzog, 1940: 84)

Takođe, interesantan nalaz iz intervjuu u okviru istraživanja jeste da je većina ispitanika uživala u učestvovanju u školskim takmičenjima znanja. Herta Hercog ovo povezuje sa činjenicom da školski sistem i celokupno naše kulturno okruženje naglašavaju bodovanje i osvajanje bodova kao sredstvo za uspostavljanje sopstvenih sposobnosti i samovrednovanja (Herzog, 1940: 85). Autorka ovim jasno ukazuje da zainteresovanost za kvizove svoje utemeljenje nalazi i u kulturološkom i društvenom kodu. Takmičenje i bodovanje sastavni su deo školovanja, a tada usvojeni modeli prenose se kroz ceo život. Kako su kvizovi zasnovani na modelu bodovanja i nagrađivanja znanja, jasna je njihova popularnost među svim društvenim staležima. Situacija iz kviza uporediva je sa događajima iz škole, zbog čega je privlačna konzumentima, „uz dozu dramatike, ona predstavlja zabavnu i prijatnu reprodukciju nekada ozbiljne situacije iz škole. S tim što sada ako ne znaju odgovor, to ne predstavlja problem. Slušaoci sada grade svoj sistem bodovanja, dok je pogrešan odgovor u školi bio ozbiljna stvar koja je ocenjivana od strane nastavnika” (Ibid: 85–86).

Izazivanje sportskog/navijačkog naboja, prema Hercogovoj, ređe se navodi kao razlog praćenja kviza u poređenju sa ranije pomenutim. Iako je prisutan, ovaj faktor ne može biti značajno uticajan, jer je teško očekivati da slušalac prilikom slušanja kviza ima istovetno ponašanje kao prilikom praćenja nekog sportskog događaja. Autorka je izdvojila tri najvažnije vrste interesovanja za praćenje kviza u smislu izazivanja takmičarskog naboja:

– Odabir i pogađanje potencijalnog pobjednika kviza nudi gledaocima satisfakciju u vidu dobrog sudijske. U četiri slučaja ispitanici/slušaoци naveli su da bi već nakon prvog ili drugog odgovora nekog takmičara proglasili za pobjednika. „Slušaoци uživaju u tome jer im se dopada uloga sudijske, na taj način oni stiču utisak da mogu dobro da procene druge ljude, i da već na samom početku kviza mogu da pretpostave ko će biti pobjednik.” (Ibid: 87);

– Odabir potencijalnog pobjednika, takođe, predstavlja i personifikaciju idealnog modela ličnosti za osobu koja sluša kviz. „U odnosu na prethodni slučaj gde slušaoци biraju osobu koja ima najveće šanse za pobjedu, što ujedno povećava samopouzdanje slušaoцу, ovde se radi o odabiru takmičara koji predstavlja simbol sa kojim se slušalac poistovećuje, i koji mu u stvari simbolično služi kao izlaz iz ličnog nezadovoljstva (pobjeda domaćice nad visokoobrazovanim takmičarom) ili mu omogućava zadovoljstvo zbog simboličkog pripadanja društvenom sloju koji je u njegovom obrazovnom, prihodnom i kulturnom rang.” (Ibid: 89);

– Greške koje prave učesnici prilikom odgovaranja u kvizu izazivaju uživanje kod slušalaca. Kako navodi autorka, ovo je najmanje zastupljeno i najmanje značajno zadovoljstvo koje je kviz pružao ispitanicima jer je samo jedan ispitanik/slušalac naveo da kviz posmatra kao humoristički program, te da je uživao u neprijatnosti i opstrukciji koju su doživljavali takmičari u kvizu. Pored navedenog, još četvero ispitanika je naveo da ponekad uživa u greškama učesnika, ali da to za njih nije najvažnija privlačnost koju nudi ovaj kviz (Ibid: 90).

Prethodno analizirano istraživanje Herte Hercog uz njene kasnije radove, ali i radove drugih teoretičara i istraživača okupljenih oko Pola Lazarsfelda, dalje se razvija upravo kroz teoriju koristi i zadovoljstva. Najznačajnija istraživanja Lazarsfeldovog tima objavljena su u obimnim studijama „Istraživanje radija” (*Radio research*, 1944) i „Komunikacijska istraživanja” (*Communication research*, 1949).

U okviru dela „Istraživanje radija”, publikovan je i rad Herte Hercog „Šta zaista znamo o slušaoциma dnevnih serijala” (*What Do We Really Know About Daytime Serial Listeners?*, Herzog, 1944), baziran na rezultatima nekoliko istraživanja koje je sproveda i u kojem se autorka, između ostalog, bavi i zadovoljstvima slušalaca prilikom praćenja radijskog programa. Na osnovu istraživanja metodom dubinskog intervjua na uzorku od 100 ispitanika tokom 1941. godine, autorka je došla do tri preovladavajuća zadovoljstva zbog kojih slušaoци prate dnevne radijske serijale.

Dnevni serijali za određene slušaoce jesu prilika za *emotivno pražnjenje*. „Uživaju u prilici da se isplaću uz određeni serijal, takođe vole iznenađenja, srećna ili tužna. Prilika za izražavanje agresivnosti takođe je izvor zadovoljstva za neke od slušalaca. Kao najvažnije, ispitanici su naveli da im usled opterećenosti svojim problemima radijski serijali omogućavaju da se bolje osećaju, jer shvataju da i drugi ljudi imaju slične poteškoće i da se sa njima bore.” (Herzog, 1944: 24)

Drugi važan segment iz ugla zadovoljenja potreba jeste *prilika za slušaocima da maštaju* tokom slušanja radijskih serijala. Ispitanici su naveli da kroz emisije mogu da „popune određene praznine u svojim životima, ili i da poistovećivanjem sa uspešnim likovima u serijalima i njihovim pričama, nadoknade sopstvene životne propuste” (Ibid).

Treći, za Hercogovu neočekivani oblik zadovoljstva na koji su ukazali ispitanici, jesu *saveti i edukacija* koju dobijaju slušajući dnevne serijale. „Slušaocima se priče dopadaju jer im 'objašnjavaju stvari', a čak im nude odgovarajuće obrasce ponašanja. Situacije iz dnevnih radio serijala, mnogim ispitanicima su pomogle u rešavanju istovetnih problema u realnom životu.” (Ibid: 25)

Nakon neočekivanih rezultata vezanih za edukativnu ulogu dnevnih radijskih serijala, autorka 1942. godine sprovodi još jedno istraživanje u vezi sa ovom temom, ali na značajno većem uzorku od 2500 ispitanika u državi Ajova. Na pitanje – „Da li vam dnevni radio programi pomažu u boljem rešavanju svakodnevnih životnih problema?”, 41 procenat ispitanika je dao pozitivan odgovor, dok je 28 procenata tvrdilo da im serijali ne pomažu; preostali ispitanici nisu razmišljali uopšte u tom pravcu. Hercogova je nakon toga pažnju usmerila na odgovore žena u ovom istraživanju, što joj je omogućilo da dođe do dva važna zaključka. Žene sa nižim stepenom obrazovanja istakle su da im ovi programi pomažu, što je prema autorki i logično, jer su one imale „manje edukativnih izvora iz kojih mogu jasno da nauče kako da osvoje prijatelje i utiču na druge ljude, te su zbog toga više zavisne od dnevnih serijskih emisija” (Herzog, 1944: 26). Drugi značajan nalaz prema autorki jeste da žene (bez obzira na stepen obrazovanja) koje smatraju da inače brinu više od drugih ljudi češće pronalaze olakšanje slušajući radijske serijale. Interesantan je i podatak da procenat onih koji smatraju da im serijali pomažu raste sa brojem odslušanih emisija. Među onim slušaocima koji su odslušali samo jedan serijal, 32% smatra da im je serijal bio od pomoći u svakodnevnom životu, dok ovakvo mišljenje ima 50% onih koji su slušali šest ili više serijala. Navedeni podaci prema autorki nisu iznenađujući, jer je očekivano da strastveniji slušaoci imaju pozitivniji stav o emisijama (Herzog, 1944: 26).

Kako u istraživanju u državi Ajova nije predviđeno da ispitanici daju konkretne primere u kojima su im dnevni radio-serijali bili od pomoći, autorka je obavila još jedno dodatno istraživanje/studiju slučaja na uzorku od 150 ispitanika, ovaj put u gradovima Njujork i Pitsburg. Ispitanici su imali zadatak da detaljno obrazlože životne situacije u kojima su im saveti iz dnevnih radio-serijala bili od pomoći u rešavanju istih. „Rezultati su pokazali da su dnevni radio-serijali bili od pomoći u najraznovrsnijim životnim prilikama. Ispitanici su naveli da su im primeri iz emisija pomogli u svakodnevnoj komunikaciji sa ljudima, potom u odnosu sa bračnim drugom, ali i u vaspitanju dece” (Herzog, 1944: 28). Uz navođenje konkretnih odgovora učesnika istraživanja, autorka izdvaja i sledeće slične situacije: način izražavanja i komunikacije u specifičnim situacijama; lakše podnošenje teških životnih situacija (npr. odlazak sina u rat); način za kontrolu stresa u trenucima zabrinutosti; priliku da drugima upute savet, a na osnovu primera iz emisija (Herzog, 1944: 28–30).

Herta Hercog objašnjava da emisije edukuju slušaoce kako da prihvate određenu situaciju. *Prvi način je zasnovan na Panglosianovoj doktrini*³, odnosno na optimističnom pogledu na svet i na veri da se na kraju ipak sve završi dobro. Serijali često motivišu slušaoce da učine prvi, makar i mali korak u rešavanju svog problema, a kasnije se upravo taj korak pokaže kao presudan. *Drugi način je zasnovan na prebacivanju krivice na drugog*, što autorka pojašnjava primerom slušateljke koja je razumevanje za svoje bračne probleme pronašla u tvrdnji iz jednog od serijala „da muževi nikada ne razumeju svoje supruge” (Hercog, 1944: 31). *Treći način zasnovan je na prosto primeni gotove formule ponašanja* koju dobiju iz radijskih emisija. Autorka pojašnjava da su serijali ovde preuzeli model džepne literature i popularne psihologije koja nudi rešenja životnih problema, poput smanjenja stresa, uspešnog vaspitanja dece i sl.

Zbog svega navedenog Herta Hercog zaključuje da su pisci teksta za dnevne radio-serijale imali izuzetno odgovornu ulogu u društvu jer su njihovi tekstovi neretko postajali model ponašanja. Argument da dnevni serijali služe isključivo za zabavu u navedenim istraživanjima Hercogove pokazao se kao neosnovan, čak je upravo suprotno, serijali su imali značajnu edukativnu ulogu za slušaoce. Kako autorka napominje, edukativna funkcija radija kroz ove emisije bila je od velikog značaja za građane SAD za suočavanje sa brojnim problemima, u tada, ratnim vremenima.

Pored pomenutih istraživanja Herte Hercog, na putu ka utemeljenju teorije koristi i zadovoljstva, od velikog značaja bila je knjiga Kaca i Lazarsfelda, „Lični uticaj: uloga ljudi u tokovima masovne komunikacije” (1955). U prikazu ove knjige⁴, Albert Pepitone (*Albert Pepitone*) navodi da su autori u prvom delu knjige detaljno analizirali ulogu interpersonalnih odnosa u procesu masovne komunikacije i uputili snažnu kritiku zanemarivanju interpersonalnih odnosa, koji prema njima značajno ojačavaju i utiču na prenos masmedijskih poruka. Autori, kako ističe Pepitone, ukazuju na niz složenih interpersonalnih procesa koji utiču na odnos medija i publike (kritika teorije o grupnom odlučivanju, uticaj sociometrijskih, statusnih i društvenih faktora, kao i uticaj liderstva na komunikaciju), čime argumentuju da problem masovnog ubeđivanja umnogome zavisi od individualne psihologije (Pepitone, 1957: 157).

³ Pogled na svet zasnovan na ekstremnom optimizmu. Naziv potiče od imena doktora Panglosa, lika iz Volterovog satiričnog romana „Kandid”, koji je bio neizlečivi optimista sa stavom da je na ovom svetu sve dobro i da je najbolji od svih mogućih svetova, i koji nije odustajao od takvog pogleda na svet čak ni u trenucima patnje (Merijam-Vebster rečnik, *Merriam-Webster dictionary*).

⁴ Originalno delo i pored velikih napora usmerenih ka pronalaženju istog nije bilo dostupno autoru za teorijsku analizu, te je dalje rađeno na osnovu prikaza knjige čiji je autor Albert Pepitone. Prikaz je objavljen u časopisu „*The American Journal of Psychology*” 1957. godine.

5. Zaključak

Pionirska istraživanja Herte Hercog, Elihu Kaca i ostalih istraživača i teoretičara na čelu sa Polom Lazarsfeldom trasirala su put ka uspostavljanju teorije koristi i zadovoljstva i ukazala da konzumenti medija ne koriste iste po diktatu i zamislama kreatora programa (pošiljaoca poruka), već da pronalaze sopstvene koristi i zadovoljstva u masmedijskim sadržajima. To je nedvosmisleno potvrđeno u gorepomenutim istraživanjima o navikama radijske publike, iako je teorija koristi i zadovoljstva bila izložena značajnoj teorijskoj kritici tokom 20. veka zbog činjenice da u tradicionalnim medijima nije bilo povratne sprege i mogućnosti direktnog uticaja medijske publike na uređivačku politiku medija.

Istraživanja Herte Hercog, kao i sva druga iz oblasti teorije koristi i zadovoljstva, ukazuju na to da je medijska publika nakon posmatranog, pročitano ili odslušanog programa neretko razgovarala o istom, hvalila ga ili kritikovala. Međutim, izostanak povratne sprege ih je onemogućavao da uspostavljeni vrednosni kontekst „vrate” i nametnu medijima odnosno aktiviraju neka druga vrednosna značenja i kritiku (Fiske, 2001). Pojavom digitalnih platformi, onlajn medija i društvenih mreža, odnosno koncepta Veb 2.0 (*Web 2.0*), povratna sprega zapravo postaje način funkcionisanja novog medijskog sistema. Medijska publika danas ima priliku da komentariše medijske sadržaje, direktno komunicira sa novinarima i urednicima, pa čak i proizvodi medijske sadržaje i prezentuje ih drugima posredstvom društvenih mreža ili drugih digitalnih platformi. Interaktivnost je teoriju koristi i zadovoljstva ponovo pozicionirala među aktivne teorije posredstvom kojih se mogu tumačiti savremeni medijski fenomeni. Teorija koristi i zadovoljstva podcrtava pojam aktivnog korisnika, jer je on taj koji je sada u prilici da ima potpunu kontrolu nad procesom komunikacije i informisanja (Ruggiero, 2000).

Literatura i internet izvori

- Baran, S., & Davis, D. (2010). *Mass communication theory: Foundations, ferment, and future, sixth edition*. Boston: Cengage Learning.
- Curran, J., Gurevitch, M., & Woollacott, J. (2005). The study of the media: Theoretical approaches. In: M. Gurevitch, T. Bennett, J. Curran & J. Woollacott, *Culture, society and the media*. Taylor & Francis e-Library, 6–25.
- Fiske, J. (2001). *Television Culture: Popular Pleasures and Politics*. Taylor & Francis e-Library.
- Herzog, H. (1940). Professor quiz: A gratification study. In: P. F. Lazarsfeld (Ed.), *Radio and the printed page; an introduction to the study of radio and its role in the communication of ideas*. New York: Duell, Sloan, & Pearce, 64–93.
- Herzog, H. (1944). What do we really know about daytime serial listeners. *Radio research*, 1943, 3–33.

- Hoerschelmann, O. (2006). *Rules of the game: Quiz shows and American culture*. Albany: SUNY Press.
- Lin, C. A. (1996). Standpoint: Looking back: The contribution of Blumler and Katz's uses of mass communication to communication research. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 40, 574–581.
- Merriam-Webster dictionary. Panglossian. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/Panglossian>. Posećeno: 24.08.2022.
- Milivojević, S. (2001). Javnost i ideološki efekti medija. *Reč – Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, 64/10. URL: <http://www.fabrikaknjiga.co.rs/knjige/casopis-rec/page/2/>.
- Noelle-Neumann, E. (1983). The effect of media on media effects research. *Journal of communication*, 33(3), 157–165.
- Papacharissi, Z. (2009). Uses and Gratifications. In: D. W. Stacks and M. B. Salwen (Eds.), *An Integrated Approach to Communication Theory and Research*. New York: Routledge, 137–152.
- Pepitone, A. (1957). Book Review *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communication* (Book authors: E. Katz, P. F. Lazarsfeld & E. Roper). *The American Journal of Psychology*, 70(1), 157–158.
- Rubin, A. M. (2009). Uses-and-gratifications perspective on media effects. In: J. Bryant & M. B. Oliver (Eds.), *Media effects – Advances in Theory and Research*. New York: Routledge, 165–184.
- Ruggiero, T. E. (2000). Uses and gratifications theory in the 21st century. *Mass communication & society*, 3(1), 3–37.
- Schroder, K. C. (2013). Socio-cultural models of communication. In: P. Cobley & P. J. Schulz (Eds.), *Theories and models of communication*, volume 1. Berlin: De Gruyter Mouton, 327–347.
- Simonson, P. (2012). The rise and fall of the limited effects model. In: A. N. Valdivia (General Editor), *The International Encyclopedia of Media Studies*, Volume I: Media History and the Foundations of Media Studies (Edited by John Nerone). Oxford: Blackwell Publishing.
- Sparks, G. (2012). Uses and Gratifications of Elihu Katz. In: E. Griffin (Ed.), *A first look at communication theory*. New York: McGraw-Hill, 357–365.
- Vreg, F. (1991). *Demokratsko komuniciranje: prilog pluralističkoj paradigmi u komunikacijskoj nauci*. Sarajevo: Narodna i univerzitetska biblioteka BiH Sarajevo.

NEVEN OBRADOVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Niš, Niš

HERTA HERZOG'S RESEARCH - THE FORERUNNER OF THE USES AND GRATIFICATIONS THEORY

Summary: *The uses and gratifications theory represents one of the key theories that contributed to the change of the theoretical paradigm regarding the maximum effects of the media on people. The theoretical question "What do the media do to people?" within this theory has been replaced by the question "What do people do with the media?". Along with this theory, the concept of an "active audience" was also introduced. Specifically due to the interaction that they enable users to achieve, the uses and gratifications theory itself, as well as the concept of an active audience, have been reinterpreted in the era of digital media and social networks. In view of the aforementioned, the author believes that it is important to take a look back in time, particularly to the 1940s and highlight Herta Herzog's groundbreaking research on the active role of media audiences, which were highly important to the team gathered around Paul Lazarsfeld and Elihu Katz when laying the foundations of the uses and gratifications theory.*

Keywords: *Herta Herzog, uses and gratifications theory, media, radio, audience.*

Datum prijema rada: 27.08.2022.

Rad prihvaćen za objavljivanje: 26.10.2022.

UROŠ SELENIĆ

Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Fakultet za sport, Beograd*

FOTOGRAFIJA I KLIKBEJT NASLOVI: SREDSTVA ONLAJN MEDIJA U PROCESU MANIPULACIJE ČITALACA

Sažetak: *Onlajn mediji nemaju samo informativnu ulogu i jedan od ciljeva u sveopštoj komercijalizaciji i borbi za profit je što veći broj poseta određenog sadržaja. Novi mediji, međutim, i dalje imaju imperativ brzine i objavljivanja novih vesti pre konkurencije, bez obzira na to da li će čitaoci (korisnici) da budu predmet manipulacije sadržajem. Osnovna teza u ovom radu jeste to da fotografija u procesu ostvarenja tog zadatka predstavlja moćno sredstvo onlajn medija. Naime, onlajn mediji mogu i koriste fotografiju tako da sugerišu čitaocima da klikom na određeni sadržaj iz oblasti sporta saznaju osnovnu informaciju u novoj vesti (kao i na koga se ona odnosi), a svemu dodatno pomažu tzv. klikbejt naslovi. U cilju dokazivanja teza u ovom radu, obavljeno je istraživanje u formi onlajn upitnika (metod Likertove skale), koje je potvrdilo da onlajn mediji fotografijama i klikbejt naslovima manipulišu čitaocima/ispitanicima.*

Ključne reči: *onlajn mediji, manipulacija čitalaca, sportska fotografija, klikbejt naslovi.*

1. Uvod

Istorija novinarstva opisuje se kroz četiri generacije u kojoj je svaka sledeća nasleđivala prethodnu, a da je istovremeno nije u potpunosti uništila, nego se stopila s njom (Gocini, 2001). Prva je bila generacija Bendžamina Frenklina (*Benjamin Franklin*) i Kamija Demulena (*Camille Desmoulins*) – prepoznatljiva kao generacija političkog novinarstva. Druga, generacija komercijalnog novinarstva, vezuje se za Emila Žirardena (*Emile Girardin*), Alfreda Čarlsa Harmsvorta (*Alfred Charles Harmsworth*), Džozefa Pulicera (*Joseph Pulitzer*) i Vilijama Hersta (*William Randolph Hearst*). Treća generacija, kao generacija odgovornog novinarstva, karakteristična je za Voltera Lipmana (*Walter Lippmann*), Roberta Boba Vudvorda (*Robert Bob Woodward*), Karla Bernštajna (*Karl Bernstein*) i Roberta Kapu (*Robert Capa*) – (Gocini, 2001: 407). Četvrta generacija, generacija globalnog novinarstva i komunikacije, pojavila se tek krajem 20. veka, a kao simboličan datum rođenja računa se 1983, kada je američki časopis „Tajm” (*Time*) tradicionalnu stranu za ličnost godine posvetio jednoj mašini – personalnom kompjuteru (Gocini, 2001: 408).

* selenicuros4@gmail.com

Prethodni pregled bio je neophodan zarad svrstavanja onlajn medija u jednu od faza istorije novinarstva, a iz razloga što se u ovom radu dokazuje teza da onlajn mediji koristeći fotografiju manipulišu čitaocima. Naime, globalna mreža (*World Wide Web*) je ujedinila korisnike tradicionalnih medija, kao što su dnevne i nedeljne novine, radio i televizija, da revolucionarnom platformom u istom momentu postanu čitaoci, slušaoci i gledaoci, uz dodatak povratnih informacija ispod samih tekstova (Radojković i Miletić, 2008: 165). Dodatno objašnjenje nudi se podelom medija na tradicionalne (novine, radio i televizija), nove (upravo poput onlajn medija nastalih na platformi interneta; pored radija, televizije na zahtev i drugih koji omogućavaju korisnicima komunikaciju s medijima) i nove-nove medije, kao što su društvene mreže, iako ne spadaju u ostale masovne medije (Rotar Zgrabljčić, 2017: 63).

„Jasno je da se ceo svet značajno promenio i da 'nastavlja da se menja do neslučenih granica, neprestano terajući i medije da se menjaju' (Bajić, 2012: 155). Međutim, kako god da se svet menja, činjenica je da masovni mediji imaju izuzetno važnu ulogu – 'učestvuju u kreiranju stvarnosti obavljajući svoj svakodnevni rad' (Milivojević, 2015: 67).“ (Bajić, 2021: 17–18)

Uporedno s medijskim prosperitetom, promenio se i opis zanimanja novinara, kao i sami uslovi rada, i to posebno usled razvoja novih tehnologija (Kuncik i Zipfel, 2006: 69). Pred novinarima se sada postavlja zadatak da ne ispunjavaju isključivo informativnu ulogu, već da moraju u sveopštoj komercijalizaciji da razmišljaju i o ekonomiji (Petrović, 2014: 80). To, dakle, podrazumeva da pre glavnih konkurenata objave nove informacije, ali i da donesu profit. Kako je već navedeno da je i dalje važno da budu ispred konkurencije, brzina ostaje nezamenljivi imperativ novinarskog posla, naročito u onlajn medijima u kojima se iz minuta u minut mogu objavljivati nove vesti (Selenić i Vulinović, 2021: 58).

Ovaj rad bavi se fotografijom i klikbejt naslovima, ujedno nezaobilaznim sredstvima u procesu medijske manipulacije. U okviru rada, budući da je baziran na iskustvu publike, obavljeno je istraživanje u formi onlajn upitnika u cilju dokazivanja teza da se onlajn mediji u sportskim sadržajima služe fotografijom i klikbejt naslovima kako bi manipulativnim delovanjem na čitaoce/korisnike ostvarili svoje ciljeve.

2. Teorijski okvir

2.1. Fotografija

Kako je u radu stavljen fokus na fotografiju, važno je da se navede da bi jedna od funkcija fotografije u medijima trebalo da bude informativna. Danas je, međutim, uobičajeno da fotografija ne predstavlja realnost (stvarnost), nego sredstvo da određena medijska poruka bude shvaćena na potpuno drugačiji način i da se uopšteno njen zadatak promenio (Vujović, 2021: 34). Primera radi, prvi zadaci fotografije u medijima bili su samo da ide propratno, kao dodatak vestima. Fotografija je daljim

razvojem sama po sebi postala vest, što je kasnije u teoriji postalo poznato pod pojmom fotožurnalizma (Freund, 1981: 111). Na taj način se i promenio cilj fotografije u medijima, pa je od propratnog elementa u tekstu postala događaj, koji se može, a i ne mora, opisati uz gotovo minimalan tekst. Koliko je zapravo fotografija značajna za medije potvrdio je i Stjepan Malović, pozivajući se na Džeka Hilviga (*Jack Hilwig*), profesora fotonovinarstva u Sjedinjenim Američkim Državama, koji, između ostalog, naglašava da proces odabira fotografije podrazumeva rad fotografa, urednika i novinara (Malović, 2005: 350–354).

Kako je u uvodnom poglavlju rada navedeno da se onlajn mediji služe fotografijom da bi privukli čitaoce da kliknu na određeni sadržaj iz oblasti sporta, bitno je i pojašnjenje funkcije sportske fotografije. Sportska fotografija predstavlja jednu od atraktivnijih formi novinarskog izražavanja, tj. neophodno je da zadovolji visoke profesionalne standarde, jer je sam sport komercijalizovan i u tesnoj vezi s proizvođačima sportske opreme (Vujović, 2021: 36). Specifičnost fotografije ogleda se u tome da je kao mediji, što nesumnjivo ukazuje na to koliki je njen značaj (Sontag & Barthes, 1982: 169). Šta bi to trebalo da znači? Nemač Rudolf Arnhajm (*Rudolf Arnheim*) je pisao o sve većoj prisutnosti fotografije, rastu različitih broja kanala kojima se umnožava i tome kako je ona postala prirodni deo komunikacije – i to ne samo u štampi i na televiziji, već i na internetu zbog onlajn medija, blogova i drugih vidova Veb prezentacija (Arnhajm, 2003: 129).

Imajući u vidu to kolika je važnost fotografije, jasno je da ljudi mogu svesno ili nesvesno da ignorišu ili obrate pažnju na to šta ona u suštini saopštava. Upravo takav teorijski pristup može dovesti i do niza konstatacija, među kojima bi jedna bila ta da je fotografija jaka, moćna i da nudi mnoštvo značenja. U svakodnevici se može čuti i to da fotografija ne laže i da se smatra pouzdanijom od reči (Ninković Slavnić, 2006: 124–129). Trebalo bi, ipak, istaći to da može postojati dilema u vezi s tim da li se fotografiji može verovati. Odgovor na dilemu ili, bolje reći, postavljeno pitanje, prilično je jednostavan, pošto se fotografijom manipuliše skoro od njenog nastanka (Putica, 2014: 153–166). Podsećanja radi, jedan od prvih slučajeva manipulacije uočava se i na početku fotografija s ratišta, i to u primeru Rodžera Fentona (*Roger Fenton*). Naime, Krimski rat, vođen u periodu od 1853. do 1856. godine, bio je prvi rat koji je fotografisan, a sam Fenton je imao zadatak da prikaže rat na lep način kako bi ostvario zacrtani cilj manipulacije kraljice Viktorije i ohrabrio naciju da vodi sukobe sa drugim državama (Milhollen, 1946: 10–12).

2.2. Manipulacija

S druge strane, manipulacija se neretko dovodi u vezu i s medijima, barem prema onoj teoriji koja ukazuje na to da se masovni mediji služe manipulacijom da bi ispunili određene ciljeve (Labaš, 2014: 206). Činjenica je to da manipulacija ima negativnu konotaciju, naročito zbog medijskih sadržaja kojima se nameću stavovi o određenim temama. Onlajn mediji se služe manipulacijom u broju informacija koje svakodnevno

nude čitaocima, pa nastoje da njihovi korisnici konzumiraju samo one koje imaju za cilj da stvore određenu sliku stvarnosti. Pod ovim objašnjenjem podrazumeva se manipulacija, koja se poistovećuje s pojmovima u komunikologiji kao što su laganje, varanje, podvaljivanje i obmanjivanje masovne publike. Onlajn mediji, zahvaljujući različitim tehnikama, pokušavaju da proizvedu prividnu stvarnost i da nagovarački utiču na stavove kroz dve psihološke ravni – afektivnu i kognitivnu. U novim medijima veći je akcenat na afektivnoj nego na kognitivnoj, zato što se za nju vezuje direktna relacija između samog sadržaja poruke i emocionalnih slojeva u mentalno-psihičkoj strukturi čoveka, što se, pre svega, postiže delovanjem na osećanja i izazivanjem utiska stapanja. Naravno, neophodno je objasniti i to da je takav efekat povezan s nejasnoćom poruke medija, naročito ukoliko je ona kratka i dvosmislena, jer se utisak stapanja izaziva manipulativnim tehnikama zavođenja (Šmakić, 2018: 289). To, dakle, znači da je bitno da se pošalje poruka koja će izazvati posledice. Cilj manipulacije moguće je ostvariti ako se ponavljaju nejasne poruke u kratkom vremenskom intervalu, sve do momenta dok sadržaj poruke u procesu dekodiranja ne počne da deluje na recipijente ili, u ovom slučaju, konzumente onlajn medija. Na taj način se može postaviti i pitanje – na koji način se deluje na recipijente, dok ključnu ulogu u obavljanju tih medijskih zadataka imaju psihološki trikovi manipulacije kojima se nebrojeno puta u istom procesu varaju korisnici/čitaoci (Bokun, 1999: 15).

2.3. Klikbejt naslovi

Internet portalima nisu dovoljne samo fotografije i afektivna manipulacija da navedu korisnike na određeni sadržaj, nego se služe i veštinom da naslovima privuku pažnju. Teorija, kao i praksa novinarstva, saglasni su u oceni da je u privlačenju pažnje bitan dobar naslovni blok. On kao „svojevrsan izlog teksta predstavlja umetnost zbog moći kratkog, dugačkog, jezgrovitog i efektnog izdvajanja osnovnog sadržaja, odnosno pruža srž informacije, analizira i ostavlja utisak na čitaoce” (Jevtović, Petrović i Aracki, 2014: 56–57).

Samim tim što je u prethodnom pasusu ukazano na to koliku važnost ima naslov, jasno je zašto njegovo kreiranje zahteva posebnu pažnju. Kako je u onlajn medijima zbog hiperprodukcije gotovo nemoguće pročitati sve sadržaje, oni svojim naslovima moraju i više da zainteresuju čitaoce, bez obzira na to da li će ih oni potpuno, delimično ili ih uopšte neće informisati (Krejt, 2005: 154). Poznato je i to da su onlajn mediji preuzeli ulogu informisanja u Srbiji, iako je karakteristika internet portala, a u cilju što većeg broja poseta, pristup koji često podrazumeva i klikbejt naslove (Kvapil, 2021: 124), što poziva na dodatni oprez.

Prema definiciji u rečniku Merijam Vebster (*Merriam Webster*), pojava klikbejta vezuje se za 1999. i onlajn medije, dok u psihološkom smislu „može da deluje da naslov izaziva svrab, koji se u međuvremenu može počesati samo ako se klikne na sadržaj” (Webster, 2020). Kako je navela i autorka Milena Kvapil, pozivajući se na evropsku neprofitnu organizaciju EAVI (*Media Literacy for Citizenship*), osobine takvog pristupa su upadljivi,

misteriozni, nedorečeni, senzacionalni i atraktivni naslovi, kojima se i sugerije da se radi o ekskluzivnoj vesti (Kvapil, 2021: 117). Realnost je potpuno drugačija i dešava se da nastavak teksta ne može da opravda naslov, koji je zapravo privukao čitaoce da kliknu na sadržaj. Namerno se izostavljaju i bitni delovi informacija iz teksta, čime se potpuno menja kontekst, zbog kojih se korisnici i primoravaju da otvore sadržaj i saznaju o čemu se radi. Drugim rečima, klikbejt naslovi se svrstavaju u medijske tehnike koje dovode u zabludu ili navode na pogrešan zaključak.

3. Istraživanje

U radu „Fotografija i klikbejt naslovi: Sredstva onlajn medija u procesu manipulacije čitalaca” prikazani su rezultati kvalitativnog tipa istraživanja sprovedenog u periodu od 12. do 17. maja 2022, u kome je učestvovalo 200 osoba.¹ Istraživanje je obavljeno uz pomoć onlajn upitnika, a učesnici u istraživanju su odgovarali na dve baterije pitanja, koristeći metode Likertove skale, odnosno petostepene skale stavova s nizom tvrdnji kojima se izražavao stepen slaganja ili neslaganja. U skladu s tim, mogli su da se odluče za jedan od sledećih odgovora:

- Uopšte se ne slažem (1);
- Ne slažem se (2);
- Delimično se slažem (3);
- Slažem se (4);
- Potpuno se slažem (5).

Ispitanici su u prvoj bateriji pitanja izražavali stepen slaganja ili neslaganja sa konstatacijama koje su se ticale tri primera sportskih vesti na onlajn portalima – koji su prethodno izabrani deskriptivnom analizom medijskog sadržaja² u periodu od 7. aprila do 11. maja 2022. godine, prema kriterijumima opisanim u drugom poglavlju:

- Na osnovu fotografije niste saznali šta je osnovna informacija u objavljenoj vesti;
- Naslov je uticao da kliknete na sadržaj, pošto vam je isti privukao pažnju fotografijom;
- Bili ste izmanipulisani fotografijom i naslovom.

¹ U istraživanju je učestvovalo 100 osoba muškog i 100 osoba ženskog pola. Prosečna starost ispitanika bila je 24,2 godine. Više od polovine (125) imalo je završenu visoku stručnu spremu, dok su ostali ispitanici (75) imali srednju stručnu spremu.

² Analizirani su internet sajtovi 12 dnevnih novina u Srbiji i izabrana su tri primera od ukupno pregledanih 1.450 tekstova. Reč je o portalima „Sportskog žurnala”, „Politike”, „Kurira”, „Aloa”, „Srpskog telegrafa”, „Informera”, „Danasa”, „Vesti” (frankfurtske), „Blica”, „Nove”, „Večernjih novosti” i „Objektiva”.

Primer 1 (Slika 1): „Republika”, Veb portal dnevnog lista „Srpski telegraf”, objavila je 10. maja 2022. godine tekst pod naslovom: „Novak javno ponižen! Drskost! Šta joj daje za pravo da ovako nešto kaže.” Novinari ovog portala objavili su izjavu bivše teniserke Martine Navratilove (*Martina Navratilova*), u kojoj je ona istakla da je španski igrač Karlos Alkaraz (*Carlos Alcaraz Garfia*) bolja verzija Novaka Đokovića, ali su uz tekst iskoristili fotografiju Novaka Đokovića i njegove supruge Jelene, čime se stekao utisak da je ona ponizila poznatog tenisera.

Primer 2 (Slika 2): Medijski Veb sajt „Objektiv” je 4. maja 2022. objavio tekst pod naslovom: „Tužne vesti: Preminuo legendarni vozač Formule 1.” Reč je o nepotpunoj vesti povodom smrti Britanca Tonija Bruksa (*Charles Anthony Standish Brooks*).

SLIKA 1: Naslov na Veb portalu „Republika” o izjavi Martine Navratilove

Izvor: republika.rs

SLIKA 2: Naslov na Veb portalu „Objektiv” o smrti vozača Formule 1

Izvor: objektiv.rs

Primer 3 (Slika 3): Na Veb portalu dnevnog lista „Alo” 11. maja 2022. objavljen je tekst pod naslovom: „Skandal na pomolu: Pokrenut postupak, FIFA izbacuje jednu reprezentaciju sa Svetskog prvenstva.” Osnovna informacija u vesti trebalo je da bude to da bi Međunarodna fudbalska federacija mogla da pokrene disciplinski postupak protiv Ekvadora, zbog sumnje da je tokom kvalifikacija za nacionalni tim nastupao igrač koji nije bio državljanin te zemlje. Ovaj Veb portal je pokušao da ostvari što bolju posetu tako što je sakrio ime reprezentacije, postavio fotografiju zida na kojem piše FIFA i u nastavku sadržaja napisao da je već pokrenut postupak.

SLIKA 3: Naslov na Veb portalu „Alo” o pokretanju disciplinskog postupka protiv Ekvadora

Izvor: alo.rs

Ispitanici su u narednoj, ujedno i poslednjoj bateriji pitanja, izražavali stepen slaganja ili neslaganja sa sledećim konstatacijama:

- Fotografija je moćno sredstvo u manipulaciji čitalaca;
- Fotografija pomaže onlajn medijima da ostvare što veći broj poseta na određeni sadržaj;
- Klikbejt naslovi pomažu onlajn medijima da ostvare što više poseta na određeni sadržaj;
- Sadržaj u onlajn medijima birate na osnovu naslova;
- Sadržaj u onlajn medijima birate na osnovu fotografije.

4. Rezultati istraživanja

Ispitanici su odgovorima u prvoj bateriji pitanja (Tabela 1) potvrdili da su bili zbunjeni sportskim vestima onlajn medija. Na osnovu fotografije, čak 196 od 200 učesnika, koliko je ukupno učestvovalo u istraživanju, nije saznalo šta je osnovna informacija u objavljenoj vesti i odlučili su se za odgovor koji je potvrđivao to da se potpuno slažu sa prvom konstatacijom. Preostale četiri osobe su samo delimično bile saglasne da su dobile (osnovnu) informaciju. Rezultati istraživanja pokazali su i da se 194 ispitanika delimično slaže, slaže ili potpuno slaže da je klikbejt naslov uticao da se odluče za

sadržaj koji im je prethodno privukao pažnju fotografijom, dok su po tri odgovora zabeležena u stepenu slaganja od „ne slažem se” do „delimično se slažem”. Takođe, veći deo učesnika u istraživanju označio je da je bio izmanipulisan fotografijom i naslovom (198), aludirajući da nastavak sadržaja nije mogao da opravda ta dva elementa.

TABELA 1: Odgovori ispitanika na prvu bateriju pitanja

Ocena	1	2	3	4	5
Na osnovu fotografije niste saznali šta je osnovna informacija u objavljenoj vesti	0	0	4	0	196
Naslov je uticao da kliknete na sadržaj, pošto vam je isti prethodno privukao pažnju fotografijom	0	3	3	12	182
Bili ste izmanipulisani fotografijom i naslovom	1	1	0	10	188

Izvor: lična arhiva autora

Ispitanici su, izuzev prve baterije pitanja, izražavali i stepen slaganja sa konstatacijama koje se direktno nisu odnosile na tri primera sportskih vesti u onlajn upitniku (Tabela 2). Kao što je moglo da se nagovesti, saglasni su s mišljenjem da je fotografija moćno sredstvo onlajn medija, čime je potvrđeno to da je fotografija praktično od svog nastanka imala mogućnost da navodi na pogrešan zaključak (192).

Potvrdili su to i odgovori u narednoj konstataciji, tj. da fotografija pomaže onlajn medijima da manipulacijom ostvare cilj – što veći broj poseta na određene sadržaje (192). Povrh svega, na fotografiju su se nadovezali i klikbejt naslovi, ispunjavajući deo zadatka u čitavom procesu (198).

Uz navedeno, ispitanici su kroz ovo istraživanje potvrdili i to da je značaj naslova u onlajn medijima ogroman, uz potvrdu toga da sadržaje uglavnom biraju na osnovu istih (189). Takođe, skoro identična situacija je i kada je reč o fotografijama, koja je kod 185 ispitanika bitan faktor izbora teksta.

TABELA 2: Odgovori ispitanika na drugu bateriju pitanja

Ocena	1	2	3	4	5
Fotografija je moćno sredstvo onlajn medija	1	7	3	14	175
Fotografija pomaže onlajn medijima da manipulacijom ostvare što veći broj poseta na svojim sajtovima	2	6	0	12	180
Klikbejt naslovi pomažu onlajn medijima da ostvare što više poseta, tj. obavljaju svoj deo zadatka u procesu manipulacije	1	1	0	2	196
Sadržaj u onlajn medijima birate na osnovu naslova	5	6	0	9	180
Sadržaj u onlajn medijima birate na osnovu fotografije	7	8	0	10	175

Izvor: lična arhiva autora

5. Zaključak

U ovom radu ukazano je na to da se onlajn mediji služe manipulacijom kako bi ispunili osnovni zadatak – da imaju što veći broj poseta i ostvare što veći profit. Prilikom sprovedene analize, bilo je očigledno i to da oni u svojim sadržajima nisu imali imperativ da informišu čitaoce, već samo da im privuku pažnju. U procesu ostvarenja navedenih ciljeva, posegnuli su za tehnikama manipulacije, ali i različitim elementima

(sredstvima) koji imaju važnu ulogu u svakom novinarskom tekstu. U radu je pod tim podrazumevano to na koji način su mediji koristili fotografiju, kao i to da se na taj način izgubila informativna uloga, čije postojanje bi se i od samog početka njene upotrebe u ovom kontekstu s pravom moglo dovesti u pitanje.

Poseban fokus mora biti na tome da su u generaciji globalnog novinarstva i komunikacije karakteristični klikbejt naslovi. Teorijski okvir i osnovne teze, koji ukazuju na to da onlajn mediji fotografijom i klikbejt naslovima sugerišu čitaocima da se odluče za određeni sadržaj, potvrđeni su istraživanjem obavljenim pomoću onlajn upitnika, čiji su nalazi ovde predstavljeni. Na osnovu rezultata, istaknutim u završnom delu rada, ispunjen je njegov primarni cilj, ranije naveden u uvodnom delu ovog rada.

Literatura

- Arnhajm, R. (2003). *Novi eseji o psihologiji umetnosti*. Beograd: SKC Beograd i Univerzitet umetnosti u Beogradu.
- Bajić, P., sa studentima Fakulteta za sport (2021). *Biti četvrti: šampioni bez olimpijske medalje*. Beograd: Fakultet za sport.
- Bajić, P. (2012). Život ili smrt štampanih medija: izazovi digitalnog doba. *CM: časopis za upravljanje komuniciranjem = communication management quarterly*, 7(24), 151–170.
- Bokun, P. (1999). *Psihološki rat: manipulacija dušom*. Beograd: Jugoslovenska knjiga.
- Freund, G. (1981). *Fotografija i društvo*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Gocini, Đ. (2001). *Istorija novinarstva*. Beograd: Clio.
- Jevtović, Z., Petrović, R., i Aracki, Z. (2014). *Žanrovi u savremenom novinarstvu*. Beograd: Jasen.
- Krejb, R. (2005). *Onlajn novinarstvo*. Beograd: Clio.
- Kuncik, M., i Astrid, Z. (2006). *Uvod u znanost o medijima i komunikologiji*. Zagreb: Zaklada Fridrih.
- Kvapil, M. (2021). Strategije u stvaranju naslova vesti informativnih onlajn portala u Srbiji. *CM: Communication and Media*, 16(1), 115–141.
- Labaš, D. (2014). Etička pitanja i manipulacija u oglašavanju. *Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti*, 18(1–2), 201–230.
- Malović, S. (2005). *Osnove novinarstva*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Milhollen, H. (1946). Roger Fenton, Photographer of the Crimean War. *Quarterly Journal*, 3(4), 10–12.
- Milivojević, S. (2015). *Mediji, ideologija i kultura*. Beograd: Pešćanik; Fabrika knjiga.
- Ninković Slavnić, D. (2006). Fotografija kao sredstvo vizuelne komunikacije. *CM: Communication and Media*, 1(1), 115–142.
- Petrović, R. (2014). *Novi žurnalizam*. Beograd: Jasen.
- Putica, M. (2014). Manipulacija fotografijom. *Kultura komuniciranja*, 3, 153–166.
- Radojković, M. i Miletić, M. (2008). *Komuniciranje, mediji i društvo*. Beograd: Učiteljski fakultet.

- Rotar Zgrabljic, N. (2017). Novi mediji digitalnog doba. U: Lj. Josić (ur.), *Informacijska tehnologija i mediji 2016*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 57–64.
- Selenić, U., i Vulinović, J. (2021). Sportsko novinarstvo kao profesija kroz percepciju studenata žurnalistike. *Sport i biznis*, 7, 58–64.
- Sontag, S., & Barthes R. (1982). *A Barthes reader*. New York: Hill and Wang.
- Šmakić, K. (2018). Medijska pismenost u formi alternativnog obrazovanja. U: D. Vuksanović, D. Čalović, M. Đorđević, V. Ilić i D. Kitanović (ur.), *Filozofija medija: mediji i alternative*. Jagodina: Fakultet pedagoških nauka, Univerziteta u Kragujevcu, 287–296.
- Vujović, M. (2021). *Fotografija u medijima*. Niš: Filozofski fakultet u Nišu.
- Webster, M. (2020). *Merriam Webster's Dictionary and Thesaurus*. Massachusetts: Merriam Webster.

UROŠ SELENIĆ

University “Union – Nikola Tesla”, Faculty of Sport, Belgrade

PHOTOGRAPHY AND CLICKBAIT HEADLINES: ONLINE MEDIA TOOLS IN THE PROCESS OF READERS MANIPULATION

Abstract: *Online media no longer play only an informative role. One of the goals in the fight for profit is to be visited as much as possible. However, the rush to publish the news before competitors can also manipulate readers. Interestingly, photography is a powerful media tool. As a reminder, one of the first forms of photo manipulation was during the Crimean War. Photographer Roger Fenton was assigned the task of depicting the conflict more beautifully, confirming Queen Victoria's manipulation and inspiring the nation to fight. For online media in the 21st century, it is not enough to suggest content with a photo, which is why clickbait headlines play a role in the whole process. In this paper, I conducted research with 200 respondents to prove the thesis that clickbait headlines and photography are tools in the manipulation process, even using sports news examples. Participants indicated their agreement or disagreement with the statements using a Likert scale. They were also manipulated by the photos and clickbait headlines, according to the results.*

Keywords: *online media, reader manipulation, sports photography, clickbait headlines.*

Datum prijema rada: 11.08.2022.

Rad prihvaćen za objavljivanje: 30.09.2022.

TAMARA TASIĆ

Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet*

ALEKSANDAR ĐOKIĆ

Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet

EKSTERNA KOMUNIKACIJA FK „RADNIČKI” NIŠ NA DRUŠTVENOJ MREŽI „INSTAGRAM”

Sažetak: *Ovaj rad imao je za cilj da ispita kakav pristup ima Fudbalski klub „Radnički” iz Niša u komunikaciji na društvenim mrežama, konkretno na društvenoj mreži „Instagram”. Za istraživanje je korišćen uzorak od ukupno 169 objava ovog kluba na toj mreži, koje su objavljene u periodu od šest meseci – od 2. januara do 2. jula 2022. godine. Takođe, analizom su obuhvaćeni komentari na objavama kluba i koliko je bilo odgovora na direktno postavljena pitanja „Radničkom”. Rad polazi od hipoteze da Fudbalski klub „Radnički” nema interaktivan pristup na „Instagramu”. To pokazuju i rezultati istraživanja, jer je tim koji vodi profil kluba u samo 6,2 odsto slučajeva odgovarao na direktno postavljena pitanja i na taj način uzimao u obzir eksternu komunikaciju kroz komentare.*

Ključne reči: *Fudbalski klub „Radnički” Niš, eksterna komunikacija, sport, društvene mreže, Instagram.*

1. Uvod

Fudbalski klub „Radnički” iz Niša beleži dugu istoriju od 99 godina postojanja. Klub je osnovan davne 1923. godine odlukom Komunističke partije Jugoslavije, koja je došla na vlast 1920. godine (Stamenković, 1977: 19–27). Prvi trener kluba bio je obučarski i kožarski radnik i član Saveza komunističke omladine Jugoslavije Đorđe Milosavljević, dok je „Radnički” prvu utakmicu odigrao iste godine kada je nastao protiv niške „Pobede” (Stamenković, 1977: 27–28).

Kroz godine su se menjali igrači, treneri i menadžment kluba, a sam „Radnički” je za period od skoro jednog veka imao svoje uspone i padove. Uopšteno, promene su se događale i kada je reč o najavama utakmica, obaveštavanju javnosti o aktivnostima kluba i interakciji sa publikom. Tu ulogu sada paralelno sa medijima obavlja i klub, tako što informiše javnost posredstvom društvenih mreža. Tako je eksterna komunikacija postala veoma važan element u sportskim klubovima i organizacijama.

* tamara.tasic@filfak.ni.ac.rs

Eksterna komunikacija se definiše kao komunikacija između određene organizacije, u ovom slučaju kluba, odnosno aktera koji se nalaze u spoljašnjem svetu. Ona se odnosi na razmenu informacija sa korisnicima, a pored direktnih kontakata i medija, uključuje i internet kao komunikacijski kanal (Gmitrović Rašković i Stevanović, 2014: 43–44).

FK „Radnički” Niš ima profile na društvenim mrežama „Fejsbuk”, „Tviter” i „Instagram”, koji se nalaze na sledećim linkovima: www.facebook.com/RadnickiNisOfficial, twitter.com/radnickinis i www.instagram.com/fkradnickinis. U ovom radu analizirano je da li Fudbalski klub „Radnički” ima interaktivan pristup u eksternoj komunikaciji sa navijačima i pratiocima društvenih mreža kroz jednu od njih – „Instagram”.

2. Osvrt na istoriju FK „Radnički” Niš

Niš se tokom Prvog svetskog rata nalazio pod okupacijom, a oslobođen je 12. oktobra 1918. godine. Period po završetku tog rata najpre je bio velika nada za radničku klasu. Međutim, njihovim težnjama i idealima na put je stala vladajuća buržoazija koja je formirala Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Napravljen je kapitalistički sistem, a život radničke klase je bio sve teži. Komunistička partija Jugoslavije, za koju će se kasnije ispostaviti da je imala udela u osnivanju Fudbalskog kluba „Radnički”, formirana je 1919. i godinu dana kasnije je pobedila na izborima. Ona je u vreme kada je i nastala vodila velike revolucionarne štrajkove, organizovala sindikalne saveze, Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) i druge organizacije proletarijata (Stamenković, 1977: 11–16).

Iako se smatralo da nije bilo mogućnosti da Partija koordiniše i sport, to se dogodilo. Popularnost fudbala je rasla, a Komunistička partija Jugoslavije je već 1922. počela da pokreće razne aktivnosti radničkog sporta i iste godine sa Mesnim sindikalnim većem Niša formirala prvi Sport klub „Proleter”, preteču „Radničkog”. Ovaj klub nije bio registrovan, nazvan je „divljim” i nije bio dugog veka (Stamenković, 1977: 11–24). „Monarhofašistički režim video je u Proleteru rad KPJ u praksi, te je preduzeo mere da se klub reformira, ili promeni ime i da rukovodstvo kluba pređe u ruke raznih socijal-oportunista ili drugih renegata” (Stamenković, 1977: 27).

Pod pritiskom policije promenjeno je ime „Proleter”, a režim je dozvolio postojanje radničkog kluba. Tako je 1. maja 1923. godine¹ promenjeno ime i formiran „Radnički”. Obučarski, kožarski radnik i član SKOJ-a Đorđe Milosavljević bio je prvi trener Radničkog, a ovaj klub je odigrao prvu utakmicu 1923. godine protiv niške „Pobede” i izgubio je rezultatom 6:0 (Stamenković, 1977: 27–28).

Prvo učešće u okviru Moravske fudbalske župe „Radnički” je ostvario tokom 1925/26, kada je u konačnom plasmanu zauzeo drugo mesto, a godinu dana kasnije je bio i prvak

¹ Na sajtu Fudbalskog kluba „Radnički” iz Niša navodi se da je klub osnovan 24. aprila 1923. godine.

te lige. „Radnički” se tokom nastajanja smatrao čedom Komunističke partije, a u vreme njegovih velikih uspeha došlo je do zabrane rada i raspuštanja kluba 1929. godine (Stamenković, 1977: 35–78).

Klub je obnovio svoj rad tek 1936. godine u selu Trupalu, ali je nastavljena borba za afirmaciju radničkog sporta. Tako je „Radnički” dve godine kasnije postao član Jugoslovenskog nogometnog saveza. Klub je sve više napredovao, što su pokazivali i rezultati na utakmicama, a 1941. godine je bio i među najboljim niškim klubovima. Godine Drugog svetskog rata dovele su do toga da „Radnički” prolećni deo prvenstva ne nastavi, a veći deo njegovih članova se uključio u borbu za slobodu. Tako je klub prestao da radi februara 1942. godine. Okupacija Niša je predstavljala težak period i donela velike gubitke, među kojima su bili i članovi „Radničkog”. Grad je konačno oslobođen 14. oktobra 1944. godine, a sportski život je polako počeo da se vraća i da se obnavljaju klubovi. „Radnički” je obnovljen 1945, a dve godine kasnije zajedno sa niškim „Železničarom” i „Jedinstvom” postao je jedinstveno društvo pod nazivom „Fiskulturno društvo 14. oktobar”. Još jedna obnova „Radničkog”, pod tim imenom, usledila je 29. maja 1947. godine (Stamenković, 1977: 85–171).

Usledile su godine uspeha, pa je ušao i u fudbalsku ligu Narodne Republike Srbije. Učestvovao je i u takmičenju Niškog fudbalskog podsaveza, a 1952. godine bio je i prvak. Druga savezna liga je bila korak dalje za ovaj klub, a 1962. godine je napravljen jedan od najznačajnijih uspeha, kada je ušao u Prvu saveznu ligu. Tada je igrao sa skopskim „Vardarom”, a prvoligaš je postao nakon jedanaesteraca. Kada su ljubitelji fudbala i navijači saznali za uspeh FK „Radničkog” na ulicama Niša je bio sportski praznik (Stamenković, 1977: 187–307).

Koliko su Nišlije volele i cenile „Radnički” pokazuje i to da su 1963. godine prvoligaša stihijski i neorganizovano nazvali „Real sa Nišave” (Stamenković, 1977: 342). Taj naziv je ostao i danas, a građani i novinari ga često koriste kada klub ostvaruje dobre rezultate.

Prvi međunarodni trofej osvojio je u Balkanskom kupu 1975. Kao trećeplasirana ekipa u nacionalnom prvenstvu 1980. godine stekao je i pravo da učestvuje u Kupu UEFA (Unija evropskih fudbalskih asocijacija). Veoma uspešna godina za „Radnički” bila je 1982, kada je ovaj klub na „Čairu” odigrao polufinale Kupa UEFA sa nemačkim „Hamburgom”. Usledio je težak period, a posebno je bila teška 2000. godina kada je od udara groma tokom treninga poginuo jedan od najtalentovanijih fudbalera svih vremena u Nišu, Ivan Krstić Beli. Fudbalski klub „Radnički” se tek 2012. godine vratio uspesima, pa je od tada stabilan član Super lige Srbije (Jocić, 2022).

Radnički je zabeležio ukupno šest učešća u Evropi, a u novijoj istoriji to se dogodilo tri puta. Prvo je izborio plasman u kvalifikacije za Ligu Evrope 2018. godine, zatim je igrao u istom takmičenju i u sezoni 2019/2020. (Jocić, 2022). Takođe, u 2022. godini, sa novom ekipom, takmičio se u kvalifikacijama za Ligu konferencija, trećem po rang u UEFA takmičenju.

Klub sa „Čaira” i danas bodre građani i navijači „Meraklije”, čija je grupa osnovana 1989. godine (Jocić, 2022).

3. Eksterna komunikacija

Komunikolog France Vreg komuniciranje definiše kao „suštinski element čovekovog sporazumevanja, kooperiranja i ukupnog delovanja u društvu” (Vreg, 1991: 19). Komunikacija je značajna na svim poljima, a u eri novih tehnologija sve je dostupnija. Kada je reč o sportu, njegovoj popularnosti u velikoj meri doprineli su i mediji, odnosno masovno komuniciranje. Ova vrsta komuniciranja se definiše kao „organizovano i institucionalizovano komuniciranje preko komunikacijskih organizacija i pomoću savremenih tehničkih uređaja” (Vreg, 1991: 45). Niški Fudbalski klub „Radnički” je postao još više prepoznatljiv kada je 2. decembra 1962. godine emitovan prvi televizijski prenos sa „Čaira”. „Radnički” je tada odigrao utakmicu sa „Partizanom”, koji je u to vreme bio prvak države (Stamenković, 1977: 323).

Pored medija, u današnje vreme su društvene mreže sve značajniji komunikacioni element. Sportski klubovi imaju svoje profile na raznim mrežama na kojima virtuelno prikupljaju svoju publiku i privlače navijače. U tim slučajevima do izražaja dolazi eksterna komunikacija, koja je ispitana u ovom radu na primeru Fudbalskog kluba „Radnički” iz Niša.

„Eksterna komunikacija u organizaciji se pre svega odnosi na razmenu informacija i poruka između organizacije i korisnika proizvoda ili usluga, kao i organizacije i ostalih eksternih subjekata” (Gmitrović Rašković i Stevanović, 2014: 44). Eksterna komunikacija je iz ovog razloga od velikog značaja na društvenoj mreži „Instagram”, pre svega za sektor PR-a koji se bavi promocijom kluba na društvenim mrežama. Odnosi s javnošću jednog kluba, u ovom slučaju sportske organizacije FK „Radnički” Niš, predstavljaju veliku ulogu u promociji kluba i njegovih aktivnosti. Takođe, predstavljaju bitan faktor za uspostavljanje veze sa publikom, ali i sa medijima. Za ovakav vid komunikacije mogu da se koriste razni komunikacioni kanali, a neki od njih su direktni kontakti, licem u lice, mediji i internet. U ovom radu je ispitana eksterna komunikacija na osnovu komentara koji su korisnici ostavljali na objavama FK „Radnički” na „Instagramu” i odgovora tima tog kluba na pitanja koja su mu direktno upućena, ili preciznije – ispitivana je interaktivnost u eksternoj komunikaciji.

Jedno od gledišta sportskog PR-a (eng. *public relations* – odnosi s javnošću) jeste da je on zasnovan na menadžerskoj komunikaciji koja identifikuje ključne javne segmente sportske organizacije (Stoldt, Dittmore & Branvold, prema Serbanica & Constantinescu, 2016: 30). Takođe, glavni cilj odnosa s javnošću jeste da očuva povoljni imidž za sportsku organizaciju (Serbanica & Constantinescu, 2016: 32). Odnosi s javnošću predstavljaju moćni promotivni alat koji doprinosi publicitetu sportske organizacije. Dva najistaknutija načina na koji odnosi s javnošću deluju u sportu su odnosi sa

medijima i zajednicom (Mullin, Hardy & Sutton, prema Serbanica & Constantinescu, 2016: 32).

Kvalitetan PR doprinosi vidljivosti sportske organizacije na taj način što putem društvenih mreža, u ovom slučaju „Instragrama”, objavljuje sve bitne i korisne informacije u vezi utakmica, pres-konferencija, rođendana i transfera igrača.

Najčešće se za ovu vrstu komunikacije upotrebljavaju digitalne tehnologije. One sportskim organizacijama donose nove mogućnosti da dođu do potrošača ili korisnika, kao i da ih informišu. Takvom komunikacijom može da se ostvari interakcija između potrošača i organizacija bilo kada i bilo gde (Masterman, 2008: 239). Na taj način „svakojake informacije koje potrošač dobija preko mobilnog telefona približavaju ga klubu i ako odgovori na poruku da još uvek ima karata za utakmicu koju njegov klub igra te večeri, možda se i nađe na toj utakmici” (Masterman, 2008: 239).

Glavni cilj eksterne komunikacije je uspostavljenje odnosa sa korisnicima i održavanje dobre komunikacije (Gmitrović Rašković i Stevanović, 2014: 44).

4. Korišćenje društvenih mreža u promociji sporta – „Instagram”

Više od pola veka postoji pojam „društvena mreža”, a razvojem društvenih mreža kao što su „Fejsbuk”, „Linkdin” i „Tviter” ovaj temin je postao jedan od najvažnijih internet pojmova. Društvene mreže mogu da se definišu kao besplatni onlajn servisi pomoću kojih je moguće ostvariti komunikaciju i povezati se sa korisnicima (Simić i Živojinović, 2015: 3–4).

Među najčešćim motivima za participaciju na društvenim mrežama ubrajaju se: „osećaj za pripadnost određenoj grupi (za navijače i simpatizere to je klub koji vole); mogućnost za razmenu mišljenja i stavova sa ljudima; razmena informacija (tekstova, slika, video i audio materijala); brzina širenja informacija; susret sa prijateljima/mogućnost nalaženja istomišljenika; prijateljstvo sa drugim, nepoznatim ljudima; ponovo povezivanje sa starim prijateljima; održavanje kontakata sa porodicom i prijateljima; sloboda izražavanja u nedostatku 'face to face' kontakta; zadovoljstvo zbog kvalitetno provedenog vremena; zabava; davanje saveta/edukacija; traženje pojedinih informacija, uspostavljanje poslovnog kontakta; promocija kompanije i biznisa” (Šurbatović, 2014: 162).

Društvene mreže u 21. veku, osim što su neophodne za komunikaciju, služe u marketinške svrhe i za promociju mnogih organizacija. Kako bi promovisali sport na najbolji način, brojne sportske organizacije, među kojima su i sportski klubovi, oslanjaju se na društvene mreže. U objavama se bave promocijom svojih timova, igrača i ciljeva, ali koriste i eksternu komunikaciju za interakciju sa korisnicima.

Samim tim, u promociji sportskih organizacija veoma značajnu ulogu igraju društvene mreže „Fejsbuk”, „Instagram” i „Tviter”, koje su sve zastupljenije kada je reč o

interakciji sa pratiocima (Hussain, Naz, Shahzad & Javed Bajwa, 2021: 1464). Jedno istraživanje (Hussain et al., 2021) je pokazalo da je većina ispitanika saglasna da društvene mreže omogućavaju bolju komunikaciju i povezivanje sa timovima, kao i da su „Instagram” i „Fejsbuk” najčešće korišćene platforme za to (Hussain, Naz, Shahzad & Javed Bajwa, 2021: 1460). Sportski klubovi su upravo na vreme shvatili značaj društvenih mreža kao jedan moderan, interaktivan i kredibilan vid komunikacije (Šurbatović, 2014: 162).

Osnivači „Instagrama”, bitnog za ovaj rad, jesu Kevin Systrom (*Kevin Systrom*) i Majk Kriger (*Mike Krieger*), a nastao je 2010. godine. Najpre su putem ove društvene mreže mogle da se objavljuju samo fotografije, ali je iz godine u godinu poboljšavala korisničke mogućnosti. Tako sada mogu da se razmenjuju i poruke, video snimci, zvučni zapisi, priče (eng. *stories*) (Bećirović, 2021: 15). Platformu „Instagram” je ubrzo nakon osnivanja, odnosno 2012. godine, kupila kompanija „Fejsbuk” (Radio Slobodna Evropa, 2012), koja je oktobra 2021. godine promenila ime u „Meta”, pa je sada „Instagram” u vlasništvu kompanije pod tim imenom (B92, 2021).

Kako bi se što bolje predstavili publici, ali i potencijalnim igračima i doprineli ovim putem dobrom transferu, u FK „Radnički” Niš najčešće pokušavaju da dopru do većeg broja pratilaca na društvenoj mreži „Instagram” i doprinesu širenju informacija iz sopstvene sportske organizacije. Članovi PR tima ovog kluba koriste svu moć i potencijal društvene mreže „Instagram”, te tako koriste brojne alate (*Instagram story*, *Reels*, sponzorisanе objave i drugo) kako bi pospešili i razvili bolji algoritam na ovoj platformi.

5. Metodologija istraživanja

Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja bila je eksterna komunikacija FK „Radnički” posredstvom društvenih mreža.

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja bio je da se utvrdi kakav pristup ima Fudbalski klub „Radnički” u eksternoј komunikaciji na društvenoj mreži „Instagram”.

Hipoteza istraživanja

Fudbalski klub „Radnički” Niš nema interaktivan pristup na društvenoj mreži „Instagram”.

Metod istraživanja

U ovom radu je za ispitivanje hipoteze korišćen metod analize sadržaja. Analizom sadržaja obuhvaćeno je 169 objava Fudbalskog kluba „Radnički” na društvenoj mreži „Instagram”, u periodu od šest meseci, odnosno od 2. januara do 2. jula 2022. godine.

Društvena mreža „Instagram” je izabrana jer na njoj FK „Radnički” Niš ima najviše pratilaca. U periodu analize klub je imao 11.000 pratilaca, dok je na „Fejsbuku” taj broj bio 8.200, a na „Tviteru” najmanje – 2.200.

U radu je korišćen metod analize sadržaja, a analizirane su objave koje je postavio tim koji vodi profil na „Instagramu” Fudbalskog kluba „Radnički” iz Niša, kao i komentari na tim objavama. Istraživanju pojedinih oblika komunikacije analizom sadržaja daju se objektivniji i potpuniji podaci. Metod analize sadržaja je veoma značajan, kako u teorijskim, tako i u empirijskim istraživanjima. On je nezamenjiv pogotovo kada su predmet proučavanja mišljenja, shvatanja, vrednosti ili stavovi (Radović, 2018: 233). Cilj analize sadržaja je „otkriće objektivne prirode sadržaja i uticaja na učesnike komunikacije” (Radović, 2018: 233). Predmet metoda analize sadržaja čine reči, slike, muzičke i druge medijske forme, grafikoni, tabele (Radović, 2018: 233). Ovaj metod je izabran jer su upravo u ovom radu analizirane vizuelne poruke (objave/postovi).

Konkretno, u radu je korišćena kvantitativna i kvalitativna analiza sadržaja. Kvantitativna analiza sadržaja podrazumeva da je rezultat analize kvantifikacija, odnosno prebrojavanje određenih jedinica analize (Havelka, Kuzmanović i Popadić, 2004, prema Manić, 2017: 39). Američki naučnik Bernard Berelson je kvalitativnu analizu sadržaja podelio u dve kategorije. U prvom obliku se kvantitativnoj analizi sadržaja dodaje kvalitativni okvir, tako što se navode verodostojni delovi sadržaja u izvornoj formi, a oni ilustruju učestalost javljanja kategorija i tako potkrepljuju izvedene zaključke. Drugi oblik podrazumeva detaljno čitanje reprezentativnih delova ili celog sadržaja koji je predmet proučavanja, kako bi se formulisale kategorije na koje se primenjuje kvantitativna analiza (Kaljević, 1972, prema Manić, 2017: 46–48).

6. Rezultati istraživanja

Profil Fudbalskog kluba „Radnički” iz Niša na „Instagramu” prati 11.000 pratilaca. Prema podacima sa ove mreže, nalog je napravljen 2014. godine, a do trenutka pisanja ovog rada je imao 2.065 objava.

U analiziranom periodu u trajanju od šest meseci, od 2. januara do 2. jula 2022. godine, bilo je 169 objava na tom nalogu. U okviru toga je postavljeno 815 komentara, od kojih su 64 pitanja koja su direktno upućena ovom klubu. Pitanja koja nisu direktno upućena FK „Radnički” Niš je 13. U periodu ove analize, tim FK „Radnički” odgovorio je samo četiri puta na komentare na svojim postovima (primeri komunikacije i odsustva komunikacije su na Slikama 1 i 2).

SLIKA 1: Primer pitanja na koje „Instagram” tim FK „Radnički” nije dao odgovor

fkradnickinis Raspored naših prijateljskih utakmica na pripremama u Sloveniji 🏆🇸🇮

Datumi i tačna vremena odigravanja utakmica su podložni promenama. Svaka eventualna promena biće blagovremeno objavljena.

#radnickinis #radnicki #niš #utakmice
#pripreme #fudbal #meraklije #realsanisave

9 нед. · Измењено

stanimir_djordjevic Hoće li biti prenosa na you tube kanalu?

9 нед. 1 свиђање Пошаљи

meraklija81 Jel moze negde da se pogledaju ove tekme

9 нед. 1 свиђање Пошаљи

Izvor: Instagram/fkradnickinis

SLIKA 2: Primer kada je „Instagram” tim FK „Radnički” odgovorio na pitanje ispod objave

velickoviic1 Da li ce biti prodaja preko Ticket.rs @fkradnickinis

21 нед. 1 свиђање Пошаљи

fkradnickinis @velickoviic1 prodaju karata vrsi @ticketlinesrbija

21 нед. 3 свиђања Пошаљи

velickoviic1 @fkradnickinis Hvala

21 нед. Пошаљи

Izvor: Instagram/fkradnickinis

Kako bi utvrdili postavljenu hipotezu, da FK „Radnički” Niš nema interaktivan pristup na društvenoj mreži „Instagram”, indikatori za analizu obuhvataju: broj komentara na objavama „Radničkog” na društvenoj mreži „Instagram”; direktna pitanja koja su korisnici u komentarima uputili „Radničkom”; pitanja koja korisnici u komentarima nisu

uputili direktno „Radničkom”; odgovore tima FK „Radnički” na pitanja korisnika u komentarima (Tabela 1).

TABELA 1: Prikaz objava FK „Radnički” Niš na društvenoj mreži „Instagram” u periodu od 2. januara do 2. jula 2022. godine

Mesec	Broj objava	Broj komentara ispod objava	Direktna pitanja u komentarima za FK „Radnički”	Pitanja koja u komentarima nisu upućena FK „Radnički”	Odgovori tima FK „Radnički” na komentare
Januar	23	109	8	11	0
Februar	34	140	12	0	0
Mart	26	102	5	1	1
April	27	147	2	0	0
Maj	19	174	5	1	0
Jun	38	141	32	0	3
Jul	2	2	0	0	0
Ukupno	169	815	64	13	4

Izvor: lična arhiva autora

U prvom mesecu 2022. godine, FK „Radnički” nije imao objave od 4. do 8. januara, od 14. do 19. januara i od 22. do 24. januara. Broj „Instagram” objava koje je imao FK „Radnički” u januaru je 23, sa osam direktno upućenih pitanja ovom klubu, ali bez odgovora tima koji vodi profil.

FK „Radnički” Niš u februaru nije imao objave na društvenoj mreži „Instagram” 3. i 4. februara, 6. i 7. februara, od 13. do 15. februara, od 17. do 19. februara, 22. i 23. februara i od 26. do 28. februara. U ovom mesecu bile su 34 objave sa 12 direktno upućenih pitanja „Radničkom”, ali bez odgovora kluba. Prvog dana u martu FK „Radnički” nije imao objave, potom od 3. do 6. marta, 9. i 10. marta, od 13. do 15. marta, 18. marta, od 20. do 28. marta i 31. marta. U martu je bilo 26 objava, pet direktno upućenih pitanja i jedan traženi odgovor, koji se ticao prodaje karata za utakmicu „Radnički” – „Crvena zvezda”.

U aprilu nije bilo objava od 3. do 5. aprila, 10. i 11. aprila, 13. aprila, 16. i 17. aprila, od 21. do 23. aprila, 25. aprila i od 27. do 30. aprila. Bilo je 27 objava, sa dva upućena direktna pitanja klubu, ali bez odgovora. Ni prvog maja, na Međunarodni praznik rada i dan kada je osnovan klub, nije bilo objava na „Instagram” profilu „Radničkog”. Objava nije bilo od 3. do 6. maja, od 8. do 11. maja, od 14. do 21. maja, od 25. do 29. maja i 31. maja. U tom mesecu je bilo pet direktnih pitanja, ali bez odgovora tima koji vodi profil FK „Radnički”.

Prvog juna, ali i od 4. do 7. juna, 10. juna, 13. juna, 16. i 17. juna, 20. juna i 23. juna nije bilo objava na profilu FK „Radnički”. U ostalim danima tog meseca bilo je 38 objava, sa 32 direktno upućena pitanja klubu. Tim koji vodi nalog kluba je odgovorio na tri komentara, a odgovori su se ticali pripremnih utakmica i utakmica koje su bile u planu

da se odigraju. Drugog jula bile su dve objave, bez direktnih komentara i odgovora kluba.

Važno je istaknuti da je bilo postavljenih pitanja i na engleskom i ruskom jeziku, što znači da profil „Radničkog” prate i korisnici iz drugih krajeva sveta. Najveći broj pitanja poštovalaca ovog kluba odnosio se na prenos utakmica, pitanja o igračima, kao i na to koliko koštaju karte za utakmice. Iz kluba su uglavnom odgovarali na pitanja koja su se ticala utakmica i karata.

7. Zaključak

Društvene mreže su postale jedan od najznačajnijih komunikacionih kanala i deo su svakodnevnog života velikog broja ljudi. Razne organizacije su uvidele njihovu moć za komunikaciju sa korisnicima, što čini značajan segment njihovog poslovanja.

U ovom radu istraženo je kakav pristup Fudbalski klub „Radnički” Niš ima na društvenoj mreži „Instagram”, odnosno kakva je eksterna komunikacija sa onima koji komentarišu objave na toj mreži. Pohvalno je za klub sa stadiona „Čair” što ima profile i na drugim društvenim mrežama, kao što su „Fejsbuk” i „Tviter”, kao i to što redovno ažurira i obaveštava javnost preko svog zvaničnog sajta.

„Instagram” je danas postao mreža ne samo za deljenje fotografija, već i za poslovanje i direktno komuniciranje sa korisnicima. Preko ove mreže sportski klubovi mogu da se povežu sa svojim poštovalcima i navijačima i da na taj način dodatno šire pozitivnu sliku o svojim organizacijama, ali i informacije o radu – i to na način koji je lakši, brži i dostupniji nego ikada ranije. Pored objava u vidu fotografija koje klubovi dele, važan element predstavlja i odgovaranje na komentare korisnika, čime se postiže interaktivnost. U ovom radu fokus je bio na tome koliko „Instagram” tim FK „Radnički” odgovara korisnicima na pitanja koja su postavili kroz komentare na objavama.

U periodu od šest analiziranih meseci, FK „Radnički” Niš je imao objave u nešto manje od polovine od ukupnog broja dana (46 posto), što pokazuje da je ovaj klub aktivan na društvenoj mreži „Instagram” kada je reč o obaveštavanju svojih pratilaca o novim informacijama o klubu, događajima i igračima. Međutim, drugačija je slika ako se pogleda interakcija koju klub ima sa korisnicima u komentarima na tim objavama. Od ukupno 815 komentara na objavama u periodu od šest meseci, bilo je 64 pitanja korisnika koja su direktno uputili, ali je tim koji vodi profil odgovorio samo na četiri (6,2%).

Kada se sumiraju rezultati, evidentno je da je potrebno da FK „Radnički” Niš učini dodatni napor na razvoju komunikacije sa svojim pratiocima, između ostalog i kroz to što će tim koji je zadužen za vođenje „Instagram” profila češće odgovarati na komentare ispod objava koji se tiču kluba, igrača i događaja, a najviše utakmica koje se decenijama unazad odigravaju na stadionu „Čair”. Tako je potvrđena postavljena hipoteza u ovom radu jer ne postoji zadovoljavajući interaktivni pristup FK „Radnički”

Niš na društvenoj mreži „Instagram“, pa je samim tim neophodno da se unapredi eksterna komunikacija.

Literatura

- B92 (28.10.2021). Facebook promenio ime. B92. URL: <https://www.b92.net/tehnopolis/internet/facebook-promenio-ime-2047256>. Posećeno: 07.07.2022.
- Bećirović, S. (2021). *Sociološka analiza društvenih mreža – fenomen Instagrama, master rad*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Fudbalski klub „Radnički“ Niš, zvanični sajt. URL: <https://fkradnickinis.rs/>. Posećeno: 05.07.2022.
- Gmitrović Rašković, A., i Stevanović, M. (2014). Značaj eksterne komunikacije u organizacijama u cilju povećanja stepena zadovoljstva potrošača. *Trendovi u poslovanju*, 2(2), 43–48.
- Hussain, G., Naz, T., Shazad, N., & Javed Bajwa, M. (2021). Social Media Marketing in Sports and using social media platforms for sports fan engagement. *Journal of Contemporary Issues in Business and Government*, 27(6), 1460–1474. DOI: 10.47750/cibg.2021.27.06.117.
- Jocić, Lj. (24.04.2022). Fudbalski klub Radnički iz Niša slavi 99. rođendan. *Južne vesti*. URL: <https://www.juznevesti.com/Sport/Fudbalski-klub-Radnicki-iz-Nisa-slavi-99-rodjendan.sr.html>. Posećeno: 07.07.2022.
- Jocić, Lj. (28.07.2022). Svi evropski putevi niškog Radničkog. *Južne vesti*. URL: <https://www.juznevesti.com/Sport/Svi-evropski-putevi-niskog-Radnickog.sr.html>. Posećeno: 07.07.2022.
- Manić, Ž. (2017). *Analiza sadržaja u sociologiji*. Beograd: Čigoja štampa.
- Masterman, G. (2008). *Strateški menadžment sportskih događaja*. Beograd: Clio.
- Mitić, M. (20.07.2022). Radnički na Malti počinje nastup u Evropi, vlažnost vazduha problem. *Južne vesti*. URL: <https://www.juznevesti.com/Sport/Radnicki-na-Malti-pocinje-nastup-u-Evropi-vlaznost-vazduha-problem.sr.html>. Posećeno: 07.07.2022.
- Radio Slobodna Evropa (14.04.2012). Facebook kupio Instagram za milijardu dolara. *Radio Slobodna Evropa*. URL: https://www.slobodnaevropa.org/a/facebook_kupio_instagram_za_milijardu_dolara/24548136.html. Posećeno: 07.07.2022.
- Radović, V. (2018). *Uvod u metodologiju medijskog istraživanja*. Niš; Beograd: Talija.
- Serbanica, D. & Constantinescu, M. (2016). Using public relations in sports. *Romain Journal of Marketing*, 11(2), 30–35.
- Simić, N., i Živojinović, S. (2020). Društvene mreže – savremeni pristup u oglašavanju. *Ekonomski signali*, 15(1), 1–11.
- Stamenković, Đ. (1977). *Fudbalski klub Radnički Niš 1923–1973*. Niš: Gradina.

- Šurbatović, J. (2014). Sport i savremene tehnologije: upotreba novih medija u sportu. *Sinteza, Međunarodna konferencija Univerziteta Singidunum*, 160–165. DOI: 10.15308/SINTEZA-2014-160-165.
- Vreg, F. (1991). *Demokratsko komuniciranje: prilog pluralističkoj paradigmi u komunikacijskoj nauci*. Sarajevo: Narodna i univerzitetska biblioteka BiH Sarajevo.

TAMARA TASIĆ

University of Niš, Faculty of Philosophy

ALEKSANDAR ĐOKIĆ

University of Niš, Faculty of Philosophy

EXTERNAL COMMUNICATION OF FC RADNIČKI NIŠ ON THE SOCIAL NETWORK INSTAGRAM

Abstract: *The aim of this study was to examine what kind of approach the Football Club Radnički Niš has in communication on social networks, specifically on the Instagram social network. A sample of a total of 169 posts of this club on that network, which was published over six months in 2022 – from January 2 to July 2, was used for the research. Also, the analysis included comments on the club's announcements and how many answers there were to questions directly posed to the club. The study starts from the hypothesis that the FC Radnički Niš does not have an interactive approach on Instagram. This is also shown by the results of the research because the team managing the profile of this club in the covered period only answered directly asked questions in 6.2 percent of cases and thus took into account external communication through comments.*

Keywords: *Football Club Radnički Niš, external communication, sport, social network, Instagram.*

Datum prijema rada: 24.08.2022.

Rad prihvaćen za objavljivanje: 21.11.2022.

NATAŠA RAKETIĆ

Univerzitet Singidunum, Fakultet za medije i komunikacije, Beograd*

TRANSFORMACIJA TELEVIZIJE I NOVINARSTVA U MEDIJSKOJ INDUSTRIJI DIGITALNOG DOBA

*Tatjana Čitić, Savremena televizija i osnove TV novinarstva,
Beograd: Fakultet za sport, 2021, 220 strana*

Knjiga „Savremena televizija i osnove TV novinarstva” Tatjane Čitić, vanrednog profesora na Fakultetu za sport Univerziteta „Union – Nikola Tesla” i pomoćnika izvršnog direktora za razvoj RTS-a, daje analizu savremene televizije u pogledu njenog mesta u medijskoj industriji, kao i procesa transformacije novinarske profesije u ovom mediju.

Zahvaljujući digitalizaciji, televizija je prošla ozbiljne promene i kada je reč o kanalima distribucije medijskog sadržaja, kao i u pogledu organizacije rada i prilagođavanja novinarskih žanrova novim korisničkim navikama. Da bi se bolje razumele promene u novinarskoj profesiji, važno je sagledati čitav kontekst u kome promene doživljava i televizija. Tu se govori o transformaciji iz tradicionalnog medija, čiji se program gleda na TV aparatu, do multiplatformnog i interaktivnog medija u kome se publici nude različite mogućnosti za personalizaciju i nelinearno praćenje TV programa i prilagođavanje sopstvenim potrebama i navikama.

Upravo to je i sadržaj prvog dela knjige, pod naslovom „Televizija – nastanak i razvoj”, u kome autorka vodi čitaoca od prvih dana televizije do savremenog trenutka, pružajući obilje informacija koje daju presek razvoja ovog, i danas, najpopularnijeg medija masovne komunikacije. Jedan od ciljeva koje autorka želi da postigne u ovom delu knjige je i da se kroz iskustva velikih medijskih sistema kao što su NBC, BBC i RTS razumeju tehnološka i tržišna transformacija medija, pre svega u pogledu privlačenja

* nraketic@gmail.com

nove publike, pri tom ne zanemarujući ni navike postojećih gledalaca. Internet i digitalizacija otvorili su nove kanale komunikacije sa publikom, nove formate za plasman medijskog sadržaja i nekada jednosmernu komunikaciju pretvorili su u dvosmernu. U eri u kojoj publika nije samo primalac informacija, već se govori o „aktivnom auditorijumu” koji, osim što ima slobodu tumačenja medijskih poruka, ima mogućnost i da sam kreira medijske poruke, javni medijski servisi imaju „najveću odgovornost”. Tatjana Čitić primećuje da „u okolnostima u kojima je korisnička pažnja podeljena, njegova odgovornost nije manja, već je pred većim izazovom, u kojem svoje poslovanje treba prilagoditi novim trendovima i gledalačkim navikama”.

U tome je velika odgovornost i na novinarima, zbog čega je drugi deo knjige posvećen upravo onima koji kreiraju program za savremenu televiziju. Od prvih video vesti proizvedenih krajem 19. veka do danas, novinarstvo je prolazilo kroz transformaciju koju su uslovljavale tehnološke, društvene, socijalne, kulturološke i ekonomske promene. U skladu sa tim, u knjizi se govori o racionalizaciji sistema, pojeftinjenju produkcije i konstatuje da su sociolozi još osamdesetih godina prošlog veka najavljivali „epidemiju ogromne količine informacija” i teško doba za tradicionalne medije ukoliko se ne prilagode tehnološkim izazovima digitalizacije i u distributivnom i u proizvodnom smislu.

Elektronski mediji su najbrže prihvatili prednosti digitalizacije i promene su se najpre videle u proizvodnji i plasmanu vesti. Novinar koji je ranije radio za jedan medij, danas radi za više medija u isto vreme (radio, televizija, Veb). Desk u medijskim sistemima je integrisan, a samim tim rad novinara je efikasniji. Autorka se, imajući u vidu ove nove produkcione okolnosti, posebno zalaže za dodatnu edukaciju novinara i usavršavanje digitalnih i medijskih veština kako bi odgovorili potrebama publike i savremenog medijskog tržišta. U tom smislu, knjiga „Savremena televizija i osnove TV novinarstva” je dragocen izvor novih znanja i podsetnik na osnove televizijskog novinarstva. Multispecijalisti su novinarska realnost i utoliko je bitno imati na jednom mestu pregledno objašnjenu novinarsku praksu u savremenom medijskom okruženju.

Internet je u tom smislu doneo novi oblik novinarstva – tzv. *građansko novinarstvo*, u koje se može svrstati svako ko objavi neku informaciju, fotografiju ili video o nekom događaju ili pojavi. Zbog toga je još važnije imati u vidu i ono o čemu se govori u ovoj knjizi, a to je da novinar mora da bude „digitalno i medijski pismen, svestan tehnoloških promena i novih potreba sistema, spreman za kompletnu produkciju sadržaja, spreman da razume potrebe i očekivanja publike”. Kao poseban izazov za novinarsku profesiju ističe se traženje odgovora na pitanje „kako najbolje obraditi ulazne informacije i istovremeno sačuvati posebnost vesti”.

U vreme kada se vode debate da li će novi mediji „ugasiti” tradicionalne, sve je više primera uspešne konvergencije radija, televizije i štampe sa internetom. Teoretičari medija posebno izučavaju odnos društvenih mreža i klasičnih medija i, upravo u tom odnosu, Tatjana Čitić govori o načinu na koji je televizija dobila „značajan resurs koji je

doprineo sveprisutnosti *breaking news-a*“. Za to su potrebni novinari koji u fokusu nemaju samo jedan medij, već „misle unapred, poznaju tehnologiju svih medija, i znaju da vest mora biti objavljena na svakom od njih“.

Uvreženo je mišljenje da je za ono što se vidi na ekranu dovoljno imati snimatelja i priča će se napraviti sama. A, zapravo, iza krajnjeg proizvoda stoji mnogo više od toga. Značaj ove knjige ogleda se i u tome što je televizija predstavljena kao sistem. Televizija nije samo slika i zvuk, televizija je niz kanala komunikacije – osim slike i zvuka, tu su i naracija, šumovi, zvučni efekti. Značenje ima i struktura kadra, planovi snimanja, svetlo, trajanje... Uticaj na odnos publike prema mediju ima i programska šema, programski formati kao i nove medijske usluge koje su proistekle iz novih tehnologija. Novinar koji zna kome se obraća (ciljna grupa i njena očekivanja), kroz koje kanale komunikacije to čini (klasična televizija, *on demand* usluge, društvene mreže, aplikacije...) može da obradi bilo koju temu ili pripremi priču u formatima koji su adekvatni televiziji na kojoj radi.

Pojedini profesori novinarstva rekli bi da je u osnovi nove profesije intervju, međutim kod Tatjane Čitić to je vest, sa čim je saglasna i autorka ovog prikaza. Iz vesti proističu svi ostali žanrovi – i intervju i izveštaj, reportaža, paket, dokumentarna emisija, komentar, kritika. Kada novinar nauči da prepozna vest i da je napiše jasno i kratko, uz date odgovore na osnovna novinarska pitanja, mnogo jednostavnije će razvijati priču u različitim žanrovima. Vrednost ove knjige je što, uz precizne smernice i karakteristike najzastupljenijih novinarskih žanrova, postoji dosta kvalitetnih primera koji i praktično podupiru pravila i karakteristike televizijskih žanrova. Primeri uvek olakšavaju razumevanje i slikovitije objašnjavaju važne elemente intervjua, izveštaja, paketa...

Retke su knjige koje imaju ravnopravno zastupljene i teoriju i praksu, a kroz ceo sadržaj se prepoznaje i veliko praktično iskustvo koje autorka donosi u teorijski okvir. Imajući u vidu da mnogi kažu da je novinarstvo zanat, ova knjiga će, zahvaljujući primerima iz prakse, biti dobar putokaz za lakše savladavanje teorijskih pravila za stvaranje televizijskog sadržaja. Ona je, pre svega, namenjena studentima, koji bi trebalo da se upoznaju sa svim medijima pre profesionalnog angažovanja. Mogu da saznaju pravila novinarskog izveštavanja i uređivanja za televiziju, uz ostavljen prostor da to znanje kombinuju i u integrisanom novinarstvu koje sve više postaje standard u medijima (novine i internet, radio i internet, radio i tv, radio i tv sa internetom...). Dodatni iskorak knjige je poslednji deo, koji je budućnost ne samo televizije, već medija uopšte, a odnosi se na primenu veštačke inteligencije.

Knjiga je napisana modernim stilom, jasnom rečenicom, pregledno i razumljivo, ne samo stručnoj javnosti, već i svima koji su zainteresovani za novinarsku profesiju. Korisna je i za urednike, jer pruža viziju u kom pravcu će se televizija dalje razvijati, što će svakako zahtevati i promene u uređivačkom pristupu u kreiranju sadržaja.

Na kraju, ali ne najmanje važno, često se zaboravlja da sve što se objavi ne samo na televiziji, već bilo kom mediju, predstavlja doprinos kolektivnom sećanju i da se

odgovornost novinarskog posla ne ogleda samo u broju pregleda emisije, rejtingu i drugom, već i u tome da li taj rad ostaje arhiviran za neke nove generacije. Istina, nekada se događaj prvo desio, a onda je bio objavljen. Danas se često desi da mediji prvo objave vest, pa se ona tek dogodi. Toliko se brzo odvija protok informacija u vremenu. Međutim, kojim god da se redosledom odvijaju stvari, Tatjana Ćitić u knjizi „Savremena televizija i osnove TV novinarstva” zaključuje da „bez obzira na vek trajanja informacije, televizija predstavlja svojevrsni dokument o jednom vremenu”. I zato je važno da budući novinari steknu veštine televizijskog izveštavanja, a publika bolje razume mehanizme rada medija, kako bi imala jasniji stav prema sadržaju koji joj dolazi sa ekrana.

Datum prijema rada: 07.09.2022.

Rad prihvaćen za objavljivanje: 26.10.2022.

IVANA PARČINA

Univerzitet „Union – Nikola Tesla”, Fakultet za sport, Beograd*

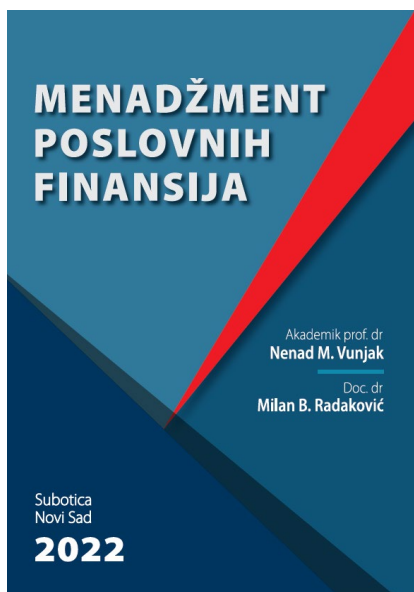
VODIČ ZA PREŽIVLJAVANJE U SVETU BIZNISA

*Nenad M. Vunjak i Milan B. Radaković, Menadžment poslovnih finansija,
Beograd: Fakultet za sport, 2022, 280 strana*

Knjiga „Menadžment poslovnih finansija” je pisana jasnim stilom i jezikom prihvatljivim za njegove buduće korisnike, u prvom redu studente i poslovne menadžere finansijskog usmerenja. Autori, akademik prof. dr Nenad Vunjak i doc. dr Milan Radaković, temom se bave kroz tri segmenta: prvi se odnosi na menadžment strategiju finansijskog poslovanja preduzeća, drugi na menadžment strategiju poslovanja banaka, dok se treći segment odnosi na menadžment strategiju finansijskih tržišta.

Autori knjige sasvim opravdano u istraživanju polaze od objašnjenja mesta i uloge finansijske funkcije u odnosu na ostale poslovne funkcije preduzeća, naglašavajući da svaki privredni proces započinje i završava se novcem. Pri tome, oni ističu da je finansijska funkcija „prva među jednakima” u preduzeću, jer sve počinje od novca i ulaganja i završava se uvećanim ili umanjenim novcem, odnosno dobitkom ili gubitkom. Značajno mesto pripada strateškom (dugoročnom) i tekućem – godišnjem (kratkoročnom) planiranju preduzeća. Autori posebno naglašavaju da je za proces upravljanja u preduzeću važna struktura bilansa stanja i bilansa uspeha preduzeća. Pored finansijske ravnoteže i neravnoteže u bilansu stanja, naglašava se i značaj u bilansu uspeha novčanog toka (*cash flow*), obrtnog fonda i koeficijenta obrta kapitala.

Dalje, detaljno se govori o različitim nivoima likvidnosti, solventnosti preduzeća, kao i o modelima kako efikasno upravljati poslovnim računima preduzeća. U knjizi se objašnjavaju oblici plaćanja preduzeća, asignacija, cesija i kompenzacija sa ilustrativnim

* ivana.parcina@fzs.edu.rs

primerima. Polazeći od značaja investicionih ulaganja, objašnjava se menadžment strategije investicione aktivnosti preduzeća. S obzirom na to da se ona u praksi susreću sa različitim oblicima izvora sredstava, posebno mesto je odvojeno za obradu strategija kreditnih oblika finansiranja, zajedničkih ulaganja, lizing aranžmana i faktoringa kao oblika njihovog finansiranja.

U uslovima kada preduzeće nije likvidno, kada nije solventno i nije profitabilno, često se pred menadžment postavlja pitanje o tome šta dalje raditi. Da bi razjasnili navedenu dilemu, autori knjige su opisali strategiju finansijske konsolidacije, njene principe, mere, planove, kao i strategiju stečajnog postupka preduzeća.

Kroz dalji tekst čitaoci su upoznati sa osnovnim obeležjima identiteta banke koja su prisutna u njihovom svakodnevnom poslovanju. Autori u knjizi ističu poseban značaj vizije, misije i situacione analize banke u donošenju poslovnih odluka i njenom profitabilnom poslovanju. Prema njihovim stavovima, vizija banke se definiše na period od pet godina i predstavlja okvir mogućnosti budućeg razvoja banke. Misija predstavlja način realizacije vizije banke, odnosno ona je izraz poslovne filozofije i svrhe poslovanja banke. Autori naglašavaju da savremeno shvatanje misije banke treba da obuhvati racionalnu i komercijalnu logiku rada, emotivnu i moralnu logiku ponašanja zaposlenih u banci.

Posebno je obrazložen značaj kreditne politike banke i njene specifičnosti u odnosu na konkurentne banke. U knjizi se ističe da je potrebno kreditnu politiku postaviti tako da uvažava područje na kojem banka posluje, uz obezbeđenje kreditnih usluga, a da se pri tome zadrži limit opreznosti, sigurnosti i likvidnosti banke. Pored temeljnog objašnjenja postupka odobravanja kredita, autori stavljaju naglasak na način upravljanja kreditnim, kamatnim i investicionim portfolijom banke. Pri tome, navode se primeri u vezi upravljanja na navedenim portfolijima i ostvarivanja profitabilnog poslovanja banke. Stavljaju se na uvid informacije o kojima je potrebno da banke vode računa prilikom odobravanja kredita, kao i njihovi klijenti prilikom preuzimanja kratkoročnih i dugoročnih kredita. Posebno je objašnjena GAP analiza kod upravljanja rizikom kamatne stope, kao i strategija performansi poslovnog bontona i principa etičkog kodeksa banaka.

Dalje, govori se o tržištu novca, koje predstavlja transakcije u vezi žiralog novca, kreiranja i trgovanja sa kratkoročnim hartijama od vrednosti. Tako je navedeno da je u praksi prisutno centralizovano i decentralizovano tržište novca, a da su učesnici banke, druge depozitne institucije, investicioni fondovi, dileri, brokeri, rejting agencije, centralne banke i razne kompanije (preduzeća). Tržište kapitala se definiše kao institucionalno organizovan prostor sa svim potrebnim elementima za njegovo funkcionisanje u određenom vremenu i definisanim pravilima ponašanja učesnika na tržištu. Na tržištu kapitala se organizovano susreću ponuda i tražnja za kapitalom, dugovnim (obveznicama) i vlasničkim (akcijama) hartijama od vrednosti. Učesnici su vlasnici kapitala (prodavci), korisnici kapitala (kupci), posrednici (brokeri i dileri) i država u ulozi

regulatora i kontrolora trgovanja. Takođe, navode se i karakteristike lombardnog tržišta na kome se odobravaju kratkoročni krediti uz zalog robe, hartija od vrednosti i drugih pokretnih stvari.

Pri objašnjenju deviznog tržišta, autori navode da ono predstavlja organizovan sistem kupovine i prodaje deviza, efektivnog stranog novca koje se obavlja na teritoriji jedne zemlje, na način utvrđen pozitivnim propisima. Autori dalje pišu da se kupovina i prodaja deviza obavlja na Međubankarskom sastanku, koje predstavlja mesto okupljanja ovlašćenih banaka za poslovanje sa inostranstvom. Sučeljavanjem ponude i tražnje deviznih sredstava formiraju se devizni kursevi po kojima se vrši kupovina i prodaja stranih sredstava plaćanja. Radi boljeg razumevanja, predstavljen je primer kupovine i prodaje deviza na Međubankarskom sastanku.

Specifičnosti tržišta obveznica kao dugovnih hartija od vrednosti su sa posebnom pažnjom prikazane u knjizi. Objašnjeni su elementi plašta obveznice i elementi kamatnog kupona obveznica. Posebno je stavljen naglasak na razne vrste obveznica, kao i na rejting obveznica na finansijskom tržištu. U knjizi su autori prezentovali i specifičnosti tržišta akcija kao vlasničkih hartija od vrednosti, kao i podelu akcija, uz objašnjenje razlike između običnih (redovnih) i prioriternih (povlašćenih) akcija. Naglasak je stavljen i na listing akcija na finansijskim berzama sa prezentovanjem obrasca za registraciju akcija na finansijskom tržištu.

Pri pisanju knjige poseban akcenat je na prvom segmentu, u kome se objašnjava strategija finansijskog poslovanja preduzeća, s tim da prvi segment sa preostala dva predstavlja zaokruženu celinu u vezi poslovnih finansija preduzeća i njihovog efektivnog i efikasnog poslovanja. Knjiga je pisana pristupačnim stilom, sa razumljivim rečenicama i uz isticanje najvažnijih specifičnosti vezanih za upravljanje poslovnim finansijama preduzeća, pa zbog toga predstavlja vredan izvor informacija i edukacije iz ove oblasti.

Datum prijema rada: 10.10.2022.

Rad prihvaćen za objavljivanje: 21.11.2022.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

005:796

SPORT, mediji i biznis : naučni časopis iz oblasti sporta,
medija i biznisa = Sport, media and business : scientific Journal
in the Field of Sport, Media and Business / glavni i odgovorni
urednik Nebojša Čokorilo. - God. 8, br. 8 (2022)- . - Beograd :
Fakultet za sport, Univerzitet "Union-Nikola Tesla", 2022-
(Beograd : Grafičko-medijska škola). - 25 cm

Godišnje. - Tekst na srp. i engl. jeziku. -

Je nastavak: Спорт и бизнис = ISSN 2335-0539. -

ISSN 2956-0780 = Sport, mediji i biznis

COBISS.SR-ID 84407817